

ВІСНИК

Київського національного

торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік

Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

№ 1⁽¹⁴¹⁾2022

До жовтня 2000 р. виходив під назвою

"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

Журнал визнано МОН України як фахове видання з економічних наук категорії "Б"

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

МАЗАРАКІ А.А., головний редактор;

ПРИТУЛЬСЬКА Н.В., заступник головного редактора;

МЕЛЬНИЧЕНКО С.В., відповідальний секретар

БАЙ С. І., д. е. н., професор, ДТЕУ;

БЕРІДЗЕ Р., д. е. н., професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі (*Грузія*);

БЛАКИТА Г. В., д. е. н., професор, ДТЕУ;

БОЙКО М. Г., д. е. н., професор, ДТЕУ;

БОНДАРЕНКО О. С., д. е. н., професор, ДТЕУ;

БОСОВСЬКА М. В., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ВЕДМІДЬ Н. І., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ВОЛОСОВИЧ С. В., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ГЕРАСИМЕНКО А. Г., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ДЖОУБ М., д. н., професор, Університет Маямі (*США*);

ДУБОВИК Т. В., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ІЛЛЯШ О. І., доктор хабілітований, професор, Університет Миколая Коперника в Торуні (*Польща*);

ЛАНГ Ф. П., доктор хабілітований, професор, Університет економіки та управління в Ессені, Вищий економічний інститут у Люксембурзі (*Німеччина*);

ЛАЦЕ Н., д. е. н., професор, Ризький технічний університет (*Латвія*);

МАКОГОН В. Д., д. е. н., професор, ДТЕУ;

МОРОЗОВА Л. С., д. е. н., професор, ДТЕУ;

НАЗАРОВА К. О., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ПАВЛІК А., д. е. н., професор, Університет ім. Яна Кохановського (*Польща*);

СУВАН-АЧАРІЯ Ч., д. е. н., доцент, Таксін університет (*Тайланд*);

ТАКАХАШИ Т., д. н., професор, Університет Такушоку (*Японія*);

ТКАЧЕНКО Т. І., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ФІЛІС К., д. е. н., керівник Центру вивчення Росії, Євразії та Південно-Східної Європи (*Греція*);

ФОМІНА О. В., д. е. н., професор, ДТЕУ;

ЧУГУНОВ І. Я., д. е. н., професор, ДТЕУ

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Державний торговельно-економічний університет /
 правонаступник Київського національного
 торговельно-економічного університету

Заступник директора
з наукової періодики ЦПНМВ –
завідувач редакції С. Л. ОЛЮНІНА

Редактори:
Е. Ю. КИРИЧЕНКО, І. Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор
С. В. АНДРУШКО

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007

Індекс журналу
в Каталогі видань України на 2022 рік – 21910

Підписано до друку 15.02.2022.
Ум. друк. арк. 10. Тираж 250 пр. Зам. 55

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 531-31-16,
e-mail: visnik@knute.edu.ua

Надруковано на обладнанні ДТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4620 від 03.10.2013

Видається за рекомендацією Вченої ради ДТЕУ
(протокол засідання № 1 від 02.02.2022)

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції
Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (*Index Copernicus*);
реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (*Google Scholar*).

© Державний торговельно-економічний університет, 2022

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

МАЗАРАКІ А., МЕЛЬНИК Т., ДЕМКІВ Ю.	Золотоінвестиційна константа у світових економічних трансформаціях	4
МІНЯЙЛО О.	Економічна політика держави за умов глобальної пандемії	26
ЛАЗЕБНА І.	Національна економічна безпека: модель стратегічного управління	45

ПІДПРИЄМНИЦТВО

БОГМА О., ГАНЕЧКО І., ЛИМАР В.	Економічний потенціал підприємства: зміст та ключові характеристики	58
МАКАРЧУК І., ФЕДУЛОВА І.	Імплементация ризик-менеджменту в сервісних компаніях	69
ЗУБКО Т.	Економічна безпека виробничо-торговельного підприємства	79
НЕПРАН А.	Параметричні методи в ціноутворенні: практика застосування	92

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА

ЧУБАЄВСЬКИЙ В., ЖУК Т.	Економічна ефективність інформаційної безпеки підприємств торгівлі	106
МАТУСОВА О., АНДРЕЄВА В.	Диджиталізація кредитування малого та середнього бізнесу	118

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

ОНИЩЕНКО В.	Цивілізаційний дискурс економічного розвитку України	132

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

MAZARAKI A., MELNYK T., DEMKIV Yu.	Goldinvestment constant in world economic transformations	4
MINIAILO O.	Economic policy of the state in a global pandemic	26
LAZEBNA I.	National economic security: a strategic governance model	45

ENTERPRISE

BOGMA O., HANECHKO I., LYMAR V.	Economic potential of the enterprise: essence and key characteristics	58
MAKARCHUK I., FEDULOVA I.	Risk management implementation in service companies	69
ZUBKO T.	Economic security of the production and trade enterprise	79
NEPRAN A.	Practice in the application of parametric methods in pricing	92

DIGITAL ECONOMY

CHUBAIEVSKYI V., ZHUK T.	Economic efficiency of information security of trade enterprises	106
MATUSOVA O., ANDRIEIEVA V.	Digitalization of lending to small and medium business	118

DISCUSSION SPACE

ONYSHCHENKO V.	Civilizational discourse of economic development of Ukraine	132

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

УДК 339.727.2

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)01

МАЗАРАКІ Анатолій,
д. е. н., професор, в.о. ректора
Державного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-5283-8444
rector@knute.edu.ua

MAZARAKI Anatolii,
Doctor of Economics, Professor,
Rector of State University
of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5283-8444
rector@knute.edu.ua

МЕЛЬНИК Тетяна,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
міжнародного менеджменту
Державного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-3839-6018
t.melnyk@knute.edu.ua

MELNYK Tetiana,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department
of International Management,
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3839-6018
t.melnyk@knute.edu.ua

ДЕМКІВ Юлія,
к. е. н., доцент кафедри
міжнародного менеджменту
Державного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-0486-9462
y.demkiv@knute.edu.ua

DEMKIV Yuliia,
PhD (Economics),
Associate Professor at the Department
of International Management,
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-0486-9462
y.demkiv@knute.edu.ua

ЗОЛОТОІНВЕСТИЦІЙНА КОНСТАНТА У СВІТОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

GOLD INVESTMENT CONSTANT IN WORLD ECONOMIC TRANSFORMATIONS

Вступ. Золотий запас створюється та використовується для задоволення екстрених потреб держави, обумовлених надзвичайними обставинами воєнного, політичного та економічного характеру. Проте, попри значущість

Introduction. Gold reserves are created and used to meet the emergency needs of the state due to military, political and economic emergencies. But, despite the importance of this part of gold and foreign exchange reserves, its volu-

© Мазаракі А., Мельник Т., Демків Ю., 2022

Внесок авторів є рівнозначним.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Mazaraki A., Mel'nyk T., Demkiv Ju. Zolotoinvestycijna konstanta u svitovyh ekonomichnyh transformacijah. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'noho torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. № 1. S. 4-25. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)01](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)01)

4

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1

цієї частини золотовалютних резервів, її обсяги в окремих державах унаслідок різних причин суттєво відрізняються.

Проблема. На сучасному етапі, що характеризується перманентно-кризовими умовами розвитку світової економіки, актуалізується питання щодо інвестиційної привабливості та прибутковості ринку золота, що вимагає поглиблення досліджень у частині зміни динамічних економічних характеристик золота та його сучасного позиціонування як глобального активу.

Метою статті є дослідження сучасної ролі золота в світовій економіці як інвестиційної константи в умовах світових економічних трансформацій.

Методи. Основними методами дослідження є методи статистичного аналізу, синтезу, групування та графічного зображення результатів.

Результати дослідження. Розглянуто підходи до визначення поняття "золотоінвестиційна константа". Проведено глобальний аналіз золота в ретро- та перспективному форматі за звітними даними міжнародних організацій. Проаналізовано сучасні форми взаємодії з іншими світовими активами. Проаналізовано динаміку зростання прибутковості та інвестиційної привабливості золота. Досліджено тенденції кількісних змін золотих запасів у золотовалютних резервах держав та якісної їх структури. Встановлено глобальні тенденції нарощування золотих запасів у золотовалютних резервах держав.

Висновки. Попри те, що золото офіційно втратило своє монетарне значення, цей метал у складі золотовалютних резервів держав, як і раніше, виконує функції стратегічних фінансових активів, використання яких пов'язується з надзвичайними обставинами політичного, економічного та військового характеру. Слід очікувати продовження тренду зміцнення цін на золото у майбутньому і розглядати його як інвестиційну константу в світових економічних трансформаціях.

Ключові слова: світова динаміка ціни на золото, ринок золота, інвестиційна привабливість, глобальний попит на золото, прибутковість активу, золотовалютні резерви.

JEL Classification: E58, F33, G15, G24

Вступ. Золото – це дорогоцінний метал, що має безліч практичних застосувань. Золото, що пройшло тривалу еволюцію, багаторазово змінюючи своє значення і роль в економіці, зберігаючи при цьому глобальний міжнародний вплив, є важливим елементом світової фінансової системи, невід'ємною частиною економічних відносин та має

in some countries due to various reasons differ significantly.

Problem. At this stage, characterized by permanent crisis conditions of the world economy, the issue of investment attractiveness and profitability of the gold market is relevant, which requires in-depth research into changing the dynamic economic characteristics of gold and its current positioning as a global asset.

The aim of the article is to study the current role of gold in the world economy as an investment constant in the context of global economic transformations.

Methods. The main research methods are methods of statistical analysis, synthesis, grouping and graphical representation of results.

Results. Approaches to the definition of the concept of "gold-investment constant" are considered. The global analysis of gold in retro and perspective format according to the reporting data of international organizations is carried out. Modern forms of interaction with other world assets are analyzed. The dynamics of growth of profitability and investment attractiveness of gold is analyzed. The tendencies of quantitative changes of gold reserves in the gold and foreign exchange reserves of the states and their qualitative structure are studied. The global tendencies of increasing gold reserves in the gold and foreign exchange reserves of the states have been established.

Conclusions. Despite the fact that gold has officially lost its monetary value, this metal in the gold and foreign exchange reserves of states still serves as a strategic financial asset, the use of which is associated with extraordinary circumstances of political, economic and military nature. We should expect the trend of strengthening gold prices to continue in the future and consider it as an investment constant in global economic transformations.

Keywords: world dynamics of gold price, gold market, investment attractiveness, global demand for gold, return on assets, gold and foreign exchange reserves.

масштабне застосування в техніці. Цей метал перестав бути основою грошового обігу, але є складовою частиною золотовалютних резервів країн. У сучасних умовах значна частина попиту на золото в усьому світі має інвестиційний характер, у тому числі і з боку центральних банків. Формування та нарощування золотого запасу держави пов'язано з певними цілями, передбаченими її відповідними нормативними документами. Як правило, метою їх створення та використання є задоволення екстрених потреб держави, обумовлених надзвичайними обставинами воєнного, політичного та економічного характеру. Крім того, суттєві обсяги золотого запасу свідчать про надійність держави, її платоспроможність. Водночас, попри очевидну значущість цієї частини золотовалютних резервів, її обсяги в окремих державах унаслідок різних причин суттєво відрізняються.

Проблема. На сучасному етапі, що характеризується перманентно-кризовими умовами розвитку світової економіки, актуалізується питання стосовно інвестиційної привабливості та прибутковості ринку золота, що вимагає поглиблення досліджень у частині зміни динамічних економічних характеристик золота та його сучасного позиціонування як глобального активу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стабільно-позитивна динаміка золота протягом багатьох десятиліть постійно знаходиться в полі зору наукових досліджень. Учені та фінансисти всього світу аналізують золото як актив під різними аналітичними кутами зору, розкриваючи його ринкові можливості. Східні аналітики широко висвітлюють переваги інвестицій з урахуванням національних особливостей, у тому числі в частині диверсифікації у фізичне, "паперове" золото [1]. У наукових працях висвітлюються особливості глобального видобутку золота, питання фондового хеджування [2], можливості золота як страховки від доларових ризиків [3], порівняння інвестиційної стабільності та привабливості золота з інвестиціями в нерухомість [4], конкуренція золота в умовах диджиталізації [5; 6], взаємодія фіскально-грошових явищ та ціни на золото [7]. На аналітичну активність суттєво впливають показові процеси, зокрема стрімко висхідна цінова динаміка дорогоцінних металів нового століття, а в частині золота – ще більш активний інтерес виявляється впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів [8; 9]. Крім того, поряд зі зростанням світового видобутку золота [10], попиту на дорогоцінні метали у промисловості, воно активно підтверджує статус надійного активу для інвестування, покращуючи свої позиції порівняно з іншими інвестиційними активами [10; 11]. Очікувані тенденції продовження поточного зростання цін на золото міжнародними аналітиками підкріплюються аргументами щодо розходження шляхів акцій і золота у 2020 р. на тлі спалаху COVID-19, коли золото в ціні досягло свого історичного максимуму [12], що зумовлює

посилення дебатів щодо цієї проблематики. Це потребує детального розгляду особливостей економіко-історичної природи золота, еволюції довгих цінових його коливань та порівняння з іншими дорогоцінними металами, дослідження їх впливу, що дасть змогу констатувати першість золота як світового активу. Виявлення закономірностей між ціновими коливаннями та інвестиційними критеріями-показниками (попит, прибутковість, обсяги і структура вкладень) підтверджує тезу про стабільне і ефективне функціонування золота в умовах економічних трансформацій у глобальному середовищі.

Метою статті є дослідження сучасної ролі золота в світовій економіці як інвестиційної константи в умовах світових економічних трансформацій.

Методи. Застосовано методи статистичного аналізу, синтезу, групування та графічного зображення результатів. Використано матеріали Всесвітньої золотої ради (*World Gold Council*), дані звітів платформи *Statista, Macrotrends* – дослідницької інвестиційної бази даних, офіційні аналітично-дослідні матеріали за аналізованим напрямком.

Результати дослідження. Золото позиціонується провідними світовими економістами та державними діячами за різними концептуальними напрямками. Наприклад, з позиції: природи речей, гарантій, забезпеченості грошей (К. Маркс, *Mahatma Gandhi, James Surowiecki* та ін.); спокійних, малоризикових інвестицій (*Robert Kiyosaki, James Grant* та ін.); антиінфляційних якостей (*Hans F. Sennholz, William Rees-Mogg* та ін.) [13].

Історія золота здавна пов'язана з грошима. За однією з версій, золоті монети вперше викарбувані за наказом короля Лідії Креза (територія, яка зараз є частиною Туреччини) близько 550 р. до н. е. [14]. У 30 р. до н. е. римський імператор Август встановив ціну на золото в 45 монет за фунт. З тих пір його вартість неухильно зростала, досягнувши піку в 1 823 дол. США за унцію в 2011 р. 3 грудня 2015 р. ціна впала до 1 050.60 дол. США, однак після цього почала знов зростати, досягнувши 7 серпня 2020 р. нового максимуму в 2 061.50 дол. США [15].

Унікальні властивості й універсальність золота роблять метал незамінним в ювелірній промисловості, техніці та електроніці, а його застосування як наноматеріал передбачає нові рішення для низки глобальних проблем, пов'язаних зі здоров'ям і навколишнім середовищем.

У сучасному світі відмінною особливістю золота стало його масштабне інвестиційне використання як страхового резервного фонду. Золотий запас відображає валютно-фінансове становище країни і її кредитоспроможність на світовому ринку. У зв'язку з цим золото продовжує відігравати важливу стабілізаційну роль у комплексі міжнародних економічних відносин, регулюючи платіжний баланс, наповнюючи валютні резерви, страхуючи від інфляції й виступаючи фінансовим

буфером у кризові періоди. Статистика показує, що станом на грудень 2020 р. у володінні США знаходилося приблизно 8 133.53 метричних т золота, і це був найбільший золотий запас у світі, який більш ніж удвічі перевищував обсяг золотого запасу Німеччини і більш ніж утричі – Італії та Франції. Китай посів шосте місце. У 2020 р. у світі 74 % центральних банків заявили, що вони інвестують у фізичне золото [16].

Останнім часом в умовах спаду економічної активності, пов'язаного з кризою, зумовленою пандемією *COVID-19* та посиленням гонки девальвацій валют, перед державами постає завдання обмеження нестримної емісії та пошуку гаранта в умовах нестабільності.

Наступним важливим аспектом, що виділяє переваги золота серед інших фінансових активів, є ступінь його надійності в захисті від військово-політичних, фінансово-економічних та кредитних ризиків [17, с. 17-21]. Відомий фахівець з інвестицій у дорогоцінні метали М. Мелоні зазначав: "Золото та срібло у всі часи служили тихою гаванню та захистом від економічних потрясінь" [18, с. 112]. Золото – це можливість відкласти частину поточних доходів у вигляді, що практично за будь-яких обставин забезпечує збереження вартості [5].

Економічна глобалізація поступово трансформувала і доповнила сутнісне наповнення золота як загального еквівалента, світових грошей, резервної одиниці, створивши міжнародний інвестиційний актив. Світовий ринок золота на сьогодні характеризується масштабними інтеграційними процесами, здійснюючи комплексну торгівлю металом як базовим активом, золотими облігаціями, пайовими інвестиційними фондами та іншими похідними інструментами.

Історично вплив золота на економіку то посилюється, то слабшає, залежно від безпечності інших інвестицій. Коли інші інвестиції вбачаються занадто ризикованими, золото завжди є хорошою альтернативою. Фактично, ціна на золото вказує, наскільки здорова економіка [15].

У рамках дослідження наведено динаміку коливання середньорічних цін на золото, яка показує напрям цінового руху, з використанням даних за період більше століття, з 1900 р. [9] (рис. 1). Статистичний аналіз виконано на основі економічних часових рядів. Дослідження цінового індикатора не включало врахування економічної хвильової циклічності та проведено в рамках еволюційного типу, що дало змогу здійснити адекватний ретроспективний аналіз.

Хоча золото більше не є об'єктом обміну і підтверджуючою цінністю, історично динаміка цін на золото залишається помірною, постійною у своєму висхідному русі, особливо активною у певні історичні періоди (наслідки терористичних дій 11.09.2001, період економічної кризи 2008–2009 рр.). Останніми роками середня ціна на золото досягла нового рекорду на тлі економічних наслідків пандемії *COVID-19*.

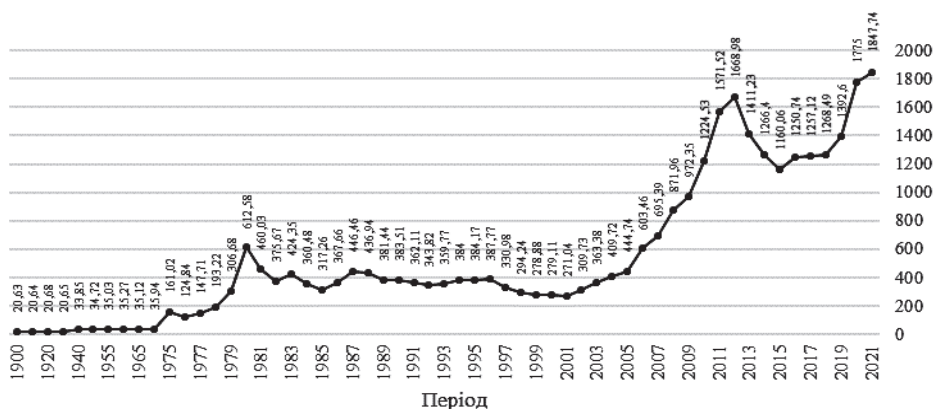

Рис. 1. Динаміка коливань цін на золото протягом 1900–2021 рр., дол. США за тройську унцію*

* дані станом на 29.01.2021

Джерело: розроблено авторами за [9].

Одним з факторів, що впливають на ціну золота у світовій практиці, є коливання цін на інші дорогоцінні метали (срібло та платину). Співвідношення цін золота і платини вважається індикатором стану світової економіки [19]. Результати динамічного аналізу цін у графічному зображенні на підставі статистичних даних по сріблу [20] і платині [21, 22] у форматі ретроспективного дослідження шляхом накладення графіків зміни цін на дорогоцінні метали (рис. 2) наочно продемонстрували, що ціни на золото і срібло мають історично усталену кореляцію і зазвичай не відхиляються одна від одної.

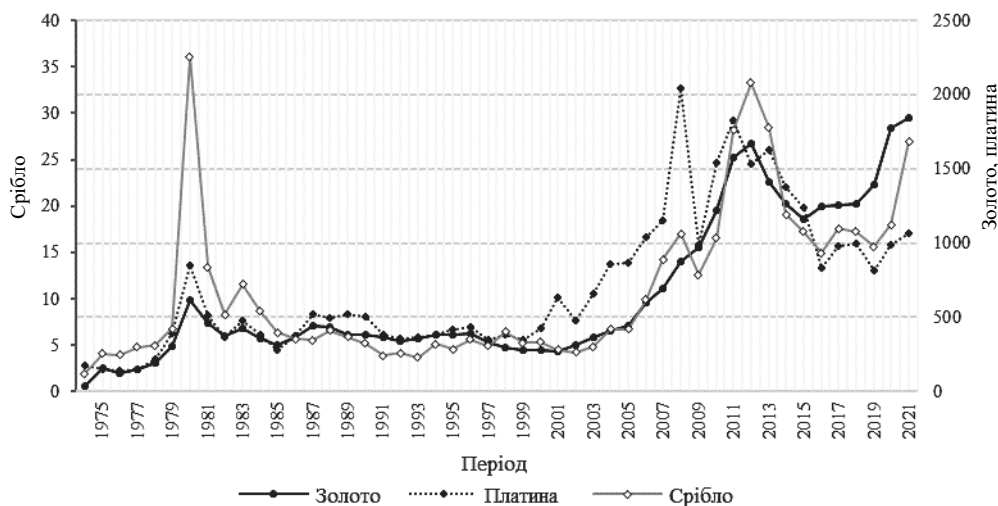

Рис. 2. Зведений графік коливань цін на золото, срібло і платину за 1970–2021 рр., дол. США за тройську унцію*

* дані станом на 29.01.2021

Джерело: розроблено авторами за [9; 19–22].

Упродовж періоду стабільного зростання світової економіки платина у 2–2.5 рази є дорожчою за золото внаслідок того, що вона рідше зустрічається, її отримання вимагає більше зусиль, ніж для золота, а для виготовлення ювелірних виробів цей метал використовується в значно менших обсягах [19]. Проте під час світових криз попит на платину скорочується, і метал втрачає в ціні (рис. 2). Саме тому його інвестиційний потенціал є нижчим, ніж у золота.

Золото порівняно з платиною і сріблом більш стабільно зберігає цінову динаміку в часі, а відтак, з позиції вкладень, це "довгограючий" актив, або такий, що має довгу стабільну прибутковість. Саме за таких обставин золото вважається у світі одним з найбільш оптимальних способів вкладання коштів.

Група благородних металів різноманітна і, крім розглянутих, останнім часом все більший ринковий інтерес становить *паладій*. Метал заслужив прихильність споживачів та інвесторів (на відміну від платини), адже його вартість збільшувалась протягом останніх років і зросла у рази [23]. Формально паладій є дорогоцінним металом, а за фактом він уже давно став індустріальним. Глобальну частку попиту на паладій має автомобільна промисловість, де цей метал використовується для виробництва каталітичних елементів (більше 80 % світового попиту), що очищають вихлопні гази. Тим не менш, у 2021 р. рівень збитковості інвестицій у паладій становив приблизно 22.2 % [24].

З одного боку, паладій являє собою дорогоцінний метал – захисний актив, з іншого, – характеризується активним використанням у промисловості, чим формує поліфакторність впливу обох інвестиційних груп. Отже, значною мірою інвестиційна стабільність паладію залежить від можливостей перспективного постковідного відновлення світової економіки.

Прийняття все більш суворих екологічних стандартів, кількість металу в елементах зростає, що сприяє збільшенню попиту при стабільному рівні пропозиції.

Найбільші світові виробники паладію очікують збереження позитивного тренду на ринку цього дорогоцінного металу до 2030 р. На думку фахівців, попит на паладій буде підтримувати стрімке зростання частки гібридних автомобілів, завантаження паладію в автокаталізатори яких вище, ніж у традиційних авто [25]. Таким чином, можна припускати збереження структурного дефіциту на ринку цього металу та інтересу до нього з боку інвесторів.

Ще один індустріально орієнтований метал – *мідь*. Загальний обсяг видобутку міді у світі у 2020 р. становив 20 млн метричних т (для порівняння, паладій – 210 метричних т). Як відмінний провідник електрики мідь знаходить застосування в різних сферах, від будівництва до електронного обладнання. Китай – основний за величиною споживач

рафінованої міді, саме на нього припадало понад половини світового попиту у 2020 р. До 2019 р. світове споживання рафінованої міді безперервно зростало. Проте, внаслідок пандемії *COVID-19*, спостерігалось закриття шахт, що призвело до скорочення обсягів виробництва міді та попиту на неї. 2019–2020 рр. демонстрували спад ціни на мідь, однак у середині 2021 р. ринок спостерігав її рекордний зліт. Це підвищення цін пов'язане з надзвичайним використанням запасів міді у квітні 2021 р. [26]. У результаті в 2021 р. темпи зростання інвестицій у мідь становили приблизно 25.7 % [27].

За даними Міжнародної мідної асоціації (*ICA*), найбільше міді використовують у машинобудуванні (31 %), будівництві будівель (28 %) та інфраструктурі (16 %). У транспорті споживається лише 13 %, проте переломний момент настав, коли автомобілебудування почало різко розширювати використання міді. До 2030 р. споживання міді для виробництва пасажирських електромобілів збільшиться у 3 рази порівняно з поточним рівнем [28]. У зв'язку з цим можемо прогнозувати вибухове зростання закупівельної ціни на мідь.

Криві динаміки за останні 20 років, що демонструють ціни паладію, міді та золота, некорельовані, особливо щодо ретроспективи відносно міді (рис. 3).

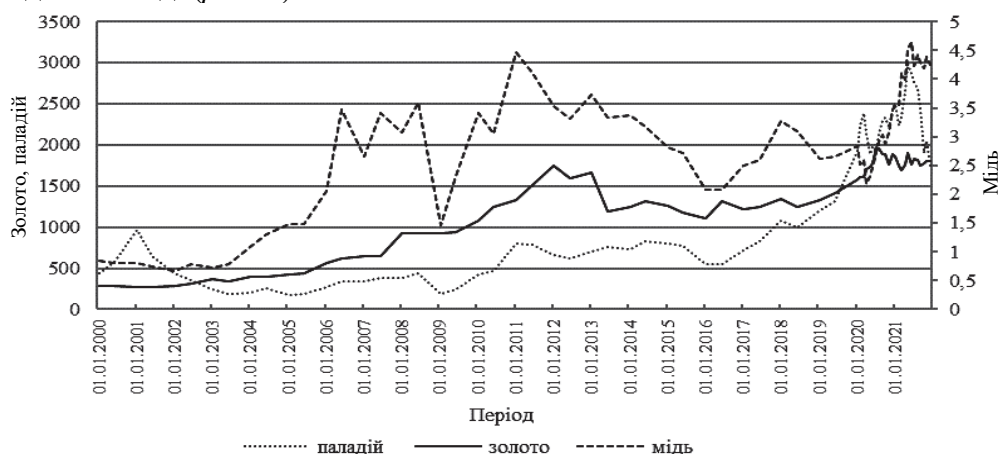

Рис. 3. Зведений графік коливань цін на золото, мідь і паладій за 2000–2021 рр., дол. США за трійську унцію

* дані станом на 29.01.2021

Джерело: розроблено авторами за [9; 23; 26].

2020–2021 рр. виразно фіксують концентрацію численних коливань цін на паладій та мідь. Істотна волатильність – один з факторів, що може знижувати їх потенціал як інвестиційних констант і віддавати перевагу більш стабільному монофакторному золоту.

Коли ціна на золото різко зростає, інвестори розглядають це як сприятливий момент для здійснення великих інвестицій, щоб пережити будь-які злети і падіння, які можуть тривати роками [29]. Зростання

ціни робить більш ризикованим цей актив, зважаючи на циклічні коливання і за золотим бумом може слідувати спад. Однак цей факт не обмежує, а радше нарощує обсяги інвестицій у жовтий метал, мотивуючи зростанням прибутковості по ньому. Станом на вересень 2016 р. світовий ринок золота був шостим за величиною з ринковою вартістю 2.9 трлн дол. США [30]. У 2019 р. золото посідало вже третє місце за середньоденним обсягом торгів у світі після казначейських облігацій США та акцій S&P 500 (рис. 4) [31].

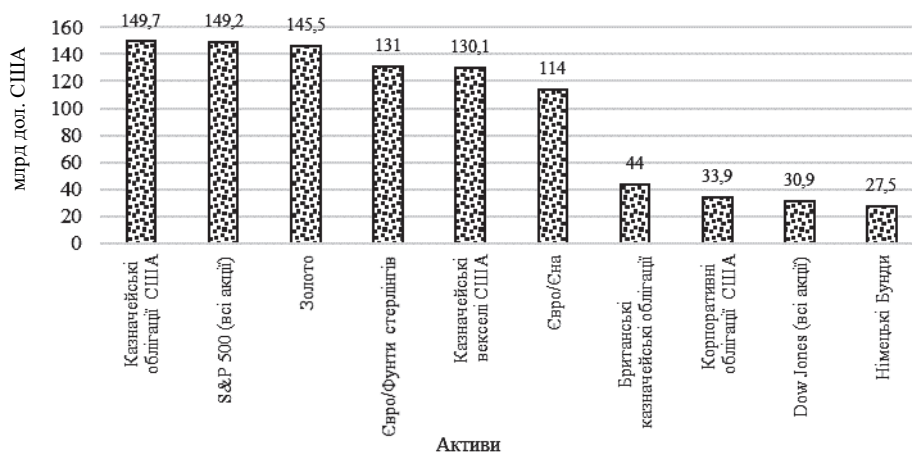

Рис. 4. Провідні світові фінансові активи станом на грудень 2019 р. за середнім денним обсягом торгів

Джерело: розроблено авторами за [31].

Розглядаючи динаміку ставки прибутковості, можна відмітити, що вона є також позитивною (рис. 5). З січня 1971 р. по червень 2019 р. золото посідало четверту позицію серед активів із середньою річною прибутковістю 10.4 %, що лише незначно відстаючи від сировинних товарів із середньою річною прибутковістю 10.6 % [32].

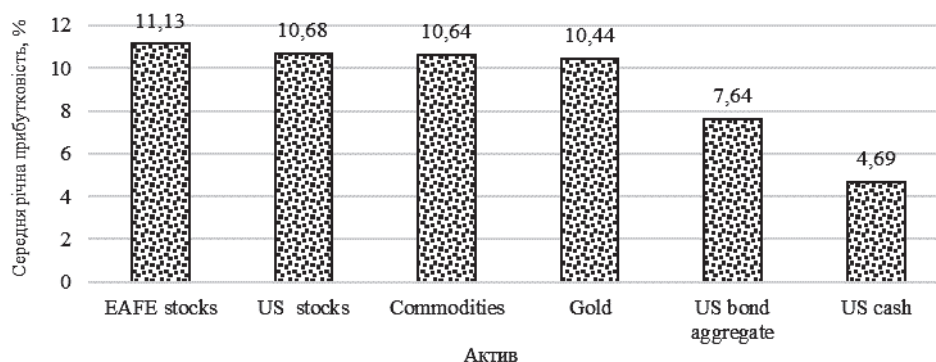

Рис. 5. Середня річна прибутковість золота та інших активів у світі з 1971 по 2019 рр.

Джерело: розроблено авторами за [32].

У 2020 р. золото перевершило майже всі основні активи [33], його прибутковість посіла другу після *NASDAQ* позицію (рис. 6).

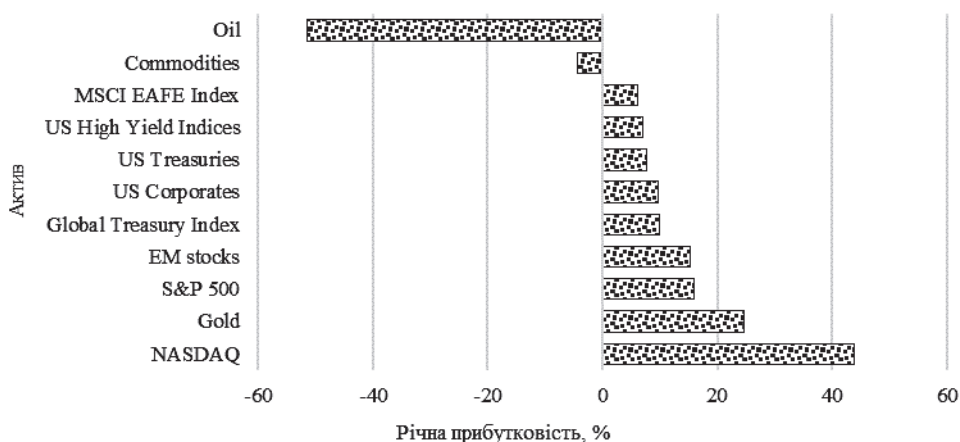

Рис. 6. Прибутковість провідних світових фінансових активів у 2020 р.

Джерело: розроблено авторами за [33].

Розглядаючи динаміку ставок прибутковості золота як інвестиційного активу протягом 2002–2020 рр. (рис. 7), можна констатувати, що середня прибутковість становила близько 11 % [34], а це на 0.54 % вище середньої прибутковості за 1971–2019 рр., що вказує на динамічне прискорення показників.

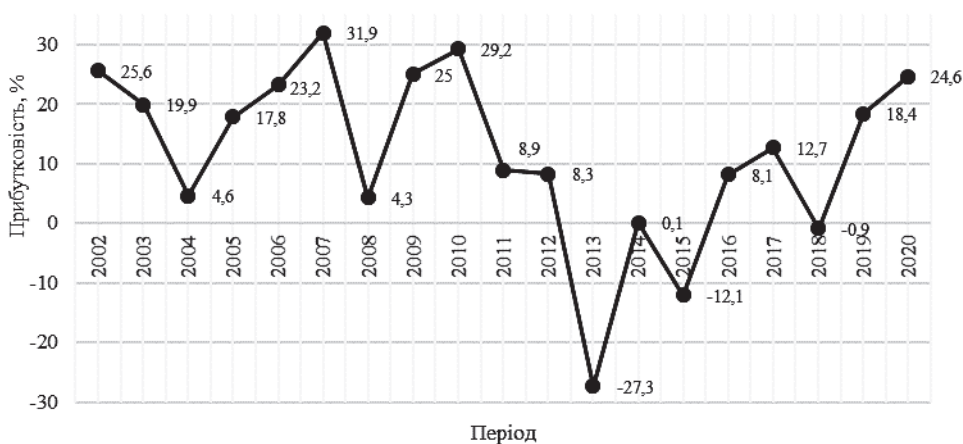

Рис. 7. Динаміка прибутковості золота як інвестиції протягом 2002–2020 рр.

Джерело: розроблено авторами за [34].

Прибутковість золота корелюється з попитом на нього. З метою дослідження інвестиційної його частки у глобальному попиті на золото проведено аналіз структури попиту (рис. 8).

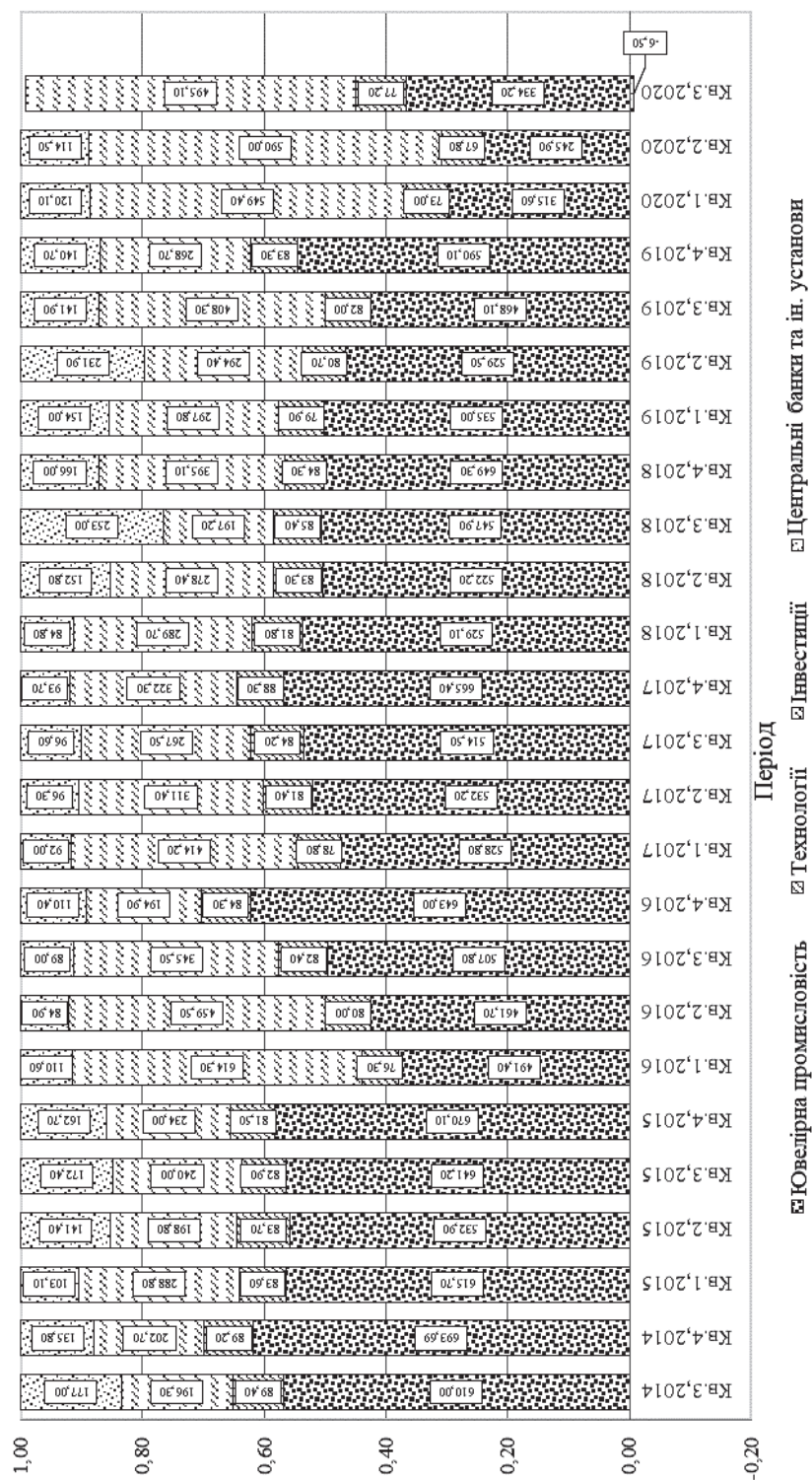

Рис. 8. Структура світового попиту на золото у 2014–2020 рр. (поквартально)

Джерело: розроблено авторами за [35].

Попит на золото в усьому світі в 2019 р. оцінювався в 4 356 метричних т, зі значною часткою інвестицій та ювелірної промисловості [35]. Станом на III кв. 2020 р. світовий попит на золото скоротився відносно аналогічного періоду 2019 р. і становив 2 976.3 метричних т. Подібна тенденція не спостерігалася з 2009 р. і рушійною силою цього падіння стала пандемія коронавірусу. Однак у частині структурного призначення інвестиції в золото за аналізований період 2020 р. випереджають ювелірну промисловість, технології та центральні банки. Зазвичай, під час економічних криз саме золотий запас країни є гарантом її фінансової стабільності. Останнім часом посилюється роль цього металу як резервного активу, обумовлюючи високий попит на нього.

Результати аналізу даних *World Gold Council (WGC)* свідчать, що світові центральні банки після піврічної перерви почали активно нарощувати вкладення в золото. За оцінками *WGC*, у першому кварталі 2021 р. чисті покупки благородного металу центральними банками становили 95.5 т, що на 25 % більше, ніж за друге півріччя 2020 р. [36].

Загалом можна виділити п'ятірку країн, чії центральні банки найактивніше нарощували свої вкладення у дорогоцінний метал. Лідером рейтингу став Центробанк Японії, який збільшив обсяг золота в резервах майже на 81 т, довівши його до 846 т. Друге місце посів угорський ЦБ, який збільшив обсяг золота у своїх резервах на 63 т – до 94.5 т, третє – Таїланд, який придбав 43.5 т металу і довів його обсяг у резервах до 197.5 т. Ще близько 32 т дорогоцінного металу придбав ЦБ Узбекистану, понад 25 т – ЦБ Казахстану.

Відновлення інтересу центробанків до вкладень у золото пов'язане, з одного боку, зі збільшенням резервів і відновлення економік, а з іншого – зі зростанням споживчих цін у світі. Останнім часом інфляція досягла максимальних історичних значень не тільки в країнах, що розвиваються, але й розвинених державах. Яскравим прикладом є США, де загальний індекс споживчих цін у травні становив 5 %. Це найвищий показник з 2008 р. У Єврозоні інфляція набула найвищого рівня з 2018 р. – 2 %. Також, як відзначають аналітики *Sinara Research*, страждають від інфляції економіки, що розвиваються. Підвищення прогнозів щодо зростання цін останніми роками стало поширеним явищем (Бразилія, Мексика, Таїланд, Російська Федерація та ін.) і, як зазначають експерти, прискорення інфляційних процесів у світі сприяє підвищенню попиту на золото як на актив, що є природним хеджем інфляційних ризиків в умовах нульових ставок та реалізації програм викупу активів у провідних розвинених країнах.

Проти тренду діяли центральні банки Філіппін та Туреччини, які з початку 2021 р. продавали золото (24.7 та 18.1 т металу відповідно). У результаті цього обсяг золота у резервах цих країн становив відповідно 164.1 т та 526 т. Це пов'язано з тим, що деякі країни, що розвиваються, зіткнулися з погіршенням платіжних балансів у період пандемії, а тому були змушені скорочувати вкладення в метал. ЦБ

Філіппін прийняв рішення підтримувати частку золота у міжнародних резервах на рівні 10 % і тому за суттєвого зростання котирувань не купує, а продає золото. ЦБ Туреччини змушений продавати ліквідні частини ЗВР (включно із золотом) на тлі величезного тиску на національну валюту. З початку 2021 р. внаслідок кризи туристичної сфери та скорочення попиту інвесторів на турецькі активи курс турецької ліри скоротився майже на 20 % – до 8.3 лір за долар США.

Загалом центральні банки, як і раніше, позитивно ставляться до золота, про що свідчить щорічне опитування *WGC* фінансових регуляторів, проведене у 2021 р. У ньому взяли участь 56 центральних банків, при цьому 36 % – з країн з розвинутою економікою, а 64 % – з країн, що розвиваються. Результати аналізу показали, що 21 % регуляторів мають намір збільшити свої золоті резерви протягом найближчих 12 місяців, при цьому жоден банк не планує їх скорочувати у 2022 р. Ще 68 % не планують змінювати свої золоті запаси. Лише 11 % респондентів не визначилися із планами щодо золота у 2022 р. порівняно з 20 % минулого року [37]. Експерти відзначають, що центральні банки як системотворчі фінансові установи зобов'язані проводити консервативну політику, забезпечувати цілісність і стабільну роботу валютних ринків та фінансових систем своїх країн. Тому вони не можуть тримати основну частину золотовалютних резервів (ЗВР) у золоті: операції з ним складніші порівняно з валютними операціями і можуть призводити до зростання волатильності на ринках. Проте сам тренд на підвищення частки золота (таблиця) центральними банками цілком виправданий і має довгостроковий характер [38].

Таблиця

Динаміка зміни обсягів золота та їх частки у ЗВР країн

Країна	2010		2021		Зміна 2021р. до 2010р..		
	обсяги, т	частка в ЗВР, %	обсяги, т	частка в ЗВР, %	обсяги, т	частка в ЗВР, в.п.	
Розвинені країни	США	8133.5	70.9	8133.5	79.2	0.0	8.3
	Німеччина	3402.5	67.4	3359.1	76.2	-43.4	8.8
	Італія	2451.8	66.2	2451.8	70.8	0.0	4.6
	Нідерланди	612.5	55.8	612.5	69.1	0.0	13.3
	Франція	2435.4	58.1	2436.3	66.5	0.9	8.4
	Великобританія	310.3	15.6	310.3	11.1	0.0	-4.5
	Швейцарія	1040.1	15.1	1040	5.9	-0.1	-9.2
	Японія	765.2	2.7	846	3.7	80.8	1
	Португалія	382.5	79.6	382.6	73.5	0.1	-6.1
	Країни, що розвиваються	Казахстан	70.4	9.5	405.8	67.8	335.4
Узбекистан		-	-	352.7	60.5	-	-
Ліберія		-	-	286.8	43.7	-	-
Туреччина		116.1	5.6	415	35.2	298.9	29.6
Російська Федерація		726	5.7	2292.3	23.1	1566.3	17.4
Індія		557.7	7.4	696.2	7.1	138.5	-0.3
Тайвань		423.6	4.1	424.6	4.6	1.0	0.5
Саудівська Аравія		322.9	2.7	323.1	4.2	0.2	1.5
Китай		1054.1	1.5	1948.3	3.5	894.2	2
Довідково:							
Україна	27.2	3.3	26.4	4.9	-0.8	1.6	

Джерело: розроблено авторами за [38].

Як впливає з наведеної у *таблиці* динаміки, у більшості країн світу відбулося нарощування обсягів золотих запасів і збільшення їх частки у ЗВР. У 2021 р. це було пов'язано зі значним зростанням доларової маси – показник М2 у США виріс на 25 %, що зумовило знецінення долара до основних валют. Крім того, як показало опитування керівників центральних банків, протягом наступних п'яти років частка американської валюти скорочуватиметься в ЗВР країн.

Однак не всі фінансові інститути віддають перевагу золоту. У резервах деяких країн відсутня золота складова, наприклад, у Норвегії та Ізраїлі. В інших країнах частка золота в ЗВР є мінімальною. Зокрема, у Китаї вона становить лише – 3.5 %, Бразилії – 1.1 %, Південній Кореї – 1.4 %. Така політика держави зазначених країн ймовірно пояснюється тим, що, як вони вважають, ціна на аналізований метал може будь-якої миті несподівано знизитися і, відповідно, завдати вагомих фінансових збитків країні. Однак результати аналізу доводять, що яке б ставлення не сформувалося з боку центральних банків до благородного металу, він є найкращим їх активом.

До таких країн можна віднести й Україну, частка золота у ЗВТ якої становить 5 %. Це пов'язано з тим, що в Україні практично відсутній власний видобуток дорогоцінних металів та коштовного каміння, тому це джерело наповнення ЗВР є доволі проблематичним [38].

У Канаді практика поступового розпродажу золотого запасу на користь валютної складової резервів розпочалася ще 1980 р. В основу цього підходу покладено довгострокову політику диверсифікації цінностей, що супроводжується продажем реального товару та інвестуванням у більш ліквідні активи. Останній золотий зливочок із золотого запасу продано цією країною у грудні 2003 р., а монети високої якості – у січні 2014 р., після чого в золотому запасі лишилися низькоякісні золоті монети короля Георга V за 5 і 10 дол. США, випущені ще на початку минулого століття. Зрештою, і ці предмети переплавлено в золоті зливки та розпродано, і таким чином, на початку 2016 р. золотий запас цієї країни фактично перестав існувати [39]. Проте "канадський" підхід навряд чи можна розглядати як широке поширення у світовій практиці.

Слід розглянути питання використання золотих запасів. Отримана за оплату золота іноземна валюта, зазвичай спрямовується на відновлення платоспроможності, підтримання курсу національної валюти, покриття бюджетного дефіциту, погашення суверенного боргу тощо. Таке використання золота хоч і має місце, але не є поширеним. В основному країни, що перебувають у стані економічної кризи або стикаються з необхідністю покриття дефіциту платіжного балансу, використовують золото як заставу при отриманні зовнішніх валютних позик.

Зокрема, центральні банки практикують операції із золотом типу "своп", що передбачають продаж золота за іноземну вільно конвертовану валюту, що поєднується з одночасною угодою, яка передбачає викуп дорогоцінного металу за певний термін. Таким чином, право власності на золото не втрачається [40, с. 96].

Минулого року багато інституційних інвесторів і глобальних брокерів пророкували захисні властивості ще одному активу – цифровому золоту, а саме *біткоїну*, який зростав у ціні рекордними темпами. Його ціна за 2021 р. піднялася на 62 %, до поточних позначок близько 47 тис. дол. США, при цьому в листопаді монета встановила історичний максимум. Біткоїн був названий "цифровим золотом" на знак того, що здатний виступати "безпечною гаванню" у кризові, штормові періоди на фондовому ринку. Раніше такими гаванями зазвичай вважалися золото, казначейські папери країн з розвинутою економікою, жорсткі валюти [41]. У таких умовах деякі інвестиційні банки почали ставити питання, чи може криптовалюта стати альтернативою золоту. Ще рік тому біткоїн часто порівнювали із золотом, а також проводили паралелі між цими активами. На користь криптовалюти вказувала обмежена пропозиція біткоїна, ліквідність (денні обороти сягали 30–50 млрд дол. США), висока капіталізація, яка перевищила 1 трлн дол. США, а також захист від зростання грошової паперової маси у світі.

Попри зростаючий ажітаж серед деяких інвесторів, центральні банки не повідомляють про плани інвестувати у криптовалюту. Як зазначає керівник відділу із взаємодії з центральними банками *WGC*, золото та криптовалюта – принципово різні класи активів. Цифрові валюти не відповідають таким критеріям інвестування резервів центральних банків, як безпека, ліквідність та прибутковість. У біткоїна і золота більше відмінностей, ніж подібних характеристик, вони виконують різні функції. Наприклад, ціни біткоїна і золота не дуже корельовані, і це є однією з причин, чому інвестор, який сподівається отримати вигоду з високого потенціалу зростання криптовалюти, може бути більш схильний також до вкладень у золото, щоб застрахуватися від високої волатильності криптовалюти. Високий ступінь мінливості ціни біткоїна показав 2021 р. (у травні 2021 р. курс біткоїну за добу падав більш ніж на 30 %, у грудні – на 20 %) (рис. 9), тим самим довівши, що цифрові валюти, як і раніше, належать до дуже ризикових активів і тому не можуть бути включеними до ЗВР центрального банку [42]. Однак у перспективі, можливо, криптовалюта стане такою, оскільки поєднує в собі риси і золота, запаси якого у світі обмежені, і твердих валют, які при цьому перебувають у повному контролі власника.

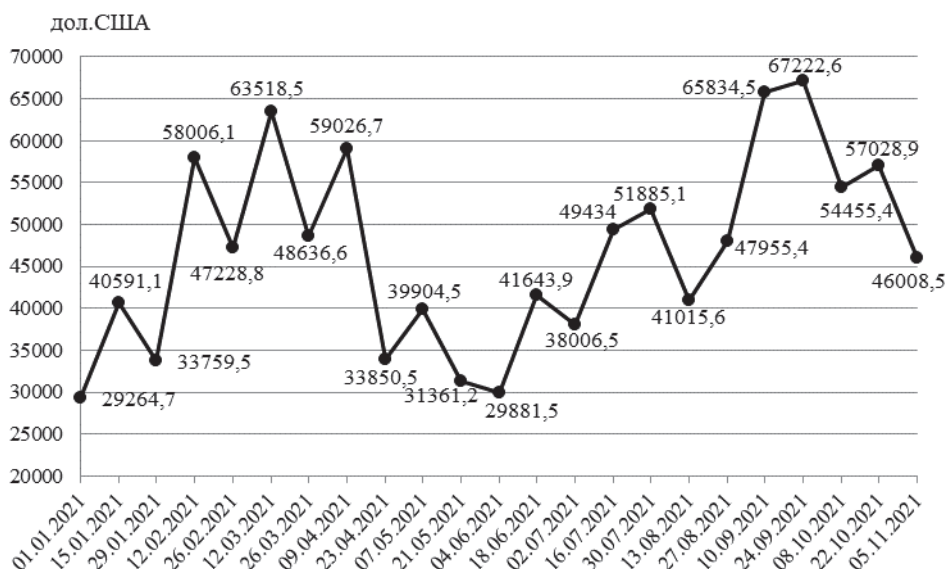

Рис. 9. Динаміка ціни біткоїна у 2021 р. (наведено дані максимальних та мінімальних значень цін у кожному місяці 2021 р.)

Джерело: розроблено авторами за [42].

Як демонструє динаміка ціни біткоїна, після багаторазового зростання у 2021 р. у травні цифрова валюта почала стрімкий спад (29 липня курс біткоїна вперше з початку року опустився нижче за рівень 30 тис. дол. США). Однак у листопаді він сягнув нового історичного максимуму.

На тлі зростання грошової маси у світі інвестори скуповували різні типи активів, у тому числі спекулятивні, однак зростання інфляції, як вважають деякі експерти, змусить центральні банки розпочати посилення грошово-кредитної політики, і, як тільки це почне відбуватися, спекулятивні активи або псевдоактиви (криптовалюти) першими впадуть в ціні [43]. Проте слід враховувати історичне обґрунтування існування біткоїну. За минулі більш ніж 10 років він не просто взяв на себе функцію захисту від інфляції, а також випередив усі акції з індексу S&P500. Загалом криптовалюта спроектована таким чином, щоб не стати жертвою інфляції [44], а, отже, можливо, в перспективі зможе використовуватися як системний захист від високих інфляційних ризиків.

Можна навести ще один факт на користь золота як інвестиційної константи. Так, за багатьма валютами світу золото демонструє зростання в ціні. Наприклад, як це сталося нещодавно в Австралії, що є одним зі світових лідерів з видобутку жовтого дорогоцінного металу. Вартість однієї унції золота на рівні 1882 AUD стала рекордною за весь час статистики. Те саме стосується і шведської крони. У таких країнах, як Бразилія та Аргентина, також встановлено нові рекорди вартості

однієї унції золота. Проте максимальний рекорд зростання цін на золото зафіксовано у Венесуелі, адже валюта цієї країни переживає катастрофічну гіперінфляцію. Вартість золота в євро також поступово наближається до свого історичного максимуму. Наприкінці 2019 р. одна унція жовтого дорогоцінного металу досягала позначки 1190 євро, що всього лише на 14 % менше історичного максимуму, який зафіксований у жовтні 2012 р. Отже, аналізуючи зростання цін на золото в різних валютах, дійдемо висновку, що це не вартість дорогоцінного металу зростає, а валюти цих країн втрачають свою купівельну спроможність, тобто знецінюються відносно золота. Таким чином, золото є показником якості валют. Це обумовлено тим, що центральні банки можуть надрукувати скільки завгодно паперової валюти, однак видобуток золота у світі зростає лише на 2 % на рік, тому жовтий дорогоцінний метал завжди цінуватиметься, на відміну від паперових грошей, які приречені на знецінення.

Висновки. Золото більше не виконує функції об'єкта обміну і засобу підтвердження цінності, однак продовжує бути глобальним активом держав і може забезпечити захист у періоди економічної рецесії або загальносвітової кризи. Золото виступає провідним інвестиційним активом серед інших дорогоцінних металів. Норма прибутку від інвестицій в золото значно коливалася в останні десятиліття, але в більшості років приносила позитивний прибуток. Констатовано зростання прибутковості золота як інвестицій (близько 25 % у 2020 р.) та постійне збільшення з 2015 р. його середньорічної ціни. При цьому висхідна динаміка золота була більш стабільною, порівняно зі зростанням цін на платину, срібло, паладій та мідь. У 2020 р. ціна на золото досягла нових рекордних значень унаслідок необхідності набуття інвестиційних гарантій через нарощення негативного впливу глобальної пандемії *COVID-19*, а в 2021 р. продовжила стабільно підтримувати цінові позиції. Інвестиційний попит на золото в усьому світі в 2020 р. перевершив попит ювелірної промисловості та центральних банків, посівши першу позицію.

Попри те, що золото офіційно втратило своє монетарне значення, цей метал у складі золотовалютних резервів держав, як і раніше, виконує функції стратегічних фінансових активів, використання яких пов'язується з надзвичайними обставинами політичного, економічного та військового характеру. Висока цінність і ліквідність монетарного золота, що зберігаються незмінними протягом століть, нині обумовлюють широке використання його в частині формування національних золотих запасів. Також загальносвітовою тенденцією є збільшення придбання золота національними (центральними) банками та його частки у складі золотовалютних резервів. Основними причинами цього слід визнати нестабільність на глобальних фінансових ринках, високу волатильність

валют (у тому числі криптовалюти) та цін на основні види сировинних товарів. Обсяги та частка дорогоцінного металу у складі золото-валютних резервів на користь валютної їх складової цілеспрямовано скорочується національними банками лише окремих країн. Проте претендувати на загальносвітовий тренд така практика не в змозі. Навпаки, фіксується збільшення кількості держав, які приступили до нарощування своїх золотих запасів після тривалого статичного стану.

Поєднання економічних ризиків, непередбачуваних перспектив постковідного періоду й міжрегіонального тиску змушує багатьох зосередитися на перевірених у часі інвестиціях у золото. А зважаючи на нарощування останнім часом обсягів торгів, слід очікувати продовження тренду зміцнення цін на золото у майбутньому і розглядати його як інвестиційну константу в світових економічних трансформаціях.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Agha, S. E., Saafi, A. R., & Qayoom, O. A. (2015). Gold Investment from Islamic Perspective: The Case of Malaysia. *International Journal of Economics and Finance*. (Vol. 7(5). (pp.179-185). <https://doi.org/10.5539/ijef.v7n5p179>
2. Arouri, M. E. H., Lahiani, A., & Nguyen, D. K. (2015). World Gold Procees and Stock Return in China: Insights for Hedging and Diversification Strategies. *Economic Modelling*. (Vol. 44). (pp. 273-282). <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.10.030>
3. Capie, F., Mills, T. C., & Wood, G. (2005). Gold As a Hedge Against The Dollar. *Journal of International Financial Markets Institution & Money*. (Vol. 15). (pp. 343-35). <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2004.07.002>
4. Sumer, L., & Ozorhon, B. (2020). Investing in gold or REIT index in Turkey: evidence from global financial crisis, 2018 Turkish currency crisis and COVID-19 crisis. *Journal of European Real Estate Research*. (Vol. ahead-of-print). (Issue ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JERER-04-2020-0023>
5. Naeem, M. A., Hasan, M., Arif, M., & Shahzad, S. J. H (2020). Can Bitcoin Glitter More Than Gold for Investment Styles? (Vol. 10). (Issue 2). <https://doi.org/10.1177/2158244020926508>
6. Let, B., & Siemaszkiewicz, K. (2020). Looking for Alternatives in Times of Market Stress: A Tail Dependence between the European Stock Markets and Bitcoin, Gold and Fine Wine Market. *Czech Journal of Economics and Finance*. (Vol. 70). (Issue 5). (pp. 407-430). <https://doi.org/10.32065/CJEF.2020.05.02>
7. Claude, Erb, Campbell, R. Harvey, & Tadas, Viskanta (2020). Gold, the Golden Constant and Deja vu. *Financial Analysts Journal*. (Vol. 76). (Issue 4). (pp.134-142). <https://doi.org/10.1080/0015198X.2020.1817698>
8. Grimal, Pierre (1991). The Penguin dictionary of classical mythology. Kershaw, Stephen. (Abridged) ed. London: Penguin Books. <https://www.gold.org/goldhub/data/historical-mine-production>
9. Annual average gold price from 1900 to 2020. <https://www.statista.com/statistics/268027/change-in-gold-price-since-1990>

10. Cargill, J. (1977). The Nabonidus chronicle and the fall of Lydia: Consensus with feet of clay. *American Journal of Ancient History* 2 (97–116).
11. Mikesell, R. F. (1994). The Bretton Woods Debates: A Memoir. Essays in International Finance 192. Princeton: International Finance Section, Dept. of Economics, Princeton University.
12. Investing in Gold: 10 Facts You Need to Know Gold tends to do well in times of trouble. <https://www.kiplinger.com/slideshow/investing/t026-s001-investing-in-gold-10-facts-you-need-to-know/index.html>
13. Some Great Quotes on Gold. <http://marketcap.com.au/great-quotes-gold>
14. Gold's role as money and the Gold Standard. <https://www.gold.org/about-gold/history-gold>
15. Gold Fixing Price 10:30 A.M. (London time) in London Bullion Market, based in U.S. Dollars. <https://fred.stlouisfed.org/series/GOLDAMGBD228NLBM>
16. Share of gold investments made by sovereigns and central banks worldwide in 2020, by mode of investment. <https://www.statista.com/statistics/1155133/global-approach-gold-investment-sovereigns-central-banks/#statisticContainer>
17. Можайсков О. В. (2004). Перспективы золота: взгляд из Центрального банка. *Деньги и кредит*, 6, 17-21.
18. Мэлони, М. (2009). *Руководство по инвестированию в золото и серебро*. Минск: Попурри.
19. Федорчук, А. Платина повертає позиції. <http://gazeta.dt.ua/business/platina-povertaye-poziciyi-.html>
20. Silver Prices – 100 Year Historical Chart. <https://www.macrotrends.net/1470/historical-silver-prices-100-year-chart>
21. Average global platinum price from 2016 to 2021. <https://www.statista.com/statistics/254519/average-platinum-price>
22. Platinum Prices – Interactive Historical Chart. <https://www.macrotrends.net/2540/platinum-prices-historical-chart-data>
23. Palladium Prices – Interactive Historical Chart. <https://www.macrotrends.net/2542/palladium-prices-historical-chart-data>
24. Returns on palladium investments from 2011 to 2021. <https://www.statista.com/statistics/825619/returns-on-palladium-investments-worldwide>
25. На рынке палладия до 2030 года ожидается позитивный тренд, считают в "Норникеле". <https://www.tinkoff.ru/invest/news/709995>
26. Copper Prices – 45 Year Historical Chart. <https://www.macrotrends.net/1476/copper-prices-historical-chart-data>
27. Returns on copper investments from 2011 to 2021. <https://www.statista.com/statistics/825570/returns-on-copper-investments-worldwide>
28. Copper: The Future is Now. <https://copperalliance.org/resource/scaling-innovation-and-sustainability-codelco-mobilizes-electricity-ai-and-high-tech-for-green-copper-production>
29. Gold and the Economy. <https://www.thebalance.com/gold-and-the-economy-3305655>
30. Leading financial assets worldwide as of September 2016, by market size. <https://www.statista.com/statistics/625679/market-size-of-major-financial-assets-worldwide>
31. Leading major financial assets worldwide as of December 2019, by average daily trading volume. <https://www.statista.com/statistics/625422/daily-trading-volumes-of-major-financial-assets-worldwide>
32. Average annual return of gold and other assets worldwide from 1971 to 2019. <https://www.statista.com/statistics/1061434/gold-other-assets-average-annual-returns-global>
33. Gold Outlook 2021. <https://www.gold.org/goldhub/research/outlook-2021>
34. Rate of return of gold as an investment from 2002 to 2020. <https://www.statista.com/statistics/274002/return-on-gold-as-an-investment-since-2002>
35. Demand for gold worldwide from 1st quarter of 2016 to 3rd quarter of 2020, by purpose. <https://www.statista.com/statistics/274684/global-demand-for-gold-by-purpose-quarterly-figures>

36. Gold Outlook-2021. <https://www.gold.org/goldhub/research/outlook-2021#table1>
37. Gold Outlook 2021. *World Gold Council*. 14 January, 2021. <https://www.gold.org/goldhub/research/outlook-2021>
38. The relevance of gold as a strategic asset 2022. <https://www.gold.org/goldhub/research/relevance-of-gold-as-a-strategic-asset-2022>
39. Канада распродала свой золотой запас. 15 марта 2019. <https://gold.ru/news/kanada-polnostyu-rasprodala-svoj-zolotoj-zapas-2019.html>
40. Современный рынок золота; под ред. В. И. Букато, М. Х. Лапидуса. М., 2004. С. 136.
41. Кайзер М. "Явные преимущества" биткойна перед золотом. <https://coinspot.io/analysis/maks-kejzer-ukazal-na-yavnye-preimushhestva-bitcoina-pered-zolotom>
42. Курс біткоїна. <https://investfunds.ru/indexes/9021>
43. В Invesco предупредили о "сдувании пузыря" биткойна. <https://www.rbc.ru/crypto/news/61e67e739a794781db02349e>
44. Криптовалюта как защита от инфляции. <https://www.rbc.ru/crypto/news/61b8cc349a7947c8e3e1ff>

REFERENCES

1. Agha, S. E., Saafi, A. R., & Qayoom, O. A. (2015). Gold Investment from Islamic Perspective: The Case of Malaysia. *International Journal of Economics and Finance*. (Vol. 7(5)). (pp. 179-185). <https://doi.org/10.5539/ijef.v7n5p179> [in English].
2. Arouri, M. E. H., Lahiani, A., & Nguyen, D. K. (2015). World Gold Procees and Stock Return in China: Insights for Hedging and Diversification Strategies. *Economic Modelling*. (Vol. 44). (pp. 273-282). <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.10.030> [in English].
3. Capie, F., Mills, T. C., & Wood, G. (2005). Gold As a Hedge Against The Dollar. *Journal of International Financial Markets Institution & Money*. (Vol. 15). (pp. 343-35). <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2004.07.002> [in English].
4. Sumer, L., & Ozorhon, B. (2020). Investing in gold or REIT index in Turkey: evidence from global financial crisis, 2018 Turkish currency crisis and COVID-19 crisis". *Journal of European Real Estate Research*. (Vol. ahead-of-print). (Issue ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JERER-04-2020-0023> [in English].
5. Naeem, M. A., Hasan, M., Arif, M., & Shahzad, S. J. H. (2020). Can Bitcoin Glitter More Than Gold for Investment Styles? (Vol. 10). (Issue 2). *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/2158244020926508> [in English].
6. Let, B., & Siemaszkiewicz, K. (2020). Looking for Alternatives in Times of Market Stress: A Tail Dependence between the European Stock Markets and Bitcoin, Gold and Fine Wine Market. *Czech Journal of Economics and Finance*. (Vol. 70). (Issue 5). (pp. 407-430). <https://doi.org/10.32065/CJEF.2020.05.02> [in English].
7. Claude, Erb, Campbell, R., Harvey & Tadas, Viskanta (2020). Gold, the Golden Constant and Deja vu. *Financial Analysts Journal*. (Vol. 76). (Issue 4). (pp. 134-142). <https://doi.org/10.1080/0015198X.2020.1817698> [in English].
8. Grimal, Pierre (1991). *The Penguin dictionary of classical mythology*. Kershaw, Stephen (Ed.). (Abridged) ed. London: Penguin Books. <https://www.gold.org/goldhub/data/historical-mine-production> [in English].
9. Annual average gold price from 1900 to 2020. *statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/268027/change-in-gold-price-since-1990> [in English].
10. Cargill, J. The Nabonidus chronicle and the fall of Lydia: Consensus with feet of clay. *American Journal of Ancient History*, 2(1977:97–116) [in English].
11. Mikesell, R. F. (1994). The Bretton Woods Debates: A Memoir. *Essays in International Finance 192*. Princeton: International Finance Section, Dept. of Economics, Princeton University [in English].

12. Investing in Gold: 10 Facts You Need to Know. Gold tends to do well in times of trouble. *www.kiplinger.com*. *Kiplinger*. <https://www.kiplinger.com/slideshow/investing/t026-s001-investing-in-gold-10-facts-you-need-to-know/index.html> [in English].
13. Some Great Quotes on Gold. *marketcap.com*. <http://marketcap.com.au/great-quotes-gold> [in English].
14. Gold's role as money and the Gold Standard. *World Gold Council*. *www.gold.org*. <https://www.gold.org/about-gold/history-gold> [in English].
15. Gold Fixing Price 10:30 A. M. (London time) in London Bullion Market, based in U.S. Dollars. *Nasdaq Data Link*. *data.nasdaq.com*. <https://data.nasdaq.com/data/FRED/GOLDAMGBD228NLBM-gold-fixing-price-1030-am-london-time-in-london-bullion-market-based-in-us-dollars> [in English].
16. Share of gold investments made by sovereigns and central banks worldwide in 2020, by mode of investment. *statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/1155133/global-approach-gold-investment-sovereigns-central-banks/#statisticContainer> [in English].
17. Mozhajskov, O. V. (2004). Perspektivy zolota: vzgljad iz Central'nogo banka [Outlook for Gold: A View from the Central Bank]. *Den 'gi i kredit – Money and credit*, 6, 17-21 [in Russian].
18. Mjelsoni, M. (2009). Rukovodstvo po investirovaniju v zoloto i srebro [Guide to investing in gold and silver]. Minsk: Popurri [in Russian].
19. Fedorchuk, A. Platyna povertaje pozycii? [Platinum returns its positions]. *gazeta.dt.ua*. <http://gazeta.dt.ua/business/platina-povertaye-poziciyi-.html> [in Ukrainian].
20. Silver Prices – 100 Year Historical Chart. *www.macrotrends.net*. <https://www.macrotrends.net/1470/historical-silver-prices-100-year-chart> [in English].
21. Average global platinum price from 2016 to 2021. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/254519/average-platinum-price> [in English].
22. Platinum Prices – Interactive Historical Chart. *www.macrotrends.net*. <https://www.macrotrends.net/2540/platinum-prices-historical-chart-data> [in English].
23. Palladium Prices – Interactive Historical Chart. *www.macrotrends.net*. <https://www.macrotrends.net/2542/palladium-prices-historical-chart-data> [in English].
24. Returns on palladium investments from 2011 to 2021. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/825619/returns-on-palladium-investments-worldwide> [in English].
25. Na rynke palladija do 2030 goda ozhidaetsja pozitivnyj trend, schitajut v "Nornikele" [A positive trend is expected in the palladium market until 2030, according to "Norilsk Nickel"]. *www.tinkoff.ru*. <https://www.tinkoff.ru/invest/news/709995> [in Russian].
26. Copper Prices – 45 Year Historical Chart. *www.macrotrends.net*. <https://www.macrotrends.net/1476/copper-prices-historical-chart-data> [in English].
27. Returns on copper investments from 2011 to 2021. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/825570/returns-on-copper-investments-worldwide> [in English].
28. Copper: The Future is Now. *copperalliance.org*. <https://copperalliance.org/resource/scaling-innovation-and-sustainability-codelco-mobilizes-electricity-ai-and-high-tech-for-green-copper-production> [in English].
29. Gold and the Economy. *www.thebalance.com*. <https://www.thebalance.com/gold-and-the-economy-3305655> [in English].
30. Leading financial assets worldwide as of September 2016, by market size. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/625679/market-size-of-major-financial-assets-worldwide> [in English].
31. Leading major financial assets worldwide as of December 2019, by average daily trading volume. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/625422/daily-trading-volumes-of-major-financial-assets-worldwide> [in English].

32. Average annual return of gold and other assets worldwide from 1971 to 2019. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/1061434/gold-other-assets-average-annual-returns-global> [in English].
33. Gold Outlook (2021). <https://www.gold.org/goldhub/research/outlook-2021> [in English].
34. Rate of return of gold as an investment from 2002 to 2020. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/274002/return-on-gold-as-an-investment-since-2002> [in English].
35. Demand for gold worldwide from 1st quarter of 2016 to 3rd quarter of 2020. *www.statista.com*. <https://www.statista.com/statistics/274684/global-demand-for-gold-by-purpose-quarterly-figures> [in English].
36. Gold Outlook (2021). <https://www.gold.org/goldhub/research/outlook-2021#table1> [in English].
37. Gold Outlook (2021). World Gold Council. 14 January. <https://www.gold.org/goldhub/research/outlook-2021> [in English].
38. The relevance of gold as a strategic asset (2022). <https://www.gold.org/goldhub/research/relevance-of-gold-as-a-strategic-asset-2022> [in English].
39. Kanada rasprodala svoj zolotoj zapas [Canada sold off its gold reserves] (2019). <https://gold.ru/news/kanada-polnostyu-rasprodala-svoj-zolotoj-zapas-2019.html> [in Russian].
40. Sovremennyy rynek zolota [Modern gold market] (2004). V. I. Bukato, M. H. Lapidusa (Eds.). Moscow [in Russian].
41. Kajzer, M. "Javnye preimushhestva" bitkoina pered zolotom ["Clear advantages" of bitcoin over gold]. *coinspot.io*. <https://coinspot.io/analysis/maks-kejzer-ukazal-na-yavnye-preimushhestva-bitcoina-pered-zolotom> [in Russian].
42. Kurs bitkoi`na [Bitcoin exchange rate]. *investfunds.ru*. <https://investfunds.ru/indexes/9021> [in Ukrainian].
43. V Invesco predupredili o "sduvanii puzyrja" bitkoina [Invesco warns of bitcoin "bubble"]. *www.rbc.ru*. <https://www.rbc.ru/crypto/news/61e67e739a794781db02349e> [in Russian].
44. Kriptoaljuta kak zashhita ot infljatsii [Cryptocurrency as a hedge against inflation]. *www.rbc.ru*. <https://www.rbc.ru/crypto/news/61b8cc349a7947cce3e3e1ff> [in Russian].

Надійшла до редакції 04.02.2022.

Прийнято до друку 10.02.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

МІНЯЙЛО Олександр,
к. е. н., доцент, декан факультету економіки,
менеджменту та психології
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-2748-0687
o.miniailo@knute.edu.ua

MINIAILO Olexsandr,
PhD (Economics), Associate Professor,
Dean at the Faculty of Economics,
Management and Psychology
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-2748-0687
o.miniailo@knute.edu.ua

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ

ECONOMIC POLICY OF THE STATE IN A GLOBAL PANDEMIC

Вступ. Глобальна пандемія докорінно змінила світову економіку, змусивши держави залучатися до новітніх форм партнерства та вдосконалення моделей глобального розвитку.

Проблема. Глобалізація обумовила незворотний процес деформування ринкових механізмів економічного розвитку на основі модифікації механізму та характеру конкуренції. Вирішення цих проблем потребує посилення ролі держави у формуванні стратегічного вектора розвитку економіки.

Мета статті – розкриття новітніх трендів розвитку економічної політики держави за умов глобальної пандемії.

Методи. Застосовано сукупність методів та підходів: діалектичний, синтезу та порівняльний; системний та інституційний підходи, узагальнень, єдності історичного та логічного підходів.

Результати дослідження. У розвинених країнах ресурси дедалі більше концентруються на стратегічних напрямках економічного розвитку, що потребує залучення значних бюджетних коштів, стратегічного планування тощо. Відтак зростає потреба у формуванні новітньої парадигми економічної політики. Визначено теоретичні та прикладні цілі нового формату економічної політики. Встановлено, що інструменти економічної політики держави потребують належного наукового обґрунтування.

Висновки. Місце і роль держави за умов сучасних викликів, пов'язаних з пандемією, визначаються передусім тим, що держава розглядається як суб'єкт, який забезпечує розбудову та збалансоване функціонування всіх

Introduction. The global pandemic has radically changed the world economy, actualizing the development of new approaches to economic policy. At the global level, states are involved in the latest forms of partnership and improving models of global development.

Problem. Globalization has led to an irreversible process of deformation of market mechanisms of economic development based on the modification of the mechanism and the nature of competition. To solve a range of problems it is necessary to strengthen the role of the state in shaping the strategic vector of economic development.

The aim of the article is to reveal the latest trends in the development of economic policy in the global pandemic.

Methods. A set of methods and approaches was used: dialectical, synthesis and comparative; systemic and institutional approaches, the method of generalizations, the unity of historical and logical approaches.

Results. In developed countries, resources are increasingly concentrated on strategic areas of economic development, which requires significant budget funds, strategic planning and more. Therefore, there is a growing need to form a new paradigm of economic policy. Theoretical and applied goals of the new format of economic policy are determined. It is established that the instruments of economic policy of the state need proper scientific substantiation.

Conclusions. The place and role of the state in the current challenges of the pandemic is determined primarily by the fact that the state is seen as an entity that ensures the development and

© Міняйло О., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

елементів національної економічної системи. Підґрунтям для реалізації виваженої економічної політики має бути наукова ідентифікація стратегічних пріоритетів розвитку економіки й визначення на цій основі концептуальних підходів та інструментів з метою формування системи ідентифікації наближення кризових явищ у майбутньому.

Ключові слова: економічна політика, держава, глобальна пандемія, ринок.

balanced functioning of all elements of the national economic system. The basis for the implementation of a balanced economic policy should be the scientific identification of strategic priorities for economic development and the definition on this basis of conceptual approaches and tools to form a system for identifying the approach of future crises.

Keywords: economic policy, state, global pandemic, market.

JEL Classification B41, B52, F01, F60, O29

Вступ. Глобальна пандемія докорінно змінила світову економіку, актуалізувавши розроблення новітніх підходів до формування економічної політики та пошуку модернізованих форм партнерства держави, суспільства та суб'єктів підприємництва. Роль держави за таких умов суттєво зростає. На глобальному рівні держави залучаються до новітніх форм партнерства, спільного пошуку рішень, продукування суспільних благ, удосконалення моделей глобального розподілу та доступу держав, які цих соціальних благ не мають.

Проблема. У контексті дослідження розвитку ефективної економічної політики визначено, що всебічна та широкомасштабна глобалізація другої половини ХХ – початку ХХІ ст. зумовила обмеження регулювальних функцій національних держав. Наслідками цих процесів стало те, що держави втратили можливість захисту національних економік від різноаспектних дисбалансів та асиметричних шоків. Унаслідок глибокої лібералізації національні уряди втрачають змогу належного використання цілої низки важелів макроекономічного регулювання. Національні держави змушені узгоджувати власну економічну політику з інтересами багатонаціональних корпорацій, що неминуче зумовлює зниження рівня суверенності урядів. Саме глобалізація спричинила незворотний процес деформування ринкових механізмів економічного розвитку на основі модифікації механізму та характеру конкуренції.

Дослідники спрямовують вектор аналізу на розкриття проблем формування ефективної моделі економічної політики держави, розвиток інституційно-організаційного забезпечення, розбудову необхідної інфраструктури, покликаної спростити здійснення трансакцій, становлення організаційно-правових механізмів системи захисту власності. Відсутність чи недостатня адекватність розвитку більшості із зазначених складових механізму реалізації економічної політики держави є суттєвим інституційним обмеженням для ефективного розвитку національної економіки.

Таким чином, за сучасних умов зростає важливість дослідження ролі держави у глобальному вимірі, оскільки збільшується взаємозалежність національних економік і складність системи взаємозв'язків

між ними. Вирішення цих проблем потребує посилення ролі економічної політики держави при формуванні стратегічного вектора розвитку економіки. Актуальним є питання вдалого, вираженого та органічного поєднання ринкового саморегулювання та механізму державного впливу на перебіг економічних процесів. Ці два виміри повинні взаємодіяти та доповнювати один одного. Водночас необхідним є пошук ідеального балансу між глибиною державного впливу на економічні процеси, ринковим саморегулюванням та внутрішнім потенціалом саморозвитку економіки. За цих умов відбувається зміщення інституційного балансу від ринкових сил і суб'єктів підприємництва у напрямі посилення ролі держави, якій відводиться визначальна роль у соціально-економічній динаміці [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематизація глибинних зрушень у методологічному базисі теорії економічної політики дає підстави стверджувати, що теоретична матриця дослідження ролі та місця держави в економічних процесах перебуває на етапі активної трансформації її предметно-дослідницького поля. Одним з визначальних трендів ХХІ ст. є посилення національної конкурентоспроможності саме тих країн, які повною мірою можуть активно використовувати власні історичні надбання та застосувати ефективні підходи у межах відомих моделей мобілізації ресурсів на основі ендогенізації господарського розвитку, відлагодження механізмів дієвої взаємодії з інституціями громадянського суспільства та інвестування у широкомасштабні національні проекти та програми [2–4].

Предметне поле аналізу економічної політики держави за умов глибинних флуктуацій та перманентної нестабільності протягом тривалого періоду формує спектр дослідницьких пошуків багатьох учених. А. Гриценко переконливо доводить, що глибинні соціально-економічні перетворення глобального масштабу докорінно змінюють місце і роль держави за сучасних умов. Учений аргументує, що процеси глобалізації обумовили загострення суперечностей між інтересами багатонаціональних структур, з одного боку, й національних держав, – з іншого. Очевидно, що соціально-економічні процеси виходять за межі впливу національних держав, натомість багатонаціональні підприємства значно визначають вектор усього суспільного розвитку [5].

О. Шаров розкрив модифікацію трисуб'єктної моделі "державаринок-глобалізація", відстеживши їхній взаємний вплив. Автором проаналізовано особливості впливу глобалізації на реалізацію функцій держави. Дослідник стверджує, що роль держави в економіці суттєво зростає за умов модернізації її функцій. При цьому, на його переконання, політико-економічний розвиток потребує забезпечення добросовісної конкуренції, участі у проєктах державно-приватного партнерства під впливом інтернаціоналізації [6].

Ю. Уманців аналізує глобальні тенденції формування і розвитку економічної політики держави, зосередивши увагу на необхідності обмеження негативного впливу глобальних макроекономічних дисбалансів на розвиток національної економіки. Науковець визначив напрями використання світового досвіду реалізації економічної політики в Україні з урахуванням національної специфіки вітчизняної економіки [7].

На основі проведеного аналізу С. Кораблін відзначає, що найбільших успіхів у протидії *COVID-19* продемонстрували країни з розвиненими та дієвими державними інститутами, неабияка важливість яких виявилася на всіх етапах протистояння глобальній пандемії. Саме розвинені країни зосредили не лише високоефективний бізнес, але й наукові центри, які запропонували розробки та їх масштабне виробництво [1].

Українські дослідники Б. Данилишин та І. Богдан детально вивчають напрями здійснення національними органами макроекономічного регулювання виважених заходів, спрямованих на захист національних економік від дестабілізуючих зовнішніх шоків, обґрунтовують шляхи та пріоритети системної стабілізаційної політики та антикризових заходів щодо протидії поширенню зовнішніх шоків у національній економіці, її стабілізації та створення умов для її подальшого відновлення та стійкого економічного зростання [8].

О. Москаленко пропонує напрями реалізації економічної політики у постпандемічний період, яка, на думку автора, має орієнтуватися на досягнення низки цілей, серед яких мінімізація економічної нерівності, сприяння формуванню цифрової економіки, активізація зайнятості та відмова від моделі "дешевої робочої сили", вирівнювання умов міжнародної конкуренції, започаткування моделі низьковуглецевої економіки. Дослідниця обґрунтовує перспективи розвитку моделі постпандемічної, ціннісно-орієнтованої інклюзивної економіки [9].

У контексті відновлення економічної динаміки в Україні на основі узагальнення світового досвіду І. Федулова та М. Джулай проаналізували потенційні втрати українських суб'єктів господарювання від запровадження карантинних обмежень у зв'язку з пандемією *COVID-19* та окреслили пріоритетні види економічної діяльності [10]. Водночас нині ще недостатньо системних та комплексних досліджень, спрямованих на пошук напрямів модернізації економічної політики держави за умов ризиків та викликів глобальної пандемії.

Метою статті є розкриття новітніх трендів розвитку економічної політики держави за умов глобальної пандемії.

Методи. Концептуально-методологічну основу дослідження сформували наукові праці зарубіжних та українських учених з питань економічної політики держави. Застосовано сукупність методів та підходів,

які дали змогу реалізувати системно-концептуальну єдність дослідження, а саме: діалектичний, синтезу та порівняльний, узагальнень; системний та інституційний підходи, єдності історичного та логічного підходів.

Результати дослідження. Результати проведеного аналізу свідчать, що у розвинених країнах ресурси дедалі більше концентруються на стратегічних напрямках. Для цього використовуються значні бюджетні кошти, стратегічне планування, промислова політика. З огляду на це зростає необхідність формування новітньої парадигми економічної політики, яка має відповідати інтересам суспільства, бути соціально спрямованою, сприяти підвищенню загальної ефективності економіки, рівномірному розподілу вигід від економічного зростання, стримувати зростання економічної нерівності. Теоретичні та прикладні цілі нового формату економічної політики та її інструменти потребують належного наукового обґрунтування.

У цьому зв'язку актуалізується питання необхідності застосування моделі глобального регулювання, яка впливатиме на зростання економіки загалом і добробуту більшості домогосподарств. Оскільки сталий розвиток національної економіки є неможливим поза соціумом, без широкого залучення до нього широких верств населення, то подолання кризи соціальної складової економічної політики держави слід шукати на засадах забезпечення суспільного консенсусу з використанням широкого спектру інструментарію, який є у розпорядженні державних інституцій [11, с. 73–77; 12, с. 14–17].

Насправді верховенство права в економічних відносинах на засадах юридичної визначеності та заборони дискримінації надає достатній інструментарій для забезпечення рівності розвитку. Особливе значення це має для глобального ринку, де спостерігається нерівномірність розподілу багатств і підриває засади верховенства права. Однак для цього має діяти інституційна компонента верховенства права. Сам по собі перехід від екстрактивних до інклюзивних моделей економіки складний, без побудови ринкових інституцій та належних гарантій стабільності. Інституційною основою тут є демократична легітимізація законодавчого процесу, який має бути інклюзивним та прозорим, ефективна діяльність незалежних регуляторів на ринку [3, с. 5–12].

При цьому відомі американські вчені Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон вказують на те, що якраз саме інклюзивні економічні інститути, які підтримують право власності, створюють рівні конкурентні умови й заохочують до інвестування в нові технології й знання, сприятливіші для економічного розвитку, ніж екстрактивні [13, с. 370–375]. Підтримує таку позицію й нобелівський лауреат М. Спенс, зауважуючи, що економічне зростання постійно супроводжується розвитком правових, політичних та регуляційних інституцій. При цьому відбувається взаємне доповнення можливостей ринку та економічної політики держави [14, с. 59–60]. О. Аузан цілком слушно стверджує, що не існує однозначної відповіді про те, який формат дер-

жавного втручання у перебіг економічних процесів є більш доцільним – глибокий чи мінімальний регулятивний вплив урядових структур на розвиток економіки. Однак саме держава наділена винятковим правом застосовувати елементи законодавчого примусу до економічних суб'єктів. При цьому держава є хорошою інституцією не тому, що вона турбується про своїх громадян, а тому, що ефективніше, ніж будь-яка інша інституція, "може примушувати або загрожувати" [15, с. 58].

Водночас із глобальним трендом лібералізації, яка проводилася через політику національних держав та міжнародних інститутів щодо усунення інструментарію прямого впливу урядів та центральних банків на економіку, відбувалися об'єктивні процеси, що посилювали функціональну автономність економічних суб'єктів [16]. Розширення індивідуальної свободи вийшло за межі інтеграційної здатності національних економік. Цей процес до певного часу залишався не надто помітним, оскільки не суперечив ліберальним теоріям, й чітко виявився, коли зазначене розбалансування призвело до загострення глобальних кризових явищ, й ліберальні пріоритети почали поступатися важелям активної економічної політики [17].

У цьому контексті, визначаючи певний ступінь автономії держави в економічній політиці, слід зауважити, що глобалізація трансформує її форми та функції. Досвід глобального розвитку останніх десятиліть дає змогу виявити два взаємопов'язані, але водночас різні напрями трансформацій, які безпосередньо фокусуються у площині цієї проблематики. Перший – дерегулювання, що передбачає зменшення активного втручання в економічні процеси та зміщення інституційного балансу у напрямі ринкових сил і суб'єктів багатонаціонального підприємництва, масштабне застосування механізмів саморегулювання у тих сферах, які раніше регулювалися державою. Інший напрям – трансформація системи регулювання, за якої змінюються не норми, що регламентують економічні процеси, а самі підходи до розроблення правил і ухвалення регулюючих рішень [18].

На початку ХХІ ст. глобальна економіка вступила у нову еру розвитку, оскільки стрімко загострилися суперечності між транснаціональним виміром капіталу та державним суверенітетом як формою організації та функціонування суспільства. При цьому йдеться про глибинні суперечності між процесами глобалізації, що визначають ліберальні засади економічного розвитку, та політичною владою, зосередженою на рівні держави. У контексті таких змін і принципового оновлення методологічної конструкції трансформуються засадничі основи розвитку світової економіки як складної багаторівневої системи, що здатна до самоорганізації та саморозвитку. Асиметричні ефекти порушення вартісних пропорцій між реальним та фінансовим секторами світової економіки призводять до постійної системної нерівноваги, що за таких умов набуває ознак турбулентності [19].

Відтак, криза глобалізму сьогодні пов'язується зі зміщенням центру планетарного розвитку від економік ліберально-демократичного спрямування Заходу до економік із поглибленим адмініструванням у країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону. Однак це пов'язано з економічною спроможністю держави, тобто її можливістю гарантувати економічні свободи, захищати сумлінну конкуренцію, забезпечувати економічний баланс у зовнішній торгівлі та контролювати належний рівень суверенних позик. З цієї позиції існують потенційні асиметричні загрози національній економіці, кінцевим об'єктом якої є саме державний суверенітет і спроможність держави самостійно впроваджувати та реалізовувати власні рішення [20]. Важливими складниками інституційного механізму економічної безпеки держави є конкурентоспроможність національної економіки, ступінь гарантованості економічних свобод, гарантії права власності та додержання контрактів, структура зовнішніх позик та платіжного балансу країни. Інституційний аспект відображається у структурі національної економіки, ступені її відкритості, гарантіях економічних свобод, ефективності захисту конкуренції та обмеження монополізму. При сучасному економічному протистоянні, як правило, використовують олігопольну структуру економіки та орієнтацію збуту власних товарів і послуг із контрагентами на зовнішніх ринках. Водночас поглиблюються суперечності між посиленням стійкості глобального ринку внаслідок перерозподілу ризиків між великою кількістю учасників і небезпекою виникнення ланцюгової реакції на негативні імпульси [21; 22]. В узагальненому вигляді тенденції розвитку світової економіки за умов глобалізації наведено на *рис. 1*.

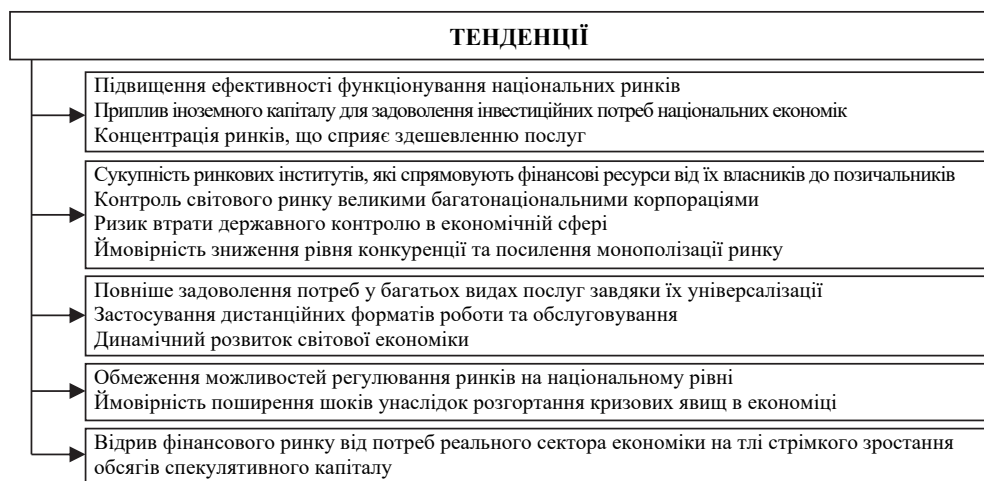

Рис. 1. Сучасні тенденції розвитку світової економіки за умов глобальних кризових явищ

Джерело: складено автором на основі власних досліджень та узагальнень.

Наслідки трансформації економічної системи в Україні актуалізували питання вибору та обґрунтування напрямів її подальшого економічного розвитку. Багатоаспектність і масштабність цієї проблеми обумовили потребу в комплексному її вивченні та різновекторність наукового пошуку. Здебільшого перебіг макроекономічних процесів в Україні не вкладається у схеми відомих нині економічній науці моделей і концепцій. Для практичної реалізації державної стратегії розбудови національної економічної системи необхідні конкретизація пріоритетів, уточнення ресурсного забезпечення, відпрацювання механізмів здійснення економічної політики. На тлі змін, що відбуваються у країні, спостерігається утвердження нової моделі розвитку з посиленням ринковим вектором і ускладненими державними функціями. Впровадження системи нової економічної політики держави має також сприяти забезпеченню інноваційного економічного розвитку України, підвищенню конкурентоспроможності національного виробника, рівня та якості життя, закладенню підґрунтя для стійкого економічного зростання. Вибір певної моделі економічної політики є не простим відображенням теоретичної концепції, а й результатом впровадження принципів і засад, які залежать від національних особливостей кожної окремої країни та відповідають національним традиціям, що дає змогу внаслідок цього формувати стратегію використання конкурентних переваг країни [23; 24].

Ефективність функціонування національної економіки детермінується її спроможністю адекватно й гнучко реагувати на виклики, що постають на кожному етапі її розвитку. За сучасних умов з особливою гостротою виявляються виклики, обумовлені динамічним технологічним розвитком, посиленням конкуренції на світових ринках, необхідністю задоволення суспільних потреб, які постійно зростають, пошуком нових підходів до забезпечення ефективної комплементарності складових сталого розвитку, посиленням вимог до збалансованості національних інтересів з глобальними трендами, необхідністю зваженого балансування між перманентною появою нових можливостей й загроз в умовах швидкого розповсюдження кризових явищ. Теоретико-методологічна модель аналізу економічних функцій держави ґрунтується на дослідженні відносин між державою (державними інститутами-регуляторами) та громадянським суспільством (соціальними групами, індивідуальними споживачами публічних послуг). На *рис. 2* наведено авторський підхід до трактування економічних функцій держави на сучасному етапі господарського розвитку.

Держава повинна через структурні зрушення цілеспрямовано формувати інституційне підґрунтя для сприйняття економікою позитивних сигналів до економічного зростання. Зокрема, замість необґрунтованого виокремлення пріоритетних галузей слід забезпечити спроможність економіки без зовнішнього втручання визначати й підтримувати ті пріоритети, які здатні сприяти модернізації та зміцненню конкурентоспроможності. Здебільшого такими інструментами є функціо-

нальна підтримка експортної, інвестиційно-інноваційної діяльності, структуризація фінансової системи для підвищення інвестиційного потенціалу економіки, створення високооплачуваних робочих місць, розвиток підприємництва тощо [25]. Однак при цьому слід брати до уваги, що саме суспільство є неоднорідним, воно складається з численних груп впливу та інтересів, тому необхідно враховувати потенційний конфлікт таких інтересів при дослідженні економічних функцій держави [26].

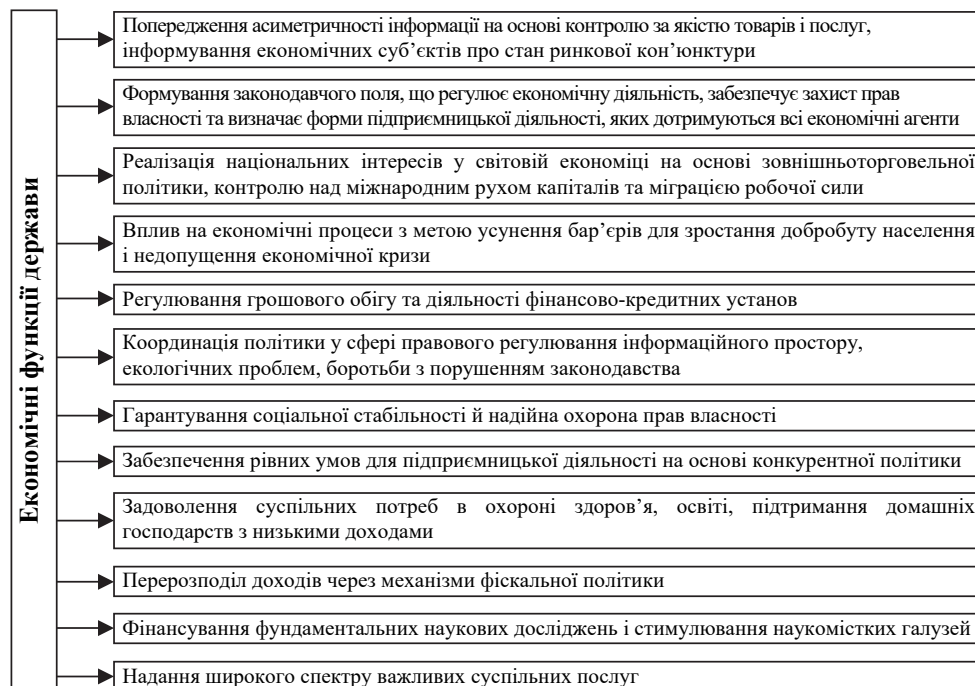

Рис. 2. Основні напрями реалізації економічних функцій держави

Джерело: складено автором на основі власних досліджень та узагальнень.

Нині динамічний та місткий внутрішній ринок підвищує роль ендегенних чинників у моделі національного економічного розвитку. Показовим є приклад застосування країнами ЄС та Сполученими Штатами Америки програм, спрямованих на подолання кризових явищ в економіці та стимулювання стійкого економічного зростання. Реалізовані урядами цих країн, а також Європейським центральним банком і Федеральною системою США програми суперечать принципам економічного лібералізму, що засновані на Вашингтонському консенсусі [2; 12].

Таким чином, державна економічна політика повинна формуватися та реалізовуватися з дотриманням певних принципів, серед яких:

- *конституційність*, оскільки політика реалізується відповідно до законодавства держави на засадах розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами державної влади та суб'єктами економічної системи;
- забезпечення *цілісності та єдності економічного простору* на всій території країни, а також її грошово-кредитної, бюджетно-податкової та інших систем;

- *єдність* цілей, напрямів, завдань і механізмів реалізації державної економічної політики;
- *комплексний підхід* до реалізації економічної політики держави;
- *взаємодія* органів державної влади із суб'єктами економіки у процесі реалізації державної економічної політики;
- *наступність* державної економічної політики на всіх етапах її здійснення;
- *захист прав* економічних суб'єктів з боку держави;
- стимулювання *співпраці* між органами державної влади та економічними суб'єктами у розробленні та реалізації заходів економічної політики;
- *мінімізація втручання* органів державної влади у господарську діяльність економічних суб'єктів [19; 21].

Економічні інститути передбачають встановлення статусу економічних суб'єктів, прийняття норм та правил їх діяльності, урахування особливостей сфери господарської діяльності, в якій вони взаємодіють. Система норм і правил встановлює певний порядок дій економічних суб'єктів на засадах свободи та рівності, які своєю активністю забезпечують досягнення цілей, що перебувають в основі відповідної економічної функції. Встановлені державою норми та правила ґрунтуються на силі централізованої влади, а тому вони є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами господарської системи і своєрідним засобом зовнішнього впливу на їх активність. Відтак, дієвість економічних функцій держави формується лише у разі, якщо державна політика інтегрована у суспільну систему та ґрунтується на комплексному врахуванні особливостей розвитку національної економіки. При цьому *дієздатність економічної політики* передбачає:

- досягнення соціального ефекту економічної політики завдяки розширенню зайнятості, стимулюванню малого підприємництва, підвищенню ефективності використання державних коштів;
- забезпечення надійного правозастосування в усіх сферах соціально-економічного життя на основі реалізації антикорупційної політики, забезпечення прав власності, надання публічних послуг, здійснення децентралізації;
- сприяння поширенню інформації про ринкову кон'юнктуру, налагодження партнерських відносин між підприємницьким сектором, державою та громадянським суспільством щодо формування державної політики;
- переорієнтацію економічної політики на основі врахування глобальних ризиків на основі виходу за межі стабілізаційного впливу та формування ґрунтовних засад розвитку конкурентоспроможної національної економіки [4; 19].

Глобальна пандемія зумовила величезні економічні втрати суб'єктів господарювання у кожній країні світу. Переважна більшість країн вдалися до радикальних карантинно-обмежувальних заходів. Часткове або повне призупинення діяльності у багатьох сферах та видах діяльності, занепад туристичної галузі, обмеження діяльності сфери харчування,

закриття розважальних закладів, значне зменшення пасажиропотоку абсолютно в усіх сферах перевезень – усі ці фактори призвели до зменшення економічної активності й спричинили падіння ВВП країн, невиконання бюджетів та занепад національних економік загалом [27]. Наразі абсолютно всі світові інституції продовжують роботу над мінімізацією негативного впливу пандемії, спричиненої *COVID-19*. Поки існуватимуть обмеження соціального дистанціювання, відновлення економічної активності буде доволі повільним, що, своєю чергою, відобразиться на макроекономічних показниках (рис. 3).

Рис. 3. Виміри глобальних змін функціонування економіки за умов пандемії

Джерело: складено автором на основі власних досліджень та узагальнень.

На всебічний та системний аналіз заслуговує досвід Китаю у реалізації економічної політики. При цьому підґрунтям ефективного впровадження передових технологій та стрімкого економічного прориву є якраз державна підтримка широкомасштабної та системної реалізації цифрових перетворень у Китаї. Застосування стратегічного підходу як до розроблення власних, так й імпорту новітніх технологій з-за кордону, державне фінансування освітньо-наукових програм та розвитку інноваційних технологій, створення та підтримання спеціальних технологічних зон для залучення прямих іноземних інвестицій обу-

мовили те, що з 1950 по 2019 рр. ВВП КНР зріс у понад сто сімдесят разів із середніми темпами зростання 8.1 % щороку. У 2009 р. Китай став найбільшим у світі експортером та другим у світі імпортером. Один із ключових елементів сучасних тенденцій розвитку Китаю – інвестиції у дослідження та розробки. У 2018 р. на вказані цілі спрямовувалося 2.2 % ВВП. Сьогодні КНР посідає провідні позиції у світі за такими напрямками, як аерокосмічні дослідження, квантові обчислення, суперкомп'ютери, штучний інтелект, 5G, електротранспорт, високошвидкісні залізниці [28; 29].

У Китаї зосереджено 70 % світового виробництва акумуляторних батарей для електромобілів. Китайська *Huawei* отримує близько 50 % прибутків від проєктів, що реалізуються за межами країни, підтримуючи при цьому комунікаційні мережі у понад 170 країнах з населенням близько 3 млрд осіб. Велика увага приділяється флагманській ініціативі "Один пояс, один шлях", яка спрямована на економічний розвиток, а її учасниками стали сто тридцять шість країн та тридцять міжнародних інституцій. Тільки китайські інвестиції у різні проєкти цієї ініціативи перевищили 90 млрд дол. США [4, с. 59].

За результатами проведеного аналізу дійдемо висновку, що урядові інституції цілого ряду країн зосереджують щоразу більше зусиль на пошукові та реалізаційні виважених рішень, спрямованих на пошук швидких шляхів виведення економіки власних країн на траєкторію стійкого розвитку. Одним з напрямів виконання таких рішень є реалізація інвестиційних проєктів у галузі інфраструктури, які є важливим резервом при формуванні робочих місць та стимулюванні зростання ВВП. Саме широкомасштабні інфраструктурні проєкти створювали надійне підґрунтя для подолання кризових явищ [28; 29].

Уряд Китаю зазначає, що ініціатива "Один пояс, один шлях" є знаковою зовнішньополітичною ініціативою та найбільшим в історії глобальним проєктом у сфері інфраструктури. Йдеться про фінансування та будівництво доріг, залізниць, електростанцій, портів, мереж телекомунікацій. Водночас останнім часом Китай є єдиною країною, що активно пропонує фінансування проєктів критичної інфраструктури у країнах з низьким та середнім рівнем доходу, натомість висока конкурентоспроможність товарів пояснюється не конкуренцією, а здатністю швидко перейти від планування об'єктів до їх спорудження [29; 30]. При цьому розвинені країни інтерпретують "Один пояс, один шлях" як загрозу глобальній макроекономічній стабільності, оскільки Китай, надаючи позики на нестійкі проєкти, фактично нарощує борги багатьох країн. Крім того, реалізуючи цю ініціативу, деякі країни активно розвивають вугільну галузь, а також змінюють умови функціонування ринків на користь китайських компаній, що призводить до виняткової залежності від технологій з КНР та інтегрування їх у більш тісні економіко-політичні відносини з цією країною [29; 31]. Досвід Китаю у реалізації виваженої економічної політики стійкого економічного

зростання є унікальним кейсом і потребує подальших ґрунтовних та системних наукових досліджень. Зазначений досвід є значною мірою унікальним у тому контексті, що саме на основі такої економічної політики країні вдалося подолати значну відсталість, вивести за межі бідності близько 800 млн жителів та за багатьма показниками перетворитися на економіку номер один у світі.

Визначено, що у багатьох країнах комплекс інструментів монетарної політики спрямовувався на підтримання економіки через здешевлення та розширення ресурсних можливостей банківської системи. Так, Національний банк України з початку кризи, разом із зниженням облікової ставки і наданням банкам більшої гнучкості в управлінні ліквідністю шляхом модифікації операційного дизайну монетарної політики, здійснив низку регуляторних і наглядових послаблень, розширив перелік прийнятної застави для отримання кредитів, а також запровадив нові інструменти – довгострокове рефінансування банків строком до п'яти років і своп процентної ставки. Можливості антикризової монетарної політики значною мірою визначаються довірою. Центральні банки розвинених країн з резервними валютами та країн з високим ступенем довіри до центрального банку, уряду та національної валюти мають широкі можливості використання грошово-кредитної політики (таблиця).

Таблиця

Показники монетарної політики у деяких країнах з ринками, що формуються, у 2017-2019 рр.

Країна	Монетарна політика та якість інституцій				Доларизація грошової сфери, %		Дохідність суверенних євробондів, %
	Кількість років з моменту запровадження режиму інфляційного таргетування	Середньорічні темпи інфляції, %	Інфляційний таргет, %	Якість інституцій, місце у загальному рейтингу	Кредитів	Зобов'язань банків	
Україна	5	11.1	5±1	104	42	43.1	5.2
Угорщина	19	2.9	3±1	63	–	–	2.0
Польща	22	2.0	2.5±1	60	22.6	17.1	0.5
ПАР	20	4.7	3-6	55	9.4	7.1	4.5
Туреччина	14	14.2	5±2	71	32.1	54.5	5.6
Румунія	15	3.3	2.5±1	52	32.2	31	3.1
Мексика	19	4.9	3±1	98	14.9	19.4	3.2
Таїланд	20	0.8	2.5±1.5	67	–	–	–
Індонезія	15	3.3	3.5±1	51	13.8	19.3	2.9
Філіппіни	18	3.5	3±1	87	10.7	19.6	2.1
Колумбія	21	3.7	3±1	92	6.0	12.8	3.2
Індія	5	3.9	4±2	59	8.7	7.0	2.1
Чилі	29	2.3	3±1	32	18.9	26.7	2.6

Джерело: складено автором за даними [32].

Результати аналізу даних, наведених у таблиці, свідчать, що проведення виваженої монетарної політики у допандемічний період створило надійне підґрунтя для подолання країнами наслідків кризи, зумовлених пандемією. Саме ті країни, в яких зафіксовано відносно невисокі темпи інфляції у 2017–2019 рр., і в яких сформовано дієві інститути зі значним ступенем спроможності, загалом змогли вийти на траєкторію подолання таких наслідків, серед них: Польща, Румунія, Чилі, Індія, Індонезія, Південно-Африканська Республіка.

Національні уряди запропонували широкий спектр заходів для подолання економічного спаду через глобальну пандемію. Велика кількість країн підтримували домашні господарства грошовими виплатами, які спрямовувалися насамперед вразливим категоріям – пенсіонерам, інвалідам, студентам, безробітнім. В Україні запроваджено непряму підтримку населення через комунальні субсидії, банківські кредитні канікули, субсидовані програми іпотечних кредитів, спрощення доступу до програм соціальної підтримки. На рис. 4 наведено показники втраченого економічного зростання та обсяги заходів фіскальної підтримки у деяких країнах світу у 2019–2020 рр.

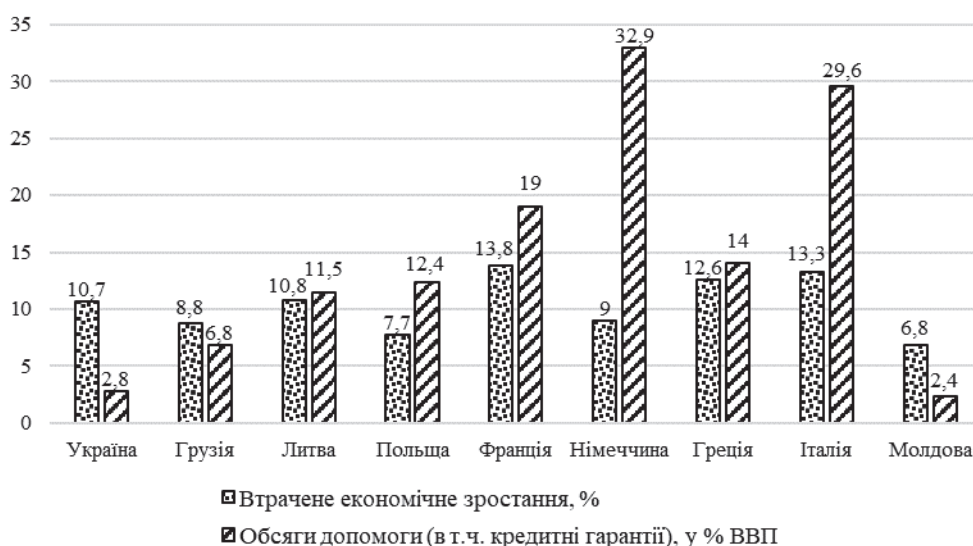

Рис. 4. Показники втраченого економічного зростання та обсяги заходів фіскальної підтримки у деяких країнах світу у 2019–2020 рр.

Джерело: складено автором за даними [33].

На основі аналізу даних, наведених на рис. 4, можна стверджувати, що далеко не завжди великі обсяги допомоги з боку держави забезпечували надійний компенсаційний ефект, спроможний зменшити обсяги падіння валового внутрішнього продукту. Так, зокрема, у Німеччині обсяги державної допомоги сягнули позначки у майже 33 % від ВВП, однак при цьому його обсяг помітно скоротився. В Італії

на підтримку економіки спрямовано майже 30 % ВВП, проте це не стало надійним запобіжником на шляху його падіння. В Україні обсяг ВВП протягом 2019–2020 рр. скоротився у порівняльних відносних значеннях, хоча обсяг державної допомоги був значно меншим.

Висновки. Глобальна пандемія виявилася багатоаспектним, складним та суперечливим процесом з притаманними йому об'єктивними властивостями і закономірностями, оскільки вона вплинула на всі виміри життя суспільства. Місце і роль держави за умов сучасних викликів, пов'язаних з пандемією, визначаються передусім тим, що держава розглядається як суб'єкт, що забезпечує розбудову та збалансоване функціонування всіх елементів національної економічної системи. Як представник суспільства загалом саме держава встановлює правила функціонування та ґрунтовної взаємодії економічних агентів у межах певного господарського порядку і здійснює контроль за їх дотриманням. Підґрунтям для реалізації виваженої економічної політики має бути наукова ідентифікація стратегічних пріоритетів розвитку економіки й визначення на цій основі концептуальних підходів та інструментів з метою формування системи ідентифікації наближення кризових явищ у майбутньому.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кораблін С. Державне регулювання як чинник протидії COVID-19. *Економіка України*. 2021. № 7. С. 27-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.027>
2. Геєць В. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. Київ: Академперіодика, 2020. 456 с.
3. Amosha O., Pidorycheva I., Zemliankin A. Trends in the World Economy Development: New Challenges and Prospects. *Science and Innovation*. 2021. Vol. 17. № 1. P. 3-17. <https://doi.org/10.15407/scine17.01.003>
4. Haskel J., Westlake S. Capitalism without capital: the rise of the intangible economy. Princeton University Press. 2018. 278 p.
5. Гриценко А. Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2021. № 7. С. 27-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.005>
6. Шаров О. Держава і ринок в умовах сучасної глобалізації: боротьба протилежностей чи синергія взаємодії? *Економіка України*. 2021. № 7. С. 41-53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.041>
7. Уманців Ю. Економічна політика держави в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 1. С. 5-18. <http://visnik.knute.edu.ua/files/2017/01/2.pdf>
8. Danylyshyn B., Bohdan I. Developing a system of anti-crisis measures for Ukraine's economy in the spread of the coronavirus pandemic. *Banks and Bank Systems*. 2020. Vol. 15. Issue. 2. P. 1-15. [https://doi.org/10.21511/bbs.15\(2\).2020.01](https://doi.org/10.21511/bbs.15(2).2020.01)

9. Москаленко О. М. Нова парадигма економічної політики для постпандемічної економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9428> (дата звернення: 16.12.2021). <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.10.17>
10. Федулова І., Джулай М. Економічні наслідки пандемії COVID-19 для підприємств України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. № 4. С. 74-91. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)06)
11. Сіденко В. Співвідношення глобалізації та локалізації економічних процесів в умовах зростання глобальних ризиків. *Економічна теорія*. 2021. № 3. С. 72-90. <http://doi.org/10.15407/etet2021.03.072>
12. Білорус О. Політекономічний прогноз глобального співрозвитку в XXI столітті: глобальний пост-капіталізм чи світ-система інформаційно-мережевого глобалізму. *Економічна теорія*. 2018. № 1. С. 5-20. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecte_2018_1_3.pdf
13. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають; пер. з англ. О. Дем'янчука. 2-ге вид., випр. Київ: Наш формат, 2017. 440 с.
14. Спенс М. Нова конвергенція. Київ: Темпора, 2017. 352 с.
15. Аузан О. Економіка всього. Як інститути визначають наше життя. Київ: Лаурус, 2017. 144 с.
16. Дубровський В. Від гідності до успіху: як побудувати економічне диво на українському ґрунті. Київ: Дух і літера, 2017. 200 с.
17. Лагутін В. Цивілізаційні та інституційні фактори глобальних економічних трансформацій XXI ст. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 2. С. 5-19. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(103\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(103)01)
18. Кравчук Н. Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору: монографія. Київ: Знання, 2012. 782 с.
19. Концептуально-методологічні трансформації економічної теорії XXI ст.: монографія; за ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2021. 344 с.
20. Білорус О. Політекономічний прогноз глобального співрозвитку в XXI столітті: глобальний пост-капіталізм чи світ-система інформаційно-мережевого глобалізму. *Економічна теорія*. 2018. №1. С. 5-20.
21. Кіндзерський Ю. Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 3-39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>
22. Черленяк І. І., Курей О. А. Виклики антикризового управління економікою в умовах пандемії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Економіка. 2020. № 1. С. 10-18. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.1\(55\).10-18](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.1(55).10-18)
23. Резнікова Н. В., Панченко В. Г., Іващенко О. А. Від ревізії економічної теорії до ревізії економічної політики: пастки Нового макроекономічного консенсусу. *Економіка України*. 2021. № 3. С. 19-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.019>
24. Резнікова Н. В., Панченко В. Г., Іващенко О. А. Вплив конкуренції інфраструктурних проєктів США та КНР на глобальну економічну кон'юнктуру та економічну безпеку країн, що розвиваються: боргові, технологічні і фінансові важелі тиску на сталий розвиток. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 10-16. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.8.10>
25. Райнгарт К., Рогофф К. Циклічна історія фінансових криз; пер. з англ. О. Кальнова. Київ: Наш формат. 2019. 544 с.
26. Strange R., Zucchella A. Industry 4.0, global value chains and international business. *Multinational Business Review*. 2017. Vol. 25. Issue 3. P. 174-184. <https://doi.org/10.1108/MBR-05-2017-0028>
27. Auerbach A., Gorodnichenko Y., Murphy D. Inequality, Fiscal Policy and COVID-19 Restrictions in a Demand-Determined Economy. *European Economic Review*. 2021. Vol. 137. P. 11-50. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2021.103810>

28. Шваб К. Четверта промислова революція, Формуючи четверту промислову революцію. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2019. 416 с.
29. Корсунський С. Як будувати відносини з країнами Азії. Економіка, дипломатія, культурні особливості. Харків: Віват, 2021. 288 с.
30. Mazarakı A., Roskladka A., Ivanova O. China's digital policy: system analysis and implementation prospects for Ukraine. *Visnyk Kyivs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. 2021. № 3. P. 4-17. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(137\)01](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(137)01)
31. Мазаракі А., Мельник Т. Стратегія неоіндустріального імпортозаміщення в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2021. № 5. С. 4-33. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)01](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)01)
32. Петрик О., Ребрик М. Як центральні банки світу реагують на розвиток кризи COVID-19. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/nestandartni-rishennja-dlja-nestandartnikh-chasiv.html> (дата звернення 28.12.2021)
33. Шоломицька О., Сологуб І. Низькі ставки, гроші та гарантії. URL: <https://voxukraine.org/uk/nizki-stavki-groshi-ta-garantiyi-zahodi-reaguvannya-na-ekonomichnu-krizu-v-ukrayini-ta-inshih-krayinah> (дата звернення 28.12.2021)

REFERENCES

1. Korablin, S. (2021). Derzhavne reguljuvannja jak chynnyk protydii' COVID-19 [State regulation as a factor in counteracting COVID-19]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 27-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.027> [in Ukrainian].
2. Gejec', V. (2020). *Fenomen nestabil'nosti – vyklyk ekonomichnomu rozvytku [The phenomenon of instability is a challenge to economic development]*. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
3. Amosha, O., Pidorycheva, I., & Zemliankin, A. (2021). Trends in the World Economy Development: New Challenges and Prospects. *Science and Innovation*. (Vol. 17), 1. (pp. 3-17). <https://doi.org/10.15407/scine17.01.003> [in English].
4. Haskel, J., & Westlake, S. (2018). *Capitalism without capital: the rise of the intangible economy*. Princeton University Press [in English].
5. Grycenko, A. (2021). Metodologija doslidzhennja transformacii' ekonomichnyh funkcij derzhavy v umovah globalizacii' [Methodology of research of transformation of economic functions of the state in the conditions of globalization]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 27-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.005> [in Ukrainian].
6. Sharov, O. (2021). Derzhava i rynek v umovah suchasnoi' globalizacii': borot'ba protylezhnostej chy synergija vzajemodii'? [The state and the market in the context of modern globalization: the struggle of opposites or synergy of interaction]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 27-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.07.041> [in Ukrainian].
7. Umanciv, Ju. (2017). Ekonomichna polityka derzhavy v umovah globalizacii' [Economic policy of the state in the context of globalization]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 1, 5-18. <http://visnik.knute.edu.ua/files/2017/01/2.pdf> [in Ukrainian].
8. Danylyshyn, B., Bohdan, I. (2020). Developing a system of anti-crisis measures for Ukraine's economy in the spread of the coronavirus pandemic. *Banks and Bank Systems*. (Vol. 15). Issue. 2. (pp. 1-15). [https://doi.org/10.21511/bbs.15\(2\).2020.01](https://doi.org/10.21511/bbs.15(2).2020.01) [in English].
9. Moskalenko, O. M. (2021). Nova paradygma ekonomichnoi' polityky dlja postpandemichnoi' ekonomiky [A new paradigm of economic policy for the post-pandemic economy]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9428> (data zvernennja: 16.12.2021). <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.10.17> [in Ukrainian].

10. Fedulova, I., & Dzhulaj, M. (2020). Ekonomichni naslidky pandemii' COVID-19 dlja pidprijemstv Ukrai'ny [Economic consequences of the COVID-19 pandemic for Ukrainian enterprises]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 4, 74-91. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)06) [in Ukrainian].
11. Sidenko, V. (2021). Spivvidnoshennja globalizacii' ta lokalizacii' ekonomichnyh procesiv v umovah zrostantnja global'nyh ryzkyviv [The ratio of globalization and localization of economics process]. *Ekonomichna teorija – Economic theory*, 3, 72-90. <http://doi.org/10.15407/etet2021.03.072> [in Ukrainian].
12. Bilorus, O. (2018). Politekonomichnyj prognoz global'nogo spivrozvytku v XXI stolitti: global'nyj post-kapitalizm chy svit-systema informacijno-merezhevogo globalizmu [Political and economic forecast of global co-development in the XXI century: global post-capitalism or world-system of information and network globalism]. *Ekonomichna teorija – Economic theory*, 1, 5-20. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DO WNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecte_2018_1_3.pdf [in Ukrainian].
13. Adzhemoglu, D., & Robinson, Dzh. (2017). *Chomu nacii' zanepadajut' [Why Nations Fail]*. (O. Dem'janchuk Trans.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
14. Spens, M. (2017). *Nova konvergencija [New Convergence]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
15. Auzan, O. (2017). *Ekonomika vs'ogo. Jak instytuty vyznachajut' nashe zhyttja [The Economy of Everything. How Institutions Define Our Life]*. Kyiv: Laurus [in Ukrainian].
16. Dubrovs'kyj, V. (2017). *Vid gidnosti do uspihu: jak pobuduvaty ekonomichne dyvo na ukrai'ns'komu g'runti [From dignity to success: how to build an economic miracle on Ukrainian ground]*. Kyiv: Duh i litera [in Ukrainian].
17. Lagutin, V. (2019). Cyvilizacijni ta instyucijni faktory global'nyh ekonomichnyh transformacij XXI st. [Civilizational and institutional factors of global economic transformations of the XXI century]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 5-19. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(103\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(103)01) [in Ukrainian].
18. Kravchuk, N. Ja. (2012). *Dyvergencija global'nogo rozvytku: suchasna paradygma formuvannja geofinansovogo prostoru [Divergence of global development: a modern paradigm of geofinancial space formation]*. Kyiv: Znannja [in Ukrainian].
19. *Konceptual'no-metodologichni transformacii' ekonomichnoi' teorii' XXI st. [Conceptual and methodological transformations of economic theory of the XXI century]* (2021). A. A. Mazaraki (Ed.). Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
20. Bilorus, O. (2018). Politekonomichnyj prognoz global'nogo spivrozvytku v XXI stolitti: global'nyj post-kapitalizm chy svit-systema informacijno-merezhevogo globalizmu [Political and economic forecast of global co-development in the XXI century: global post-capitalism or world-system of information and network globalism]. *Ekonomichna teorija – Economic theory*, 1, 5-20 [in Ukrainian].
21. Kindzers'kyj, Ju. (2021). Inkljuzyvna industrializacija dlja stalogo rozvytku: do zasad teorii' ta polityky formuvannja [Inclusive industrialization for sustainable development: the foundations of the theory and policy of formation]. *Ekonomika Ukrai'ny – Economy of Ukraine*, 5, 3-39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003> [in Ukrainian].
22. Cherlenjak, I. I., & Kurej, O. A. (2020). Vyklyky antykrizovogo upravlinnja ekonomikoju v umovah pandemii' [Challenges of anti-crisis management of the economy in a pandemic]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod University*, 1, 10-18. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.1\(55\).10-18](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2020.1(55).10-18) [in Ukrainian].
23. Reznikova, N. V., Panchenko, V. G., & Ivashhenko, O. A. (2021). Vid revizii' ekonomichnoi' teorii' do revizii' ekonomichnoi' polityky: pastky Novogo makroekonomichnogo konsensusu [From revision of economic theory to revision of economic policy: the pitfalls of the New Macroeconomic Consensus]. *Ekonomika Ukrai'ny – Economy of Ukraine*, 3, 19-40. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.019> [in Ukrainian].

24. Reznikova, N. V., Panchenko, V. G., & Ivashhenko, O. A. (2021). Vplyv konkurencii' infrastrukturyh projektiv SShA ta KNR na global'nu ekonomichnu kon'junkturu ta ekonomichnu bezpeku kraї'n, shho rozvyvajut'sja: borgovi, tehnologichni i finansovi vazheli tysku na stal'nyj rozvytok [The impact of competition from the USA and Chinese infrastructure projects on the global economic situation and economic security of developing countries: debt, technological and financial levers of pressure on sustainable development]. *Ekonomika ta derzhava – Ekonomika ta derzhava*, 8, 10-16. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.8.10> [in Ukrainian].
25. Rajngart, K., & Rogoff, K. (2019). Cyklichna istorija finansovyh kryz [Cyclical History of Financial Crises]. (O. Kal'nov Trans.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
26. Strange, R., & Zucchella, A. (2017). Industry 4.0, global value chains and international business. *Multinational Business Review*. (Vol. 25). Issue 3, (pp. 174-184). <https://doi.org/10.1108/MBR-05-2017-0028> [in English].
27. Auerbach, A., Gorodnichenko, Y., & Murphy, D. (2021). Inequality, Fiscal Policy and COVID19 Restrictions in a Demand-Determined Economy. *European Economic Review*. (Vol. 137), (pp.11-50). <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103810> [in English].
28. Shvab, K. (2019). *Chetverta promyslova revoljucija, Formujuchy chetvertu promyslovu revoljuciju [The Fourth Industrial Revolution, Forming the Fourth Industrial Revolution]*. Harkiv: Klub simejnogo dozvillja [in Ukrainian].
29. Korsuns'kyj, S. (2021). *Jak buduvaty vidnosyny z kraї'nyamy Azii'. Ekonomika, dyplomatiya, kul'turni osoblyvosti [How to build relations with Asian countries. Economics, diplomacy, cultural features]*. Harkiv: Vivat [in Ukrainian].
30. Mazaraki, A., Roskladka, A., & Ivanova, O. (2021). China's digital policy: system analysis and implementation prospects for Ukraine. *Visnyk Kyivs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 3, 4-17. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(137\)01](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(137)01) [in English].
31. Mazaraki, A., & Mel'nyk, T. (2021). Strategija neoindustrial'nogo importozamishhennja v Ukraї'ni [Strategy of neo-industrial import substitution in Ukraine]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 5, 4-33. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)01](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)01) [in Ukrainian].
32. Petryk, O., & Rebryk, M. Jak central'ni banky svitu reagujut' na rozvytok kryzy COVID-19 [How the world's central banks are responding to the COVID-19 crisis]. *zn.ua*. <https://zn.ua/ukr/macrolevel/standartni-rishennja-dlja-standartnikh-chasiv.html> (data zvernennja 28.12.2021) [in Ukrainian].
33. Sholomyc'ka, O., & Sologub, I. Nyz'ki stavky, groshi ta garantii' [Low rates, money and guarantees]. *voxukraine.org*. <https://voxukraine.org/uk/nizki-stavki-groshi-ta-garantiyi-zahodi-reaguvannya-na-ekonomichnu-krizu-v-ukrayini-ta-inshih-krayinah> (data zvernennja 28.12.2021) [in Ukrainian].

*Надійшла до редакції 30.12.2021.
Прийнято до друку 21.01.2022.
Публікація онлайн 24.02.2022.*

УДК 339.97-049.5]:005.21

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)03

ЛАЗЕБНА Ірина,
к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-5668-7487
i.lazebna@knute.edu.ua

LAZEBNA Iryna,
PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Public Administration
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5668-7487
i.lazebna@knute.edu.ua

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: МОДЕЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

NATIONAL ECONOMIC SECURITY: A STRATEGIC GOVERNANCE MODEL

Вступ. Комплекс проблем, пов'язаних з ринковими трансформаціями, поглиблюється такими економічними явищами, як дефіцит державного бюджету, інфляція, спад виробництва, безробіття та значне погіршення життя населення.

Проблема. Забезпечення економічної безпеки країни є однією з тих проблем, які ніколи не втрачають своєї актуальності в практично-прикладному плані і вимагають підвищеної уваги з боку представників усіх галузей наукових знань.

Метою статті є розроблення моделі управління національною економічною безпекою.

Методи. Під час дослідження використано методи системного аналізу, класифікації, порівняльно-ретроспективного аналізу й абстрагування, моделювання. Інформаційною основою є нормативно-правова база України, матеріали Міністерств та інших органів державної влади, а також наукові публікації вітчизняних і закордонних учених.

Результати дослідження. Проаналізовано сутність терміна "безпека" та "економічна безпека". Розкрито алгоритм проведення моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері національної економічної безпеки та характеристика його етапів. Запропоновано концептуальну модель управління національною економічною безпекою, в якій застосовано системний метод, що дало змогу розробити принципи управління національною економічною безпекою (НЕБ).

Introduction. The complex of problems related to market transformations is exacerbated by such economic phenomena as the state budget deficit, inflation, declining production, unemployment and a significant deterioration in the lives of the population.

Problem. Ensuring the economic security of the country is one of those problems that never lose its relevance in practical and applied terms and require increased attention from representatives of all branches of scientific knowledge.

The aim of the paper is to develop a model of national economic security management.

Methods. Methods of system analysis, classification, comparative-retrospective analysis and abstraction, modeling are used in the research process. The legal framework of Ukraine, materials of Ministries and other public authorities as well as scientific papers of domestic and foreign scientists are the information base of the study.

Results. The essence of the term "security" and "economic security" is analyzed. The algorithm of modeling and development of managerial decisions in the field of national economic security and the characteristics of its stages are revealed. A conceptual model of national economic security management is proposed, in which a systematic method is used, which allowed to develop the principles of national economic security management (NES).

Conclusions. Public administration needs to create a system for identifying threats to national interests by conducting strategic management through

© Лазебна І., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Lazebna I. Nacional'na ekonomichna bezpeka: model' strategichnogo upravlinnja. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. №1. S. 45-57. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)03](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)03)

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1 45

Висновки. Для інституту державного управління як форми реалізації виконавчої влади необхідна ефективна система виявлення загроз національним інтересам, яка діятиме через стратегічне управління шляхом моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері НЕБ. Основою інституційних змін може стати концептуальна модель управління національною економічною безпекою, запропонована в статті.

Перспективами подальших наукових досліджень є розроблення методологічних засад щодо формування та функціонування складових запропонованої моделі стратегічного управління НЕБ України, а також уточнення методів його реалізації.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, стратегічне управління, модель управління національною економічною безпекою.

modeling and development of management decisions in the field of national economic security. The basis of the process of institutional change can be a model of strategic management of national economic security. The essence of which is that the existing institutional environment is determined and developed by planning elements in the form of the concept and strategy of economic security, standards of population needs, regulations that fix the sources and amount of funds to ensure national economic security.

The development of methodological principles for the formation and operation of the components of the proposed model of strategic management of the NES of Ukraine, as well as refining the methods of its implementation are the prospects for further research.

Keywords: security, economic security, strategic management, model of national economic security management.

JEL Classification F52

Вступ. Формування ринкових відносин в Україні супроводжується глибокою соціально-економічною кризою, яка зумовила сповільнення суспільного розвитку. Комплекс проблем, пов'язаних з ринковими трансформаціями, поглиблюється такими економічними явищами, як дефіцит державного бюджету, інфляція, спад виробництва, безробіття та значне погіршення життя населення.

Проблема. Негативні економічні явища набувають більшого масштабу у зв'язку з відсутністю науково обґрунтованої стратегії національного розвитку, заснованої на економічно безпечних орієнтирах, що передбачає розроблення теоретичних засад і використання якісно нових наукових підходів до формування економічної безпеки (ЕБ) держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення питань економічної безпеки національної економіки зробили такі вітчизняні вчені, як: Л. Акімова [1; 2], О. Богма [3], які визначають зміст економічної безпеки в умовах функціонування сучасної економічної системи, її складові, властивості, характеристики з економічної точки зору, а С. Лекарь [4-5] – з юридичної; Г. Блакита [6] та Т. Зубко [7] вивчають економічну безпеку в мікроекономічному аспекті через підприємства; З. Гбур [8-9] розглядає економічну безпеку держави на основі оціночних факторів; І. Губарєва [10], Р. Тульчинський [11] досліджують засади стратегічного управління економічною безпекою; Г. Ситник [12] визначає безпеку як категорію філософії і теорії державного управління.

Метою статті є обґрунтування формування системи національної економічної безпеки, спрямованої на забезпечення сталого розвитку країни та розроблення моделі управління НЕБ.

Методи. Під час дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: системного аналізу, класифікації, порівняльно-ретроспективного аналізу й абстрагування, моделювання. Інформаційною основою є нормативно-правова база України, матеріали органів державної влади, а також наукові публікації вітчизняних і закордонних учених.

Результати дослідження. Для кращого розуміння сутності ЕБ доречно визначитися із дефініцією. Слід розмежовувати визначення безпеки як філософської, правової та економічної категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення терміна "безпека"

Категорія	Сутність
Філософська	Безпека – це система певних навичок безпечного існування та дій з урахуванням прийнятої системи цінностей, яка відбиває інтереси і потреби соціуму. Безпечний та сталий розвиток системи при цьому розглядається як особлива форма руху, що характеризується трьома категоріями: кількість, якість, структура [5]
Правова	Правові основи встановлюються відповідно до ст.2 Закону України "Про основи національної безпеки", Конституції, інших законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також виданих на виконання законів підзаконних нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України [13]
Економічна	Можливість застосування ресурсів, необхідних для нормального та стабільного функціонування господарської одиниці, а також для її економічного зростання [1–3]

Джерело: сформовано автором за [1–3; 5; 13].

В Україні термін "національна безпека" з'явився в 1992 р. Його дефініцію в законодавчому порядку визначено у Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України [14, ст. 85], в якій зазначалося, що *національна безпека* – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними *об'єктами* національної безпеки визначалися: громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість кордонів.

Економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Незалежно від різноманітності поглядів на безпеку, немає сумнівів щодо необхідності її включення до структури економічної життєздатності суспільства.

Специфічного характеру управління ЕБ, як відзначили О. Маслак та Н. Гришко [15, с. 199], надає наявність таких ознак, що характеризують цей процес:

- прийняття рішення та розвиток складної системи в часі може мати велику кількість стратегій;
- на етапі формування рішення та управлінського впливу аналітики не мають можливості надати повну картину розвитку ситуації;
- прийняття рішення базується на прогнозуванні тенденції розвитку системи в часі;

• існує невизначеність, пов'язана з подальшим впливом прийнятого рішення на проблемну ситуацію.

Міць і національна безпека держави, як запорука стабільності, незалежності країни та умов ефективності життєдіяльності суспільства, характеризуються передусім станом захищеності національної економіки від загроз з економічного боку.

Існують офіційні показники рівня ЕБ України – індикатори та порогові значення індикаторів, які передбачають Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку, торгівлі і сільського господарства України № 1277 від 29.10.2013 [16].

Розглядаючи деякі з показників рівня ЕБ, з'ясовано, що значну загрозу їй становив високий рівень інфляції, значення якого у 2015 р. досягло критичної позначки в 43.3 % (в економічній літературі настання інфляційної кризи визначають граничним значенням від 20 до 40 %), проте і рівень 20 % перевищено ще у 2014 р., коли він становив 24.9 %. Це може бути свідченням того, що українська економіка реагує на зовнішні кризові шоки підвищенням інфляції; причому цей індикатор виявився навіть більш чутливим, ніж динаміка валютного курсу (у річному вираженні). І ось, уже починаючи з 2016 р., показники інфляції значно знизилися, що є свідченням стабілізації інфляційних процесів, а у 2020 р. індекс інфляції взагалі становив лише 5 % (рис. 1).

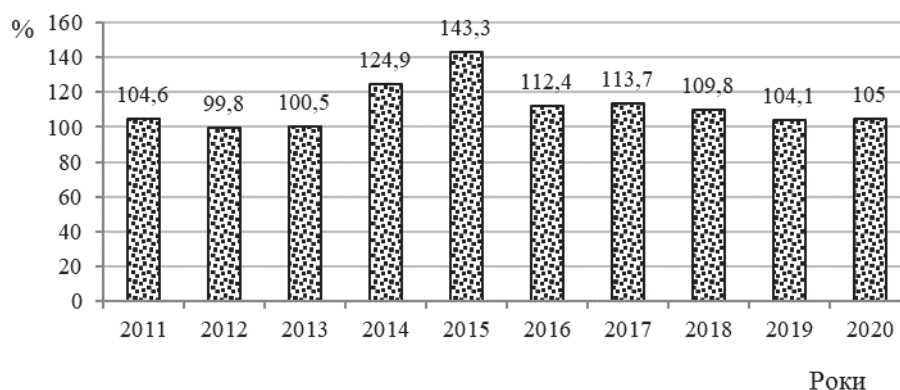

Рис. 1. Індекс інфляції в Україні за 2011–2020 рр. [17]

Основними причинами інфляції (рис. 1) можна визначити немонетарні фактори, а саме: рух значної кількості грошей поза сферою виробництва, в торгівлі і споживанні; вихід грошей на ринок без ув'язки з товарним забезпеченням; невідповідність обсягу виробництва товарів грошовим доходам населення. Це означає, що лише уряд політикою обмеженої грошової пропозиції і витрачання бюджетних коштів та взаємоузгодженими діями з Національним банком України (НБУ) спроможний вирішити цю проблему.

Ще одним чутливим показником є динаміка наповнення бюджету України (рис. 2).

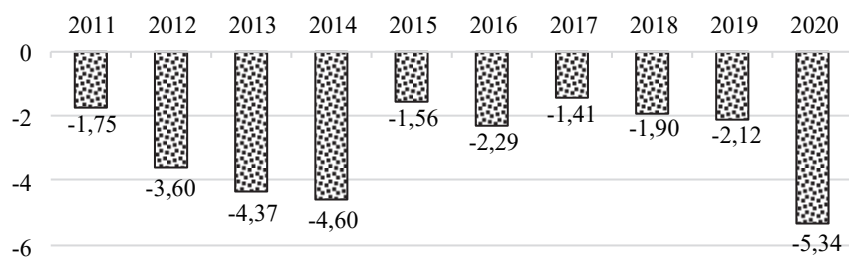

Рис. 2. Сальдо зведеного бюджету України за 2011–2020 рр., % ВВП [18]

З рис. 2 випливає, що бюджет має негативне сальдо, тобто щорічно маємо дефіцит бюджету. Наведені показники (індекс інфляції, динаміка бюджету) не відображують повний спектр показників, які характеризують стан економічної безпеки країни, проте ілюструють реальну картину її негативного стану.

Аналіз проблем забезпечення ЕБ обов’язково потребує якісної та кількісної оцінки ризиків, які на неї впливають. З урахуванням економічного стану України та загальнометодологічних вимог класифіковано принципи побудови показників оцінки рівня економічної безпеки: простота, динамічність, комплексність, адекватність, агрегованість, диференційованість, рухливість. На основі цих принципів та за допомогою методів: аналогій, прогнозного (випереджаючого), експертного та розрахункових можна розрахувати граничні значення та обґрунтувати систему показників ЕБ, яка відображається в трирівневій схемі: загально-економічні; показники продовольчої, інвестиційної та виробничої безпеки; показники соціальної і демографічної безпеки.

Рівень ЕБ визначається за станом найбільш вразливого її напрямку, показники якого наближені до критичних значень. І, хоча не всі показники мають критичні значення, за допомогою нормативів і аналізу динаміки змін можна робити висновки про загрози розвитку і економічну безпеку.

Діяльність щодо визначення показників ЕБ передбачає: прогнозування загроз економічній безпеці; визначення граничних значень показників ЕБ з урахуванням особливостей розвитку держави; усунення деформацій у структурі національної економіки (тобто розроблення програм розвитку або стабілізації тих чи інших економічних процесів).

Такий стан речей є передумовою застосування ряду заходів щодо поліпшення стану держави як на міжнародному, так і на національному рівнях на основі стабілізаційного розвитку реального сектора економіки.

Для державного управління як форми реалізації виконавчої влади необхідна система виявлення загроз національним інтересам, шляхом проведення стратегічного управління через моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері національної ЕБ. Моделювання та

вироблення управлінських рішень доцільно проводити на базі апарату Ради національної безпеки і оборони України із залученням провідних фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, розвідувальних органів, центральних органів виконавчої влади та інших відомств за необхідністю; вони мають проводитись систематично (щорічно), водночас, періодичність, формат і час їх проведення можуть коригуватися залежно від виявлених загроз.

Алгоритм проведення моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері НЕБ [10; 19; 20] має поетапно містити:

- прийняття рішення щодо проведення моделювання (виявлення ознак загострення загроз; напрямів їх ескалації на відповідні сфери; складу експертів, які залучаються до моделювання та вироблення рішень; часу проведення);
- організація роботи центру моделювання (розроблення плану, підготовка інформаційно-аналітичної бази тощо);
- визначення мети та постановка завдань (доведення до учасників плану проведення моделювання, порядку роботи);
- моніторинг та оцінка викликів і загроз НЕБ (заслуховування висновків фахівців щодо ознак загострення загроз, фахівців центру щодо прогнозування впливу цих загроз, фахівців органів виконавчої влади щодо можливостей попередження або нейтралізації загроз);
- проведення моделювання ситуації (заслуховування висновків експертів, фахівців НІСД, органів виконавчої влади щодо наслідків подальшої ескалації загроз);
- вироблення пропозицій щодо управлінських рішень;
- пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері національної безпеки.

Таким чином, основою інституційних змін може стати модель стратегічного управління НЕБ.

Реалізація запропонованого алгоритму сприятиме формуванню системи забезпечення національної економічної безпеки, яка буде здатна не лише до ефективного реагування на реальні загрози ЕБ, але й попереджати їх виникнення у різних сферах життєдіяльності суспільства та міжнародних відносин.

Метою стратегічного управління ЕБ можна визначити протидію економічним ризикам та загрозам для недопущення їх трансформації і нанесення збитку соціально-економічній системі держави [11].

Завданнями стратегічного управління у сфері ЕБ є:

- формування повної і достовірної інформації про негативні впливи і рівні ЕБ;
- забезпечення інформацією суб'єктів управління соціально-економічної системи держави про джерела виникнення негативних впливів, їх трансформації, прогнозні величини показників оцінки НЕБ;
- запобігання шкоді соціально-економічній системі за допомогою управлінських рішень та контролю їх реалізації.

За результатами дослідження розроблено концептуальну модель управління національною економічною безпекою (КМУНЕБ) (рис. 3).

Рис. 3. Концептуальна модель стратегічного управління національною економічною безпекою

Джерело: розроблено автором.

За КМУНЕБ (див. рис. 3), сформоване інституційне середовище визначає певні елементи планування (у формі концепції і стратегії економічної безпеки, стандартів потреб населення, нормативно-правових актів, що закріплюють джерела і обсяг коштів, спрямованих на забезпечення НЕБ), і далі управляється ними. Функціонально розроблення зазначених елементів закріплюється за суб'єктами управління. До їхніх повноважень належить, крім зазначеного, формування цільових установок, завдань, принципів управління НЕБ, поділ та закріплення функцій і повноважень, порядок взаємодії суб'єктів управління.

На колегіальній основі суб'єктами формується механізм управління НЕБ, який представлений алгоритмом, методами та інструментами управління, формами зворотного зв'язку з об'єктами управління системи.

У побудові концептуальної моделі застосовано системний метод, що дає змогу розробити *принципи управління НЕБ*:

відповідності: управлінські рішення з регулювання розвитку соціально-економічної системи відповідають рішенням у галузі забезпечення НЕБ;

несуперечності: системи управління ЕБ будуються на основі логічного взаємозв'язку всіх компонентів забезпечення ЕБ регіону;

додатковості: управлінські рішення із забезпечення НЕБ, що приймаються на різних рівнях управління, спрямовані на досягнення єдиних цільових орієнтирів;

єдності управлінських рішень: управлінські рішення стосовно забезпечення НЕБ, що приймаються на різних рівнях управління, спрямовані на досягнення єдиних цільових орієнтирів, відповідають нормативним величинам потреб населення;

безперервності: коригування управлінських рішень у міру надходження нової інформації про виникнення і трансформацію негативних впливів, якості управлінських рішень та їх реалізації;

уніфікованості: уніфікація рішення різної складності та змісту завдань з протидії впливу негативних проявів і недопущення (або) мінімізації збитків соціально-економічній системі країни;

реалізованості: управлінські рішення можливо реалізувати при фактичному стані економіки країни, сучасному рівні забезпечення потреб населення, поточному стані внутрішньосистемних суперечностей, інститутів регулювання соціально-економічних відносин, а також інших сил і засобів, залучених у процес забезпечення НЕБ;

перспективності: управлінські рішення адекватні не тільки поточному рівню НЕБ, а й прогнозованому (та/або планованому) в майбутньому.

Проблема оцінки, діагностики і прогнозування ЕБ обумовлена складністю кількісного вираження найчастіше якісних характеристик соціально-економічної системи або зовнішнього середовища. Від інтерпретації даних залежить достовірність результатів оцінки в ретроспективному, звітному або перспективному періоді, а відтак і вибір ефективних методів та інструментів з управління НЕБ.

В узагальненому вигляді при виборі методів управління можуть вирішуватися такі завдання:

- ідентифікації та оцінки негативних проявів, що впливають на НЕБ;
- моделювання трансформації ідентифікованих і оцінених негативних впливів;
- моделювання та оцінки збитку соціально-економічній системі;
- вибору методів та інструментів протидії на основі балансу можливої шкоди і ресурсних можливостей країни.

Методи, інструменти управління і фактори, на які повинні бути спрямовані управлінські впливи, визначаються конкретними негативними впливами або їх сукупністю. Тому розроблення будь-якого уніфікованого набору методів є, з одного боку, важливим науковим завданням, а з іншого – функцією системи управління НЕБ.

Методи та інструменти управління національною економічною безпекою в узагальненому вигляді можна уявити як дворівневу систему. *Перший рівень* методів та інструментів визначається некерованими негативними впливами і орієнтований на задоволення потреб населення, формування засобів існування країни, які спрямовуються на забезпечення ЕБ. Управлінські впливи орієнтовані на: роботодавців і платників податків та зборів у бюджет країни; суб'єкти господарювання, що виробляють продукцію (товари, послуги); бюджетні та автономні установи, інші організації, які виконують державне завдання. *Другий рівень* методів визначається керованими негативними впливами і залежить від регіональної специфіки (табл. 2).

Таблиця 2

Методи управління національною економічною безпекою України

Об'єкт управління	Методи			
	економічні	адміністративні	інституційні	стратегічного планування
Роботодавці та платники податків і зборів у бюджет країни	Оподаткування з урахуванням системи пільг	Ліцензування, сертифікація, дозволи, квоти, патентування	Регулювання розміру мінімальної заробітної плати, ставок регіональних податків	Податкова політика
Суб'єкти господарювання, що виробляють товари і послуги	Державні закупівлі, цільові програми	Цільові програми, ліцензування, сертифікація, патентування	Регулювання цін, тарифів, якості	Інвестиційна та бюджетна політики
Бюджетні та автономні установи, інші організації, які виконують державне завдання	Державні завдання, цільові програми	Нормативні затрати і цільові показники	Регулювання використання державної власності	Бюджетна та соціальна політики
Керовані негативні впливи	Залежно від змісту і виду			

Джерело: розроблено автором на основі [1, с. 57; 2; 8; 9].

Для впровадження в практику стратегічного управління НЕБ запропоновано використовувати алгоритм управління, що містить функціонування системи управління НЕБ. Він розрахований на сформовану систему управління забезпеченням НЕБ і передбачає послідовне виконання комплексу дій:

- 1) визначення величин показників і оцінка поточного рівня ЕБ;
- 2) виявлення нових джерел виникнення негативних впливів;
- 3) оцінку трансформації негативних впливів за звітний період;

- 4) прогнозування трансформації негативних впливів і рівня ЕБ на плановий (прогнозний) період;
- 5) порівняльну оцінку показників фактичного рівня ЕБ з плановим рівнем;
- 6) аналіз і оцінку змін вимог до обсягу і змісту економічного потенціалу, що спрямовується на забезпечення ЕБ;
- 7) внесення змін та доповнень до планових документів соціально-економічного розвитку країни;
- 8) контроль якості управлінських рішень і якості їх виконання;
- 9) уточнення управлінських рішень на основі результатів виконання п. 8;
- 10) уточнення завдань, що підлягають вирішенню відповідно до п. 3-4;
- 11) уточнення обсягу коштів, які спрямовуються на забезпечення ЕБ за п. 6;
- 12) уточнення об'єктів управління на основі п. 8, 11;
- 13) уточнення управлінських рішень з розвитку соціально-економічної системи країни на основі п. 10–12;
- 14) обґрунтування економічно раціональних рішень із забезпечення ЕБ відповідно до п. 2, 4;
- 15) розроблення управлінських рішень із забезпечення ЕБ на основі п. 14.

Однак практичне використання запропонованої моделі обмежене, що пов'язано з низкою невирішених завдань, передусім – відсутністю висококваліфікованих кадрів управління, що володіють достатніми знаннями у сфері оцінки, діагностики та прогнозування ризиків і загроз, здатних завдати шкоди соціально-економічній системі країни.

Висновки. Для інституту державного управління як форми реалізації виконавчої влади необхідна ефективна система виявлення загроз національним інтересам, яка діятиме через стратегічне управління шляхом моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері НЕБ. Основою інституційних змін може стати концептуальна модель управління національною економічною безпекою, запропонована в статті. Функціонально розроблення елементів цієї моделі закріплюється за суб'єктами управління. До їх повноважень належить, крім зазначеного, формування цільових установок, завдань, принципів управління НЕБ, поділ та закріплення функцій і повноважень, порядок взаємодії суб'єктів управління.

Перспективами подальших наукових досліджень є розроблення методологічних засад щодо формування та функціонування складових запропонованої моделі стратегічного управління НЕБ України, а також уточнення методів його реалізації.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Л. Інструменти державного управління забезпеченням економічної безпеки держави за суб'єктами економіки. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3(38). С.53-61.
2. Акімова Л. М. Механізм державного управління забезпеченням економічної безпеки в Україні: монографія. Київ: Центр учбової літератури. 2018. 323 с.
3. Богма О. С., Болдуєва О. В., Штулер І. Ю. Генезис економічної безпеки країни як категорії. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 1. С. 4-10 (EBSCO host, Ulrich's Periodicals Directory, Econ Lit, Cabell's Directories, ABI Inform, ERH PLUS).
4. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство та право*. 2019. №12. С. 186-191.
5. Лекарь С. І. Поняття та зміст економічної безпеки. Форум права. 2012. № 2. С. 399-402. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12lcizeb.pdf>.
6. Блакита Г. В., Мельник В. В., Пурденко О. А. Економічна безпека приватних підприємств. Економіка України. 2018. № 9. С. 60-73.
7. Зубко Т. Л. Методика визначення економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2016. № 2 (16). С. 69-76.
8. Гбур З. В. Державне управління економічною безпекою України: теорія та практика: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друкарня "Рута". 2018. 408 с.
9. Гбур З. В. Методи та принципи державного управління економічною безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 113-117.
10. Губарева І. О., Ярошенко І. В. Стратегічне управління економічною безпекою країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 19. Ч. 1. С. 109-113.
11. Тульчинський Р. В. Засади стратегічного управління економічною безпекою регіонів, 2017. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108741>.
12. Ситник Г. В. Попередня оцінка впровадження економічної частини стратегії національної безпеки України. *Проблеми та перспективи в менеджменті*. 2017. № 4 (англ.) (SCOPUS).
13. Закон України "Про основи національної безпеки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
14. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року. ВВРУ. 1997. №10. Ст. 85.
15. Маслак О. І., Гришко Н. Є. Управління економічною безпекою підприємства на принципах забезпечення її раціонального рівня. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. №1. С. 198-208.
16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>.
17. Індеси споживчих цін у 1992-2020 рр. (до грудня попереднього року). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. Зведений бюджет України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons>.
19. Білоусов Є. М. Щодо наукового обґрунтування проекту стратегії економічної безпеки України (Постановка проблеми). URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/23.01.2020/Tezy_23_01_2020-3.pdf
20. Формування системи стратегічного планування і прогнозування у сфері національної безпеки України. Аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1847>.

REFERENCES

1. Akimova, L. (2018). Instrumenty derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam ekonomichnoi bezpeky derzhavy za subiektamy ekonomiky [Instruments of public administration to ensure the economic security of the state by economic entities]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local self-government*, 3(38), 53-61 [in Ukrainian].

2. Akimova, L. M. (2018). *Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam ekonomichnoi bezpeky v Ukraini [Mechanism of state management of economic security in Ukraine]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Bohma, O. S. (2019). Henezys ekonomichnoi bezpeky krainy yak katehorii [The genesis of economic security of the country as a category]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems, 1*, 4-10 [in Ukrainian].
4. Lekar, S. (2019). Pravove rehuliuвання ekonomichnoi bezpeky v Ukraini [Legal regulation of economic security in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo ta pravo – Entrepreneurship, economy and law, 12*, 186-191 [in Ukrainian].
5. Lekar, S. I. (2012). Poniattia ta zmist ekonomichnoi bezpeky [The concept and content of economic security]. *Forum prava – Forum of Law, 2*, 399-402. <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12lcizeb.pdf> [in Ukrainian].
6. Blakytka, H. V. (2018). Ekonomichna bezpeka pryvatnykh pidpriemstv. [Economic security of private enterprises]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy, 9*, 60-73 [in Ukrainian].
7. Zubko, T. L. (2016). Metodyka vyznachennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Methods for determining the economic security of the enterprise]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economics. Management. Business, 2 (16)*, 69-76 [in Ukrainian].
8. Hbur, Z. V. (2018). *Derzhavne upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu Ukrainy: teoriia ta praktyka [State management of economic security of Ukraine: theory and practice]*. Kamianets-Podilskyi: TOV "Drukarnia "Ruta" [in Ukrainian].
9. Hbur, Z. V. (2017). Metody ta pryntsyipy derzhavnoho upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu [Methods and principles of state management of economic security]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 24*, 113-117 [in Ukrainian].
10. Gubareva, I. O. (2018). Stratehichne upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu krainy [Strategic management of economic security of the country]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 19*, part 1, 109-113 [in Ukrainian].
11. Tulchinsky, R. V. Zasady stratehichnoho upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu rehioniv [Principles of strategic management of economic security of regions]. <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108741> [in Ukrainian].
12. Sytnyk, H. V. (2017). Poperednia otsinka vprovadzhennia ekonomichnoi chastyny stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Preliminary assessment of the implementation of the economic part of the national security strategy of Ukraine]. *Problemy ta perspektyvy v menedzhmenti – Problems and prospects in management, 4 (SCOPUS)*.
13. Zakon Ukrainy "Pro osnovy natsionalnoi bezpeky" [Law of Ukraine "On Fundamentals of National Security"]. [zakon.rada.gov.ua. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text) [in Ukrainian].
14. Pro Kontseptsiuu (Osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 16 sichnia 1997 roku [On the Concept (Fundamentals of State Policy) of National Security of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of January 16, 1997]. *VVRU, 10*, St. 85 [in Ukrainian].
15. Maslak O.I., Grishko N.Ye. (2013). Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva na pryntsyypakh zabezpechennia yii ratsionalnoho rivnia [Management of economic security of the enterprise on the principles of ensuring its rational level]. *Marketing i menedzhment innovatsii – Marketing and innovation management, 1*, 198-208 [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29 zhovtnia 2013 roku № 1277 [On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine of October 29, 2013. 1277]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text> [in Ukrainian].

17. Indeksy spozhyvchykh tsin u 1992-2020rr. (do hrudnia popередnoho roku) [Consumer price indices in 1992-2020 (until December of the previous year)]. *www.ukrstat.gov.ua*. <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
18. Zvedenyi biudzhet Ukrainy [Consolidated budget of Ukraine]. *index.minfin.com.ua*. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons> [in Ukrainian].
19. Bilousov, Ye.M. Shchodo naukovooho obgruntuvannia proektu stratehii ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (Postanovka problemy) [On the scientific substantiation of the draft strategy of economic security of Ukraine (Statement of the problem)]. *ndipzir.org.ua*. [https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/23.01.2020/ Tezy_23_01_ 2020-3.pdf](https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/23.01.2020/Tezy_23_01_2020-3.pdf) [in Ukrainian].
20. Formuvannia systemy stratehichnoho planuvannia i prohnozuvannia u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Analitichna zapyska [Formation of a system of strategic planning and forecasting in the field of national security of Ukraine]. *old2.niss.gov.ua*. <http://old2.niss.gov.ua/articles/1847> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 18.10.2021.

Прийнято до друку 28.11.2021.

Публікація онлайн 24.02.2022.

УДК 330.341.1:658

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)04

БОГМА Олена,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки та фінансів підприємства Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-5637-6010
o.bogma@knute.edu.ua

BOGMA Olena,
Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the Department of Economics and Business Finance State University of Trade and Economics, 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5637-6010
o.bogma@knute.edu.ua

ГАНЕЧКО Ірина,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-1918-3164
i.ganechko@knute.edu.ua

HANECHKO Iryna,
PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Finance State University of Trade and Economics 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1918-3164
i.ganechko@knute.edu.ua

ЛИМАР Вероніка,
бакалавр зі спеціальності "Міжнародна економіка" Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-9334-6980
V.Lymar_FEMP_1_21_M_d@knute.edu.ua

LYMAR Veronika,
Bachelor in "International Economy", State University of Trade and Economics 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9334-6980
V.Lymar_FEMP_1_21_M_d@knute.edu.ua

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА: ЗМІСТ ТА КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

ECONOMIC POTENTIAL OF THE ENTERPRISE: ESSENCE AND KEY CHARACTERISTICS

Вступ. Особливості ринкових умов господарювання в Україні характеризуються дедалі більшим загостренням конкуренції, технологічними змінами під впливом НТП, мінливістю й непередбачуваністю економічної ситуації (особливо в умовах глобальної пандемії).

Проблема. В умовах глобалізації економіки однією з найбільш актуальних стратегічних проблем суб'єктів господарювання є формування відповідного умов та можливостям

Introduction. Peculiarities of market economic conditions in Ukraine are characterized by increasing competition, technological changes under the influence of STP, variability and unpredictability of the economic situation (especially in a global pandemic).

Problem. In the context of globalization of the economy, one of the most pressing strategic challenges facing any business entity is the formation of appropriate economic conditions and opportunities

© Богма О., Ганечко І., Лимар В., 2022

Внесок авторів є рівнозначним.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Bogma O., Hanechko I., Lymar V. Ekonomichnyj potencijal pidpryjemstva: zmist ta ključovi harakterytyky. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torovel'no-ekonomichnogo universtyetu*. 2022. №1. S. 58-68. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)04](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)04)

58

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1

зовнішнього середовища економічного потенціалу, його ефективне використання й підтримання на необхідному і достатньому з позиції стійкості економічного розвитку підприємства рівні. Зазначене актуалізує доцільність вивчення й встановлення теоретичної сутності поняття "економічний потенціал підприємства".

Мета статті – уточнення змісту поняття "економічний потенціал підприємства" та систематизація основних сутнісних характеристик досліджуваної дефініції.

Методи. Застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: історичний, абстрактно-логічний та порівняння; аналізу і синтезу, аналогії, системного підходу; теоретичного узагальнення і формулювання висновків.

Результати дослідження. Результати аналізу сутності поняття "економічний потенціал підприємства" свідчать про наявність значної кількості думок науковців щодо змісту зазначеного поняття за відсутності єдиного загальноприйнятого визначення. Систематизовано основні наукові підходи до трактування сутності економічного потенціалу підприємства. Досліджено зміст ключових властивостей економічного потенціалу підприємства. З урахуванням результатів проведеного дослідження запропоновано авторське визначення економічного потенціалу підприємства.

Висновки. Враховуючи те, що сутнісні особливості будь-якої економічної дефініції максимально повно виявляються через її властивості, досліджено й охарактеризовано зміст ключових характеристик економічного потенціалу підприємства, до яких віднесено показники динамічності, гнучкості, адаптивності, інноваційності, інтеграції, спрямованості на досягнення мети, складності та синергічності. Уточнено визначення поняття "економічний потенціал підприємства" завдяки врахуванню головних властивостей досліджуваної дефініції, залежності економічного потенціалу підприємства від економічних ресурсів, зв'язків та резервів. Головним індикатором ефективності використання економічного потенціалу визнано чистий прибуток підприємства.

Ключові слова: економічний потенціал підприємства, економічні ресурси, можливості підприємства, резерви.

of the external economic potential, its effective use and maintenance at the necessary and sufficient level of sustainable economic development. Thus, it is important to study and establish the theoretical essence of the concept of "economic potential of the enterprise", which is an important step towards the formation and scientific substantiation of the modern concept of economic potential of enterprises in Ukraine.

The aim of the article is to clarify the content of the concept of "economic potential of the enterprise" and systematization of the main essential characteristics of the studied definition.

Methods. The issues of theoretical substantiation of the object of research are based on such general and special methods of cognition as: historical, abstract-logical and comparison, analysis and synthesis, analogy, system approach, theoretical generalization and formulation of conclusions.

Results. The study of the essence of the concept of "economic potential of the enterprise" allowed to establish the presence of a large number of opinions of scientists on the content of this concept in the absence of a single common definition. Based on the analysis, the main scientific approaches to the interpretation of the essence of the economic potential of the enterprise are systematized. The content of key properties of the economic potential of the enterprise was also studied. Taking into account the results of the study, the author's definition of the economic potential of the enterprise was proposed.

Conclusions. Given the fact that the essential features of any economic definition are most fully manifested through its properties, studied and characterized the content of key characteristics of the economic potential of the enterprise, which included the properties of dynamism, flexibility and adaptability, innovation, integration, goal, complexity and synergies. Taking into account the results of the study, a refined definition of "economic potential of the enterprise" is proposed, which takes into account the key properties of the definition, the dependence of economic potential on economic resources, connections and reserves, and as the main indicator of economic potential.

Keywords: economic potential of enterprise, economic resources, possibilities of enterprise, reserves.

JEL Classification: A14; B10; M20

Вступ. Ринкові умови господарювання в Україні характеризуються дедалі більшим загостренням конкуренції, технологічними змінами під впливом НТП, мінливістю й непередбачуваністю економічної ситуації (особливо в умовах глобальної пандемії) тощо. Все це

обумовлює нагальну потребу раціонального та ефективного використання економічного потенціалу вітчизняними підприємствами, що є головною умовою забезпечення їх довгострокового розвитку, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

Проблема. В умовах глобалізації економіки однією з найбільш актуальних стратегічних проблем, що постають перед будь-яким суб'єктом господарювання, є формування відповідного умовам та можливостям зовнішнього середовища господарювання економічного потенціалу, його ефективне використання й підтримання на необхідному і достатньому з позиції стійкості економічного розвитку підприємства рівні. Це актуалізує доцільність вивчення й встановлення теоретичної сутності поняття "економічний потенціал підприємства" (ЕПП) для подальшого формування й наукового обґрунтування сучасної концепції ЕПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади ЕПП висвітлено у працях багатьох вітчизняних й зарубіжних науковців, серед них: І. Ажаман, С. Бах, Л. Беззубко, Н. Георгіаді, О. Ємельянов, Р. Каплан, Л. Ліндлар, Д. Нортон, А. Орехова, Ю. Ушкаренко, Н. Штихан [1–5] та ін. У своїх працях дослідники комплексно вивчили як теоретичні аспекти змісту, властивостей, функціональних складових, особливостей формування та зміцнення ЕПП на підприємствах, так і методичні засади, моделі й інструментарій оцінювання ЕПП підприємств. Проте наразі теоретичний базис для формування концептуальних засад ЕПП потребує подальших досліджень, зокрема в площині наукового обґрунтування змісту досліджуваної дефініції.

Метою статті є уточнення змісту поняття "економічний потенціал підприємства" та систематизація основних сутнісних характеристик досліджуваної дефініції.

Методи. Теоретичне обґрунтування сутності поняття "економічний потенціал підприємства" базується на таких загальнонаукових та спеціальних методах пізнання, як: історичний, абстрактно-логічний та порівняння. Для визначення його сутнісних характеристик використано методи аналізу та синтезу, аналогії, системного підходу; для формулювання висновків – метод теоретичного узагальнення.

Результати дослідження. За результатами аналізу наукових публікацій з досліджуваної проблематики виявлено, що й дотепер ЕПП, незважаючи на численну кількість думок науковців щодо змісту зазначеного поняття, не має єдиного загальноновизнаного трактування. Саме тому дослідження сутності ЕПП доцільно розпочати з вивчення того поняття, від якого походить ця дефініція, а саме з аналізу сутності *потенціалу підприємства (таблиця)*.

Таблиця

Еволюція трактування змісту дефініції "потенціал підприємства"

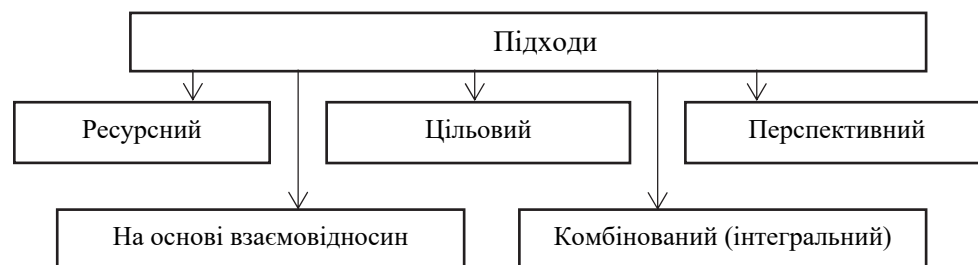
Автор	Рік	Трактування
Л. Абалкін	1981	Узагальнена збірна характеристика <i>ресурсів</i> , прив'язана до місця й часу
О. Олексюк	2001	Максимально можлива сукупність активних і пасивних, явних і прихованих <i>альтернатив якісного розвитку</i> соціально-економічної системи підприємства у певному середовищі господарювання (ситуаційно-ринкова складова) з урахуванням ресурсних, структурно-функціональних, часових, соціокультурних та інших обмежень
М. Коваленко, О. Іванець	2011	Засоби виробництва, кадри, приміщення з певними характеристиками та інші <i>ресурси</i> . Суб'єктивна складова потенціалу підприємства визначається як інтелектуальними та морально-етичними <i>якостями персоналу</i> , так й накопиченим <i>досвідом, знаннями та традиціями</i>
І. Плікус	2012	<i>Можливості</i> підприємства (матеріально-технічні, організаційно-економічні тощо) забезпечувати ефективність виробництва й реалізацію продукції, обумовлені, з одного боку, наявними <i>ресурсами</i> (виробничим потенціалом), а з іншого, – <i>спроможністю</i> підприємства ефективно їх використовувати й відтворювати, його <i>здатністю</i> до подальшої діяльності й розвитку, адаптації до нових умов функціонування (<i>економічний потенціал</i>)
І. Ажаман, О. Жидков	2018	<i>Ресурси, можливості та здатності</i> підприємства до організації його економічної діяльності, досягнення цілей
Т. Савченко	2018	Наявні <i>ресурси</i> , практична <i>діяльність</i> та <i>можливості</i> підприємства щодо виконання конкретних завдань для досягнення окресленого рівня розвитку підприємства з урахуванням умов функціонування підприємства, що постійно змінюються
Р. Алієв	2019	Матеріальні, фінансові та людські <i>ресурси</i> , ефективне формування яких визначає <i>економічний потенціал</i> та забезпечує певний рівень ринкового потенціалу, тобто рівень прибутку від реалізації вироблених економічних благ

Джерело: зведено авторами за [1, с. 23; 6, с. 214; 7, с. 7; 8, с. 116; 9, с. 99; 10, с. 329, 11, с. 57].

Власне "*потенціал*" (від лат. *potentia* – сила, міць) є "сукупністю всіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил, що можуть бути використані у певній сфері, галузі, ділянці; запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили якої-небудь діяльності, що можуть виявлятися за певних умов" [12]. Як випливає з *таблиці*, у цьому ж ключі переважна більшість науковців трактують й поняття *потенціалу підприємства*: його основу становить сукупність наявних у підприємства ресурсів, які доповнюються можливостями суб'єкта господарювання щодо їх залучення та ефективного використання з метою отримання відповідного результату, задоволення економічних інтересів й створення умов для подальшого розвитку. При цьому виявлено синонімічність у представлених трактуваннях понять "потенціал" та "економічний потенціал" підприємства, адже проведений аналіз не виявив у них відмінностей, проте дав змогу встановити наявність декількох основних підходів до їх розгляду.

Останнім часом набули значного поширення дослідження іншої дефініції, важливої з погляду стійкості економічного зростання й задоволення економічних інтересів підприємства, – *економічної безпеки* – яка розглядається з точки зору критеріїв ефективності використання ресурсів, конкурентних переваг, захищеності потенціалу підприємства та його діяльності [13; 14]. Тому потенціал (економічний потенціал) підприємства відіграє велику роль у забезпеченні необхідного і достатнього рівня його економічної безпеки.

Становлення сучасної концепції ЕПП має багаторічну історію розвитку і характеризується розмаїттям авторських точок зору щодо його трактування, відтак потребує комплексного дослідження. Так, за результатами проведених досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, у сферу наукових інтересів яких входить ЕПП, виділено такі основні підходи до його трактування (рисунк).

Основні підходи до трактування дефініції "економічний потенціал підприємства"

Джерело: складено авторами на основі [1–11; 14–20].

Найбільш розповсюдженим є *ресурсний підхід*, який передбачає визначення ЕПП наявних у підприємства сукупних ресурсів, запасів, засобів, джерел, резервів. До прихильників такого підходу можна віднести Б. Плишевського [15, с. 3], А. Тодосійчука [16, с. 64], Ю. Личкина [17, с. 28], А. Цигичко [18, с. 10], Л. Скоробогата [19] та ін. Однак у своїх працях автори занадто спрощують економічний потенціал, зводячи його до простої суми ресурсів, інвестиційних ресурсів (інвестицій) і чисельності працюючих. Так, типовим для цього підходу є визначення Л. Скоробогатої, яка тлумачить ЕПП як сукупність органічно взаємопов'язаних ресурсів та їх здатність забезпечувати основні бізнес-процеси в заданих межах ризику з метою набуття економічних вигод [19]. Однак акцентувати увагу при визначенні ЕПП лише на ресурсах є недоречним, оскільки це звужує досліджуване поняття: важливою є не тільки й не стільки власне наявність ресурсів підприємства, а те, наскільки вони можуть бути системно та ефективно використані.

За *цільовим підходом* науковці визначають ЕПП як здатність підприємства забезпечити отримання відповідного результату (досяг-

нути певної мети). Так, типовим для вказаного підходу є трактування Є. Лапіна, яке відображає реальну, фактичну здатність до створення максимального обсягу матеріальних благ з урахуванням конкретних ресурсних обмежень, збалансованості трудових і матеріальних ресурсів [20, с. 27]. На нашу думку, розгляд ЕПП стосовно досягнення підприємством певних цілей (результатів) дає змогу визначити, наскільки ефективно воно працює. При цьому наголос зміщується на пошук конкретних дій чи методів забезпечення досягнення очікуваних результатів підприємства в економічній сфері, що з позиції визначення економічного потенціалу є недостатньо обґрунтованим.

У межах *перспективного підходу* ЕПП трактується як сукупні можливості підприємства. Типовим прикладом зазначеного підходу є визначення О. Балацького, який розглядає економічний потенціал як сукупні можливості підприємства визначати, формувати і максимально задовольняти потреби споживачів у товарах та послугах у процесі оптимальної взаємодії з навколишнім середовищем і раціонального використання економічних ресурсів [21, с. 532]. Це визначення є досить змістовним, при цьому варто зауважити, що можливості не існують окремо від ресурсів підприємства, адже ці поняття є взаємозалежними: без ресурсів у підприємства немає можливостей задовольняти потреби споживачів і отримувати прибуток, а без можливостей підприємство не може реалізувати свої ресурси.

За підходом до трактування ЕПП *на основі взаємовідносин* основоположним елементом потенціалу є відносини (зв'язки) між елементами підприємства як системи в ході здійснення ним господарської діяльності. Так, на думку М. Чумаченко, економічний потенціал визначається як "відносини, що виникають на підприємстві з приводу досягнення максимально можливого фінансового результату за умови: наявності власного капіталу, достатнього для виконання умов ліквідності і фінансової стійкості; можливості залучення капіталу в обсягу, необхідному для реалізації ефективних інвестиційних проектів; рентабельності вкладеного капіталу; наявності ефективної системи керування фінансами, що забезпечує прозорість поточного і майбутнього фінансового стану" [22, с. 204]. Цей підхід, на нашу думку, не повністю відображає сутність досліджуваного поняття. Економічний потенціал не можна зводити лише до системи відносин на підприємстві, також потрібно враховувати й ресурси підприємства, що використовуватимуться у таких взаємовідносинах. Тобто зазначені відносини утворюються в ході реалізації ресурсів та можливостей підприємства, які є первинними. Отже, розгляд ЕПП лише як форми прояву економічних відносин не надає можливості розкрити сутність досліджуваної дефініції.

І останній, *комбінований (інтегральний) підхід*, описує економічний потенціал підприємства як сукупність його ресурсів та можливостей, якого сьогодні дотримується більшість сучасних науковців.

Типовою для цього підходу є позиція О. Маслака, який стверджує, що ЕПП є складною, динамічною, інтегрованою, взаємопов'язаною та синергічною сукупністю всіх видів його наявних ресурсів і можливостей, включаючи перспективи їх збільшення, що використовуються для досягнення тактичних і стратегічних цілей розвитку підприємства та забезпечення його сталого розвитку [23, с. 37]. На нашу думку, саме такий підхід найбільш повно відображає сутність досліджуваної дефініції, оскільки охоплює не тільки ресурси, але й можливості підприємства щодо їх використання та нарощення, а також наголошує на кінцевій меті, якою може бути досягнення встановлених перед підприємством цілей, відповідної вигоди, забезпечення сталого розвитку підприємства на основі задоволення інтересів не лише підприємства, а й суспільства (з урахуванням того факту, що діяльність підприємства має спрямованість не лише на отримання економічної вигоди, а й згідно з принципами соціальної відповідальності бізнесу реалізується у суспільно корисних напрямках) та ін.

Виокремимо ще один підхід до трактування ЕПП – *системний*, відповідно до якого економічний потенціал слід розглядати як систему – сукупність її окремих елементів та їх взаємозв'язків, які у своїй єдності і забезпечують формування ЕПП, при цьому дуже важливим є саме вплив елементів економічного потенціалу один на одного, їх взаємодія та взаємозумовленість. Тобто йдеться про конкурентоспроможність ЕПП, під якою треба розуміти порівняльну комплексну оцінку стану найважливіших параметрів його окремих складових відносно обраних стандартів (підприємства, конкурентів, ринку або світових аналогів). При цьому в науковій літературі також відсутня єдність поглядів на перелік структурних елементів економічного потенціалу підприємства, що, враховуючи складність та системність досліджуваної дефініції, має бути об'єктом окремого наукового дослідження.

Вивчаючи економічний потенціал підприємства, доцільно дослідити *ключові характеристики (властивості)* зазначеного поняття:

динамічність: параметри життєдіяльності підприємства не є сталою величиною, вони постійно змінюються, так само як і його економічний потенціал. Це зумовлює потребу у проведенні постійного моніторингу й аналізу ЕПП для визначення шляхів його оптимізації й збільшення ефективності використання відповідно до встановлених цілей;

гнучкість та адаптивність виявляється у здатності підприємства реагувати на зміни зовнішнього середовища господарювання через швидкий перерозподіл (трансформацію) ресурсів, резервів, виробничих потужностей. Тобто основою цієї властивості є внутрішній компенсаційний потенціал підприємства, який визначається спроможністю внутрішніх елементів ЕПП до ефективної самоорганізації;

інноваційність: саме інновації – рушій прогресу, тому для будь-якого підприємства є надзвичайно важливим своєчасне запровадження інновацій у склад ресурсів, техніки, технологій, вмінь та навичок

працівників, що є складовими ЕПП, що своєю чергою створює нові можливості для збільшення результативності та ефективності його використання;

спрямованість на досягнення мети передбачає, що підприємство в кожний конкретний момент часу завдяки ефективному використанню сформованого економічного потенціалу орієнтоване на досягнення певних цілей, встановленої стратегічної мети в напрямі покращання параметрів свого економічного стану і конкретних результатів;

інтеграція: ресурси підприємства, які становлять основу його економічного потенціалу (трудові, матеріальні, технічні, фінансові, інноваційні та ін.), не можуть ефективно функціонувати відокремлено. Лише на основі їх оптимального поєднання й несуперечливої взаємодії підприємство може розвиватися й нарощувати свій економічний потенціал (навіть якщо на підприємстві наявне нове високоякісне інноваційне обладнання, але кваліфікація працівників не дозволяє їм з повною ефективністю працювати на ньому, отримуємо ситуацію неефективного використання ресурсів та можливостей підприємства). Тому саме на основі збалансованого поєднання та узгодження елементів ЕПП досягається максимально сприятливий вплив на його рівень та ефективність використання;

складність дає змогу враховувати, що ЕПП формується не лише на основі наявних ресурсів підприємства, які знаходяться у певній кількості на певний момент часу. Він є складною системою, яка також включає наявні у підприємства можливості, сформовану систему взаємозв'язків, резерви стійкості та самовдосконалення;

синергічність: взаємодія, взаємозв'язки і взаємозумовленість між складовими ЕПП є основою його цілісності та структурованості, крім того, вони зумовлюють виникнення нових властивостей і якостей, які початково не є притаманними елементам, що входять до складу економічного потенціалу підприємства.

Таким чином, у межах інтегрального підходу до трактування досліджуваної дефініції *економічний потенціал підприємства* доцільно розглядати як інтегральну характеристику наявних на підприємстві економічних ресурсів, сформованих економічних зв'язків, резервів стійкості та самовдосконалення, можливостей їх ефективного використання для максимально повного задоволення потреб цільового ринку й отримання запланованого рівня чистого прибутку, що забезпечує оптимальне співвідношення між динамічністю, гнучкістю й адаптивністю, інноваційністю, інтеграцією, спрямованістю на досягнення мети, складністю та синергічністю. У запропонованому визначенні встановлено залежність ресурсного потенціалу підприємства не лише від оптимального поєднання та використання окремих видів економічних ресурсів, але й від сформованих на підприємстві зв'язків та резервів,

а головним індикатором ефективності використання економічного потенціалу відповідно до спрямованості підприємства у ринковій економіці визначено чистий прибуток.

Висновки. До ключових характеристик ЕПП віднесено динамічність, гнучкість, адаптивність, інноваційність, інтеграцію, спрямованість на досягнення мети, складність та синергічність.

З урахуванням результатів проведеного дослідження запропоновано уточнене визначення поняття "економічний потенціал підприємства", яке враховує ключові властивості досліджуваної дефініції, залежність ЕПП від економічних ресурсів, зв'язків та резервів. Ключовим індикатором ефективності використання економічного потенціалу визначено чистий прибуток підприємства.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажаман І. А., Жидков О. І. Теоретичне обґрунтування сутності та властивостей потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 22-26.
2. Штихан Н. В., Беззубко Л. В. Аналіз економічного потенціалу підприємства. *Збірник наукових праць Донбаської національної академії будівництва і архітектури*, 2019. Вип. 4(18). С. 54-60.
3. Смелянов О. Ю. Потенціал економічного розвитку підприємств: інструментарій та моделі оцінювання: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019. 280 с.
4. Орехова А. І. Економічний потенціал підприємства: сутнісні характеристики та структуризація. *Економіка та суспільство*. 2018. № 17. С. 308-113.
5. Ушкаренко Ю. В. Особливості формування економічного потенціалу підприємств у сучасних умовах. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Вип. 1 (93). С. 38-46.
6. Абалкин Л. И. Диалектика социалистической экономики. М., 1981. 351 с.
7. Олексюк О. І. Управління потенціалом акціонерних товариств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 – Економіка підприємства й організація виробництва. Київ, 2001. 25 с.
8. Коваленко М. А., Іванець О. О. Теоретичне обґрунтування сутності потенціалу підприємства. *Економічні інновації*. 2011. Вип. 45. С. 112-117.
9. Плікус І. Й. Потенціал підприємства, його оцінка й трансформація: економічна та бухгалтерська інтерпретація. *Фінанси України*. 2012. № 4. С. 91-105.
10. Савченко Т. В. Основні підходи до визначення сутності потенціалу підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 6(17). С. 325-330.
11. Алієв Р. А. Сутність поняття "потенціал підприємства" та його складники. *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 9. С. 54-59.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.
13. Зубко Т. Л. Генезис поняття "економічна безпека підприємства". *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2021. № 1(135). С. 75-89.
14. Гуляєва Н. М., Вавдійчик І. М. Економічна безпека та стабільне функціонування підприємства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 4 (114). С. 79-88.

15. Плышевский Б. Потенциал инвестирования. *Экономист*. 1996. № 3.
16. Тодосийчук А. Научно-технический потенциал социально-трудовой сферы. *Экономист*. 1997. № 12.
17. Лычкин Ю. Потенциал строительного комплекса. *Экономист*. 1997. № 6.
18. Цыгичко А. Сохранение и приумножение производственного потенциала страны. *Экономист*. 1992. № 7.
19. Скоробогата Л. В. Оцінка та технології обліку економічного потенціалу діяльності підприємств: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз і аудит. Київ, 2005. 220 с.
20. Лапин Е. В. Экономический потенциал предприятия: монография. Сумы: Университетская книга, 2002. 310 с.
21. Экономический потенциал административных и производственных систем: монография; под ред. О.Ф. Балацкого. Сумы: Университетская книга, 2006. 973 с.
22. Чумаченко М. Г. Економічний аналіз. Київ: КНЕУ, 2001. 540 с.
23. Маслак О. І., Квятковська Л. А., Безручко О. О. Особливості формування економічного потенціалу підприємства в умовах циклічних коливань. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 9. С. 36-46.

REFERENCES

1. Azhaman, I. A. & Zhydkov, O. I. (2018). Teoretychne obhruntuvannia sutnosti ta vlastyvoستي potentsialu pidpryiemstva [Theoretical substantiation of the essence and properties of the potential of the enterprise]. *Economy and state*, 2, 22-26 [in Ukrainian].
2. Shtykhan, N. V. & Bezzubko, L. V. (2019). Analiz ekonomichnoho potentsialu pidpryiemstva [Analysis of the economic potential of the enterprise]. *Collection of scientific works of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture*. Issue 4 (18), (pp. 54-60) [in Ukrainian].
3. Iemelianov, O. Yu. (2019). *Potentsial ekonomichnoho rozvytku pidpryiemstv: instrumentarii ta modeli otsiniuvannia* [The potential of economic development of enterprises: tools and models of shading]. Lviv: Lvivska politekhnika [in Ukrainian].
4. Oriekhova, A. I. (2018). Ekonomichni potentsial pidpryiemstva: sutnisni kharakterystyky ta strukturyzatsiia [Economic potential of the enterprise: essential characteristics and structuring]. *Economy and society*, 17, 308-113 [in Ukrainian].
5. Ushkarenko, Yu. V. (2017). Osoblyvosti formuvannia ekonomichnoho potentsialu pidpryiemstv u suchasnykh umovakh [Features of formation of economic potential of enterprises in modern conditions]. *Bulletin of Agrarian Science of the Black Sea Coast*. Issue 1(93), (pp.38-46) [in Ukrainian].
6. Abalkyn, L. Y. (1981). Dyalektyka sotsyalystycheskoi ekonomyky [Dialectics of the Socialist Economy]. Moscow [in Russian].
7. Oleksiuk, O. I. (2001). Upravlinnia potentsialom aktsionermykh tovarystv [Capacity management of joint stock companies]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kovalenko, M. A. & Ivanets, O. O. (2011). Teoretychne obgruntuvannia sutnosti potentsialu pidpryiemstva [Theoretical substantiation of the essence of the enterprise potential]. *Economic innovation*. Issue 45, (pp.112-117) [in Ukrainian].
9. Plikus, I. I. (2012). Potentsial pidpryiemstva, yoho otsinka y transformatsiia: ekonomichna ta bukhhalterska interpretatsiia [The potential of the enterprise, its evaluation and transformation: economic and accounting interpretatio]. *Finance of Ukraine*, 4, 91-105 [in Ukrainian].
10. Savchenko, T. V. (2018). Osnovni pidkhody do vyznachennia sutnosti potentsialu pidpryiemstva [Basic approaches to determining the essence of the potential of the enterprise]. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*. Issue 6 (17), (pp. 325-330) [in Ukrainian].

11. Aliiev, R. A. (2019). Sutnist poniattia "potentsial pidpryiemstva" ta yoho skladnyky [The essence of the concept of "enterprise potential" and its components]. *Entrepreneurship and innovation*. Issue 9, (pp. 54-59) [in Ukrainian].
12. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2005). V.T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin: Perun. Vol. VIII [in Ukrainian].
13. Zubko, T. L. (2021). Henezys poniattia "ekonomichna bezpeka pidpryiemstva" [The genesis of the concept of "economic security of the enterprise"]. *Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*, 1(135), (pp. 75-89) [in Ukrainian].
14. Huliaieva, N. M. & Vavdiichyk, I.M. (2017). Ekonomichna bezpeka ta stabilne funktsionuvannya pidpryiemstva [Economic security and stable functioning of the enterprise]. *Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*, 4 (114), 79-88 [in Ukrainian].
15. Plyshevskiy, B. (1996). Potentsyal investyrovanyia [Investment potential]. *Economist*, 3 [in Russian].
16. Todosyichuk, A. (1997). Nauchno-tekhnycheskyi potentsyal sotsyalno-trudovoi sfery [Scientific and technical potential of the social and labor sphere]. *Economist*, 12 [in Russian].
17. Lychkyn, Yu. (1997). Potentsyal stroytelnoho kompleksa [Potential of the construction complex]. *Economist*, 6 [in Russian].
18. Tsyhychko, A. (1992). Sokhraneniye y pryumnozheniye proyzvodstvennoho potentsyala strany [Preservation and multiplication of production potential of the country]. *Economist*, 7 [in Russian].
19. Skorobohata, L. V. (2005). Otsinka ta tekhnolohii obliku ekonomichnoho potentsialu diialnosti pidpryiemstv [Assessment and accounting of economic potential of enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
20. Lapyn, E. V. (2002). Ekonomycheskyi potentsyal predpriyatiya [Economic potential of the enterprise]. Sumy: Unyversytetskaia knyha [in Russian].
21. Ekonomycheskyi potentsyal admynstratyvnykh y proyzvodstvennykh system [Economic potential of administrative and production systems] (2006). O.F. Balatski (Ed.). Sumy: Unyversytetskaia knyha [in Russian].
22. Chumachenko, M. H. (2001). *Ekonomichnyi analiz [Economic analysis]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
23. Maslak, O. I., Kviatkovska, L. A. & Bezruchko, O. O. (2012). Osoblyvosti formuvannya ekonomichnoho potentsialu pidpryiemstva v umovakh tsyklichnykh kolyvan [Features of formation of economic potential of the enterprise in the conditions of cyclic fluctuations]. *Actual Problems of Economics*, 9, 36-46 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 01.12.2021.

Прийнято до друку 20.12.2021.

Публікація онлайн 24.02.2022.

УДК 005.334:658.114.2

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)05

МАКАРЧУК Іван,
аспірант кафедри менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-8085-0969
i.makarchuk@knute.edu.ua

ФЕДУЛОВА Ірина,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-8802-137X
i.fedulovai@knute.edu.ua

MAKARCHUK Ivan,
Post-graduate student
of Department of management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8085-0969
i.makarchuk@knute.edu.ua

FEDULOVA Iryna,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor of the Department of management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8802-137X
i.fedulovai@knute.edu.ua

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В СЕРВІСНИХ КОМПАНІЯХ

RISK MANAGEMENT IMPLEMENTATION IN SERVICE COMPANIES

Вступ. В умовах невизначеності, що про-
диктовані реаліями часу та бізнесу, управ-
ління ризиками набуває все більш вираженого
системного підходу. Кількість підприємств,
що впроваджують ризик-менеджмент (РМ)
як систему, яка містить усі етапи ідентифі-
кації, оцінки та роботи з ризиками, з кожним
роком стрімко зростає.

Проблема. Впровадження системи ризик-
менеджменту (СРМ) на підприємстві, що буде
охоплювати всі сфери його діяльності, – це
одне з ключових завдань топ-менеджменту,
продиктоване часом.

Мета статті – визначити вимоги до про-
цесу організації ризик-менеджменту на під-
приємстві, розглянути його системний кон-
текст інтеграції з наявними бізнес-процесами,
розкрити ролі комітету з ризик-менеджменту
та ризик-координатора.

Результати дослідження. З огляду на
комплексний підхід до оцінки ризиків на сер-
вісних компаніях, ризик-менеджмент набуває
системного характеру, а його впровадження
чітко корелюється з наявними на підпри-
ємстві бізнес-процесами. Значну роль у роз-
витку РМ як управлінської функції відіграла
і поява міжнародних асоціацій з управління

Introduction. Conditions of uncertainty are
marked by the realities of time and business, so
risk management has a systematic approach. The
number of enterprises, that implement risk man-
agement as a system that includes all stages of iden-
tification, assessment, and work with risks, is gro-
wing every year.

Problem. The implementation of risk man-
agement system (RMS) in the company, which will
cover all areas of its activities, is one of the key
tasks of top management.

The aim of the article is to determine the
requirements for the enterprise's risk manage-
ment process, consider its systematic context
of integration with existing business processes,
and highlight the roles of the risk management
committee and risk coordinator.

Results. Risk management becomes systemic
in nature, and its implementation is clearly corre-
lated with the existing business processes in the
enterprise considering the integrated approach
to risk assessment in service companies.

A significant role in the development of RM
as a management function was played by the
emergence of international risk management
associations, as well as a significant increase in
the number of participants in international risk

© Макарчук І., Федуллова І., 2022

Внесок авторів є рівнозначним.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Makarchuk I., Fedulova I. Implementacija ryzyk-menedzhmentu v servisnyh kompanijah. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. №1. S. 69-78. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)05](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)05)

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1 69

ризиками, а також значне зростання кількості учасників міжнародного РМ. Серед міжнародних інституцій, що займаються систематизацією РМ, можна виділити COSO, FERMA та IRM. Сама сутність процесу полягає у сукупності послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату, що передбачає послідовну зміну станів об'єкта в часі. З метою постійного моніторингу рівня ризиків у компанії вводиться роль координатора з ризиків, який тісно співпрацює з комітетом із ризиків.

Висновки. Визначено та опрацьовано основні вимоги до процесу організації ризик-менеджменту на підприємстві, зокрема у сервісних компаніях сфери інформаційних технологій. Розглянуто системний контекст інтеграції ризик-менеджменту з наявними на підприємстві бізнес-процесами. Досліджено роль комітету з ризик-менеджменту та ризик-координатора.

Ключові слова: ризик-менеджмент, процес ризик-менеджменту, комітет з ризик-менеджменту, політика з ризик-менеджменту, стандарт з ризик-менеджменту, ризик-координатор.

JEL Classification: N01; M10; M15; M21

Вступ. Новітні технології змінюють світ і людей у ньому: наші погляди, підходи та смаки. Але передусім вони впливають на бізнес-середовище, визначаючи основні вектори його розвитку. На початку ХХІ ст. бізнес потребує кардинально нового бачення стосовно задоволення потреб споживача, які швидко змінюються у динамічному світі. Нині ведення господарської діяльності – це постійна конкуренція за споживача в умовах невизначеності, що вимагає більш виваженого підходу та прорахунку всіх можливих варіантів. Аналіз цих варіантів в умовах невизначеності можливий тільки завдяки системному підходу до оцінки ризиків, що здійснюється на підприємстві.

Проблема. Впровадження системи ризик-менеджменту на підприємстві, що буде охоплювати всі сфери його діяльності, – це одне з ключових завдань топ-менеджменту, продиктоване часом. Саме організація CRM на підприємстві свідчить про його зрілість та наявність відповідних бізнес-процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику РМ вивчають як вітчизняні, так і закордонні науковці. Зокрема. І. Волинець трактує РМ як "управління підприємством у цілому з урахуванням впливу ризиків на основі процесу їх ідентифікації, оцінки та аналізу, а також вибору й використання методів нейтралізації їх наслідків для досягнення оптимального співвідношення між рівнем ризику та стратегічними можливостями підприємства" [1, с. 81–87]. С. Назаренко та Н. Носань [2] дослідили РМ у господарській діяльності малих підприємств

management. Among the international institutions involved in the systematization of RM are COSO, FERMA and IRM. The essence of the process is a set of successive actions aimed at achieving a certain result, which involves a consistent change in the state of the object over time. In order to continuously monitor the level of risk, the company introduces the role of risk coordinator, who is in close cooperation with the risk committee.

Conclusions. The paper examines the system context of integration of risk management with the existing business processes at the enterprise. The authors identified and considered the main requirements to the process of risk management organization at the enterprise, in service companies in the field of information technology; analyzed the roles of the risk management committee and the risk coordinator.

Keywords: risk management, risk management process, risk committee, risk policy, risk standard, risk coordinator.

та дійшли висновку, що впровадження практики ризик-менеджменту у діяльності вітчизняного малого бізнесу є необхідною передумовою їх стійкого та довготривалого розвитку. І. Рошін, С. Петровська, Н. Тимченко [3] проаналізували РМ комерційних проєктів та виокремили основні групи ризиків, що впливають на його реалізацію, а також важливість системного підходу. Ґрунтовною є праця Г. П'ятницької [4], присвячена сигніфікації РМ та її кореляції з фінансовою безпекою підприємства. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити С. Антон та А. Нуку [6] (Румунія), які системно підійшли до вивчення РМ та його інтерпретації закордонними колегами. Серед інших науковців, що займаються дослідженнями у цьому тематичному просторі, можна виділити Г. Гловка, А. Кальмюнцера та А. Цєра (*G. Glowka, A. Kallmünzer & A. Zehrer*) [7] та ін.

За підсумками аналізу останніх досліджень за тематикою РМ, а також практики як вітчизняних, так і зарубіжних компаній, визначено, що ризик-менеджмент як одна з ключових функцій управління бізнесом потребує більш глибокого вивчення і подальшої повномасштабної інтеграції у вітчизняне бізнес-середовище.

Метою дослідження є визначення вимог до організації ризик-менеджменту на підприємстві, розгляд його системності й інтеграції з наявними бізнес-процесами, розкриття в ньому ролі комітету з ризик-менеджменту та ризик-координатора.

Методи. Застосовано методи узагальнення, аналізу та синтезу, порівняння, наукового абстрагування та систематизації. Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних науковців з тематики ризик-менеджменту, його процесів, системності імплементації, а також досвід вітчизняних підприємств, які успішно впровадили ризик-менеджмент.

Результати дослідження. Діяльність підприємства спрямована на досягнення його стратегічних цілей, що погоджені та затверджені на рівні вищого керівництва. Метрики, які компанія використовує для відслідковування досягнення цих цілей, можуть бути різними – визначеними як у кількісному, так і якісному вираженні. Йдеться про *KPI* (*key performance indicators*) – ключові показники ефективності, за допомогою яких менеджмент компанії стежить за тим, наскільки цілі підприємства досягнуто. Однак будь-яке підприємство є відкритою системою, що взаємодіє з чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища, що певною мірою впливають на досягнення цих цілей. Вплив цих факторів на діяльність підприємства може виявлятися по-різному і, відповідно, мати різні наслідки – негативні чи позитивні. Крім того, підприємницька діяльність завжди супроводжується ризиками, що визначаються впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

З огляду на зміст поняття "*підприємницький ризик*" та сфер господарської діяльності, де він може виникати (виробництво продукції, товарів чи послуг, їх реалізація; товарно-грошові й фінансові операції;

комерція й здійснення науково-технічних проєктів) [7, с. 952], *стратегічне завдання підприємства в ризик-менеджменті* – постійний моніторинг і аналіз ризиків, що можуть вплинути прямо чи опосередковано на досягнення стратегічних цілей. Ефективність цього процесу залежить насамперед від того, наскільки комплексний підхід застосовується для моніторингу та аналізу ризиків на підприємстві. Саме *комплексність* у дослідженні ризиків відіграє вирішальну роль для отримання бажаних результатів – попередження настання негативних для підприємства наслідків і збитків або вчасну ідентифікацію додаткових можливостей, що можуть настати в результаті ризику.

Системність подібного підходу і покладена в основу РМ як управлінської функції. Поняття "ризик-менеджмент" у сучасній бізнес-лексичі остаточно сформувалося тільки на початку ХХІ ст.

У таблиці визначено еволюційні етапи становлення РМ як системи управління.

Таблиця

Еволюційні етапи становлення ризик-менеджменту

Період	Етап та його особливості
1970-ті роки	Мікроризик-менеджмент: управління ризиками відбувається на рівні окремих осіб (брокери, спеціалісти фінансових відділів)
1980-ті роки	1. Управління активами і пасивами на рівні казначейства. 2. Стратегічне управління активами і пасивами шляхом здійснення планування і контролю
1990-ті роки	1. Управління ринковим ризиком шляхом контролю ризику в рамках фінансового департаменту, поява функції "управління ризиками". 2. Управління кредитним ризиком шляхом контролю ризику в рамках фінансового департаменту, розвиток функції "управління ризиками". 3. Управління операційним ризиком шляхом проведення внутрішнього аудиту, вживання функції "управління ризиками"
Початок ХХІ ст.	Корпоративний ризик-менеджмент ґрунтується на комплексному підході до управління ризиками, капіталом і оперативному управлінні активами та пасивами. Вводиться поняття "корпоративний ризик-менеджмент" (Enterprise Risk Management)

Джерело: [8, с. 51–55].

На початок ХХІ ст. і припадає формування поняття "*Enterprise Risk Management*" (ERM), він визначається як план на основі бізнес-стратегії, яка спрямована на виявлення, оцінку і підготовку до будь-яких небезпек, загроз і інших потенційних небажаних наслідків, що прямо чи опосередковано можуть перешкодити діяльності та досягненню цілей організації.

Аналізуючи вже наявні трактування, варто додати, що *ризик-менеджмент* – це система управління ризиками підприємства, яка містить стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей компанії. *Головна мета* РМ – це підвищення конкурентоспроможності підприємств. Для повноцінного досягнення цієї мети РМ слід інтегрувати у всі процеси, щоб стати невід'ємною частиною будь-якого процесу прийняття рішення.

Значну роль у розвитку РМ як управлінської функції відіграла і поява міжнародних асоціацій з управління ризиками, а також значне зростання кількості учасників міжнародного ризик-менеджменту. Серед міжнародних інституцій, що займаються систематизацією РМ, можна виділити *COSO*, *FERMA* та *IRM*.

Вагоме значення у цьому процесі має *Комітет організацій-спонсорів Комісії Тредвей – COSO*, створений у 1985 р. у США. *COSO* розробив і запропонував загальну модель внутрішнього контролю, порівнюючи з якою компанії і організації можуть оцінити власні системи управління. *Модель COSO* містить кілька основних постулатів, за якими внутрішній контроль:

- являє собою процес, це засіб для досягнення мети, а не самоціль;
- залежить від людей, він стосується не тільки політики, керівництва і форми, а й людей на всіх рівнях організації;
- може забезпечити керівництву та раді директорів компанії лише достатню впевненість, але не абсолютні гарантії;
- спрямований на досягнення цілей в одній або декількох окремих, але стандартних категоріях [9].

Одним з п'яти компонентів моделі *COSO* є саме оцінка ризиків, яка передбачає, що кожна організація стикається з різними ризиками від зовнішніх і внутрішніх джерел, які повинні бути оцінені. Попередньою умовою для оцінки ризику є визначення цілей, тому оцінка ризику передбачає виявлення і аналіз відповідних ризиків, пов'язаних з досягненням поставлених цілей. Оцінка ризику є необхідною умовою для визначення того, як необхідно управляти ризиками [10; 11].

Рекомендації міжнародних інституцій з РМ не є обов'язковими до застосування, а мають винятково рекомендаційний характер (це не стосується компаній, що націлені на отримання сертифікації системи управління ризиками *ISO 31000:2019*).

Рис. 1. Чинники, що визначають модель ризик-менеджменту на підприємстві

Джерело: розроблено авторами.

Кожне підприємство розробляє власну модель РМ, яка враховує всі особливості ведення господарської діяльності. Чинники, що впливають на цю модель (рис. 1), кожне підприємство визначає для себе.

Сервісні підприємства, наприклад, основну увагу в організації РМ приділяють саме побудові процесів, що обумовлено специфікою їх діяльності. Головна особливість сервісних компаній (особливо тих, що працюють у сфері інформаційних технологій) – це надання послуг на умовах аутсорсу або аутстафу, що

передбачає продаж кваліфікованих спеціалістів замовнику або розроблення певної частини програмного забезпечення з наступним передаванням прав на неї клієнту. Це суттєво відрізняє сервісні компанії від продуктових, що займаються розробленням продуктів та їх просуванням на ринку.

Згідно з даними фахового інтернет-видання *DOU.ua* станом на грудень 2021 р. в Україні зареєстрована рекордна кількість спеціалістів, що працюють у сфері ІТ (переважно на сервісні компанії) – понад 250 тис. Так, торік їх було понад 200 тис. (рис. 2) [12].

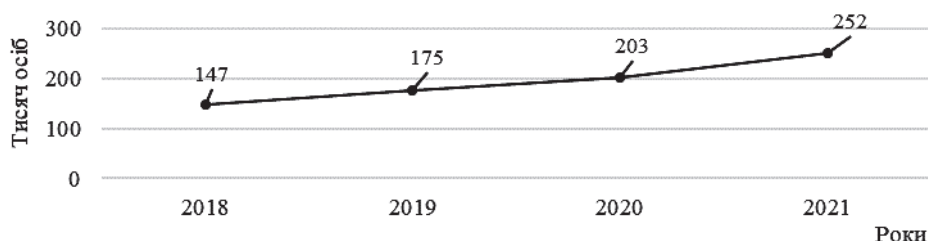

Рис. 2. Динаміка кількості спеціалістів, що працюють у сфері ІТ

Джерело: [13].

З огляду на те, що кількість сервісних компаній в Україні і світі продовжує стрімко зростати, варто більш детально розглянути РМ саме у такому середовищі. Сама сутність процесу полягає у *сукупності послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату, що передбачає послідовну зміну станів об'єкту в часі*. Таким чином, процес ризик-менеджменту – це *послідовність узгоджених дій, що мають на меті зміну стану об'єкта (ризик) та приведення його до відповідності наперед заданим критеріям*. Критерії, які має задовольняти цей об'єкт (ризик), кожна компанія визначає індивідуально. На рис. 3 показано процес РМ на сервісному підприємстві [14].

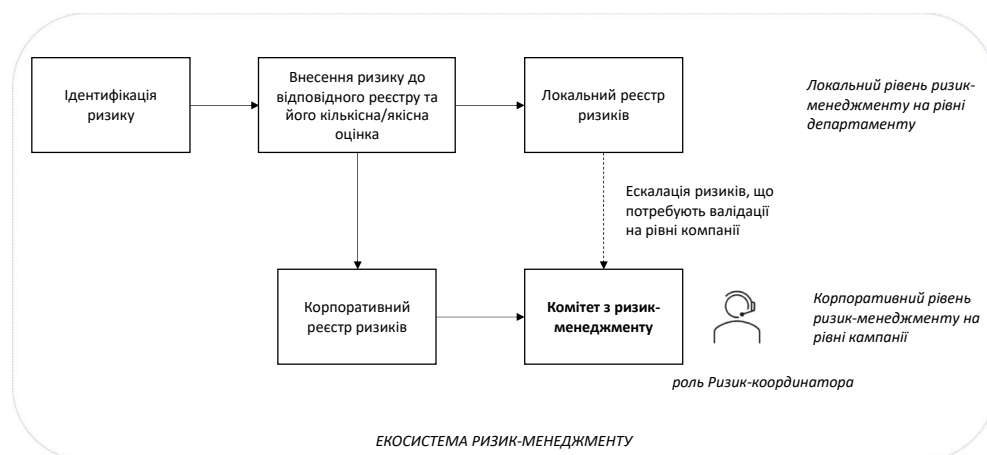

Рис. 3. Процес ризик-менеджменту на сервісному підприємстві

Джерело: розроблено авторами.

Для організації РМ на підприємстві потрібно формалізувати всі операційні та управлінські процеси з урахуванням ризику, чітко розподілити перелік повноважень управління ризиками на всіх рівнях, побудувати ефективну і дієву систему контролю і звітування дотримання встановленого (допустимого) рівня ризиків. Це дасть змогу зробити процес РМ неперервним та комплексним.

Для цього світовий досвід і міжнародні стандарти з РМ пропонують підприємствам використовувати найкращі практики, зокрема: формування політики і стандарту з РМ; організація комітету, підрозділу або координатора з РМ; використання спеціального інструментарію ідентифікації і аналізу ризиків, застосування спеціального програмного забезпечення (ПЗ).

Обов'язковими складовими РМ, що визначають його системність у компанії, є *політика* та *стандарт*. Це офіційні документи, що розроблені та затверджені на рівні топ-менеджменту. *Політика з ризик-менеджменту* описує загальний підхід до процесу управління ризиками в компанії. Якими б не були джерела та типи ризиків, політика визначає та роз'яснює загальні кроки для оцінки ризиків і водночас – підхід до управління можливостями. Згідно з політикою РМ підприємство має забезпечити управління ризиками для усунення причин потенційних невідповідностей. Ключова мета полягає не в тому, аби пасивно чекати, поки ризик матеріалізується і стане проблемою, а в тому, щоб визначити стратегію пом'якшення ризику.

Стандарт з ризик-менеджменту описує методологію оцінки ризиків і можливостей у компанії, а також подальші дії з виявленими ризиками або можливостями. У стандарті чітко прописано, що всі ідентифіковані ризики співробітниками компанії, незалежно від їх ролі чи посади, мають бути занесені до реєстру та оцінені. Відповідно до результатів кількісної та/або якісної оцінки ризик буде занесений до відповідного реєстру – локального або корпоративного.

Комітет з ризик-менеджменту (Risk Committee) – це робоча група, до складу якої входять представники топ-менеджменту та керівники функціональних підрозділів. Комітет розглядає ідентифіковані ризики з корпоративного реєстру та ризики, які ескалювали з локальних реєстрів. Разом з цим у компанії вводиться роль *координатора ризиків*, який організовує роботу комітету з РМ та слідкує за виконанням його рішень. Крім того, саме на рівні комітету з РМ і визначаються ключові атрибути, а саме ризик-апетит і толерантність до ризику. Серед *переваг* цього підходу до РМ можна виділити такі:

- швидкість вирішення питання, оскільки комітет може зібратися на розгляд у короткий час;
- прозорість для всіх учасників процесу – від моменту ідентифікації ризику до рішення по ньому.

Не менш важливим аспектом, що впливає на РМ та комплексність його імплементації, є *ПЗ*, яке використовує компанія. Наразі ринок ПЗ з ризик-менеджменту не є досить розвиненим, проте має

гарні пропозиції для вибору. Крім того, майже всі сучасні *ERP* (*Enterprise Resource Planning*) та *CRM* (*Customer Relationship Management*) системи мають вбудований модуль, що забезпечує ризик-менеджмент. Це доводить важливість РМ як ключової функції управління на підприємстві.

На практиці управління ризиками часто здійснюється силами відокремленого підрозділу, що призводить до його відірваності від ключових бізнес-процесів. Управління ризиками має здійснюватися на різних рівнях управління, що, в свою чергу, допоможе компанії найкраще контролювати ризики і вживати превентивних заходів. Саме у цьому і полягає важливість інтеграції РМ у всі внутрішні процеси підприємства.

Управління ризиками відіграє важливу роль при виборі та затвердженні загальної стратегії підприємства. Вибір стратегії полягає у виборі та прийнятті компромісів, а ризик враховується в багатьох процесах встановлення стратегії. Проте ризик часто оцінюється насамперед щодо його потенційного впливу на вже визначену стратегію.

Створюючи *ERM*-ініціативи, підприємствам слід зосередити увагу не лише на зменшенні ризику, але й на його підвищенні. Традиційний підхід управління ризиками полягав у концентрації на негативах наслідках від настання ризику, наприклад: втратах від торгівлі валютою чи процентними ставками на фінансових ринках або фінансових втратах, які можуть бути спричинені порушенням ланцюга поставок чи кібератакою, що значно погіршує інформаційні технології компанії. Розмірковуючи про переваги, компанії дедалі частіше розглядають конкурентні можливості та стратегічні переваги, які можуть виникнути у результаті розумного управління ризиками. Концепція *ERM* також передбачає зосередження уваги на превентивних заходах, які допомагають компаніям уникнути небажаних негативних наслідків [8].

Висновки. Надано визначення ризик-менеджменту, розкрито роль комітету з ризик-менеджменту, запропоновано нормативні документи – політику та стандарт з ризик-менеджменту, – які ухвалюються на рівні підприємства. Розкрито суть сервісної компанії та процесу ризик-менеджменту для неї. Розроблення практичних рекомендацій та настанов може послужити гарним стимулом для імплементації ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах. Проте той факт, що впровадженням РМ займаються передусім сервісні компанії, означає, що виробничі підприємства значно відстають, що, у свою чергу, знижує рівень їх конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Імплементація ризик-менеджменту набуває дедалі більших масштабів: системність до його підходу виражається у розробленні стандартів та політик з ризик-менеджменту, що готуються на рівні всієї компанії, а це, в свою чергу, свідчить, що ризик-менеджмент перестає бути відділеною функцією окремого підрозділу.

Окремої уваги та подальшого дослідження потребують питання процесності ризик-менеджменту та його інтеграції з іншими бізнес-процесами в компанії. Також доцільно детально дослідити роботу та функції

комітету з ризиків як унікальної функціональної одиниці на підприємстві. Потребують уніфікації стандарт та політика з ризиків як основні робочі інструменти для впровадження ризик-менеджменту. Саме в цьому і вбачається значна роль міжнародних інституцій, що займаються дослідженням та стандартизацією у сфері управління ризиками. Малодослідженим і надалі залишається питання програмного забезпечення ризик-менеджменту на ринку України.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волинець І. Г. Організація ризик-менеджменту на підприємстві. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2(6). С. 51-55.
2. Боровик М. В. Ризик-менеджмент як інструмент забезпечення сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2016. № 2(31). С. 81-87.
3. Назаренко С. А., Носань Н. С. Ризик-менеджмент у господарській діяльності малих підприємств: сучасні імперативи. *Modern Economics*. 2020. № 23. С. 143-147.
4. Рошін І. Г., Петровська С. І., Тимченко Н. М. Ризик-менеджмент комерційних проєктів. *Економіка та держава*. 2021. № 6. С. 40-44.
5. Федулова І. В., П'ятиницька Г. Т. Сигніфікація ризик-менеджменту, антикризового управління та комплаєнсу в управлінні фінансовою безпекою підприємства. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 26-34.
6. Sorin Gabriel Anton, Anca Elena Afloarei Nucu. Enterprise Risk Management: A Literature Review and Agenda for Future Research. URL: <https://www.mdpi.com/1911-8074/13/11/281>.
7. Glowka, G., Kallmünzer, A. & Zehrer, A. (2021). Enterprise risk management in small and medium family enterprises: the role of family involvement and CEO tenure. *Int Entrep Manag J* 17, 1213-1231.
8. Економічна енциклопедія. У 3-х т. Київ: Академія, 2002. Т. 3. С. 952.
9. The Committee of Sponsoring Organizations. About Us. URL: <https://www.coso.org/Pages/aboutus.aspx>.
10. COSO (2014). Enterprise Risk Management Integrated Framework. Executive Summary. September. URL: https://www.coso.org/Publications/ERM/COSO_ERM_ExecutiveSummary.pdf.
11. COSO (2017). Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance. Executive Summary. June. URL: <https://www.coso.org/Documents/2017-COSO-ERM-Integrating-with-Strategy-and-Performance-Executive-Summary.pdf>.
12. Зацаринная Владислава. Ринок праці 2021: рекордні 24 % зростання, 100 тисяч вакансій, ремоут і Дія City. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2021/?from=doufp>.
13. Ризик-менеджмент чи що таке управління ризиками. URL: <https://edin.ua/rizik-menedzhment-chi-shho-take-upravlinnya-rizikami>.
14. ADAM HAYES. What is Enterprise Risk Management. URL: <https://www.investopedia.com/terms/e/enterprise-risk-management.asp>.

REFERENCES

1. Volyneć, I. G. (2016). Organizacija ryzyk-menedzhmentu na pidpryjemstvi [Organization of risk management at the enterprise]. *Ekonomichnyj chasopys Shidnojeuropejs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrainy – Economic Journal of Lesia Ukrainka Volyn National University* 2(6), 51-55 [in Ukrainian].

2. Borovyk, M. V. (2016). Ryzyk-menedzhment jak instrument zabezpechennja stalogo rozvytku [Risk management as a tool for sustainable development]. *Stalyj rozvytok ekonomiky – Sustainable development of economy*, 2(31), 81-87 [in Ukrainian].
3. Nazarenko, S. A., & Nosan', N. S. (2020). Ryzyk-menedzhment u gospodar's'kij dijal'nosti malyh pidpryjemstv: suchasni imperatyvy [Risk management in the economic activity of small enterprises: modern imperatives]. *Modern Economics*, 23, 143-147 [in Ukrainian].
4. Roshhin, I. G., Petrovs'ka, S. I., & Tymchenko, N. M. (2021). Ryzyk-menedzhment komercijnyh projektiv [Risk management of commercial projects]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 6, 40-44 [in Ukrainian].
5. Fedulova, I. V., & P'jatnyc'ka, G. T. (2020). Sygnifikacija ryzyk-menedzhmentu, antykrizovogo upravlinnja ta komplajensu v upravlinni finansovoju bezpekoju pidpryjemstva [Signification of risk management, crisis management and compliance in the management of financial security of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 8, 26-34 [in Ukrainian].
6. Sorin Gabriel Anton, Anca Elena Afloarei Nucu. Enterprise Risk Management: A Literature Review and Agenda for Future Research. *www.mdpi.com*. <https://www.mdpi.com/1911-8074/13/11/281> [in English].
7. Glowka, G., Kallmünzer, A. & Zehrer, A. (2021). Enterprise risk management in small and medium family enterprises: the role of family involvement and CEO tenure. *Int Entrep Manag J* 17, 1213-1231 [in English].
8. Ekonomichna encyklopedija (2002) [Economic encyclopedia]. (Vols. 1-3). Kyiv: Akademija [in Ukrainian].
9. The Committee of Sponsoring Organizations. About Us. *www.coso.org*. <https://www.coso.org/Pages/aboutus.aspx> [in English].
10. COSO (2014). Enterprise Risk Management Integrated Framework. Executive Summary. September. https://www.coso.org/Publications/ERM/COSO_ERM_ExecutiveSummary.pdf [in English].
11. COSO (2017). Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance. Executive Summary. June. <https://www.coso.org/Documents/2017-COSO-ERM-Integrating-with-Strategy-and-Performance-Executive-Summary.pdf> [in English].
12. Zacarynnaja, Vladyslava. Rynok praci 2021: rekordni 24 % zrostantnja, 100 tysjach vakansij, remout i Diia City [Labor market 2021: a record 24% growth, 100 thousand vacancies, remote and Diia City]. <https://dou.ua/lenta/articles/jobs-and-trends-2021/?from=doufp> [in Ukrainian].
13. Ryzyk-menedzhment chy shho take upravlinnja ryzykamy [Risk management or what is risk management]. *edin.ua*. <https://edin.ua/rizik-menedzhment-chi-shho-take-upravlinnya-rizykami> [in Ukrainian].
14. ADAM HAYES. What is Enterprise Risk Management. *www.investopedia.com*. <https://www.investopedia.com/terms/e/enterprise-risk-management.asp> [in English].

Надійшла до редакції 20.12.2021.

Прийнято до друку 10.01.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

UDC 658:338.246

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)06

ZUBKO Tetiana,
PhD (Economics), Associate Professor,
doctoral student of Department of World Economy
State Trade and Economics University
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8950-1797

t.zubko@knute.edu.ua

ЗУБКО Тетяна,
к. е. н., доцент,
докторант кафедри світової економіки
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-8950-1797

t.zubko@knute.edu.ua

ECONOMIC SECURITY OF THE PRODUCTION AND TRADE ENTERPRISE

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ВИРІВНИЧО-ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Introduction. Activities in modern conditions of increasing market intensity, increased competition, the emergence of new threats (natural disasters, pandemics, conflicts) require protection of Ukrainian trade enterprises. This indicates the growing importance of maintaining the economic security of the enterprise (ESE) among other factors of management, as well as forecasting its future development, the application of innovation in the enterprise and improving organizational measures.

Problem. The economic security system (ESS) of the enterprise is created by the managerial staff and provides them with relevant analytical information, which allows taking necessary measures to reduce threats and promote sustainable development of the enterprise. This process is complicated by the lack of a single definition of the concept of "economic security of the enterprise", as well as the actual and categorical definition of the concept of "economic security of the enterprise". Maintaining an appropriate level of ESE should not be seen as a separate issue, but as part of the overall system of enterprise management.

The aim of the article is to study development of the concept of "economic security system of the enterprise", its essence and components.

Methods. Methods of theoretical generalization, analysis and synthesis were applied in this paper. The works of domestic and foreign scientists were used in the preparation of the article.

Results. The views of experts on the essence of the concept of ESS are analyzed. Approaches to the definition of the ESE system and its constituent structures are considered. The types of uncer-

Вступ. Діяльність у сучасних умовах зростання інтенсивності ринку, посилення конкуренції, виникнення нових загроз (стихійні лиха, пандемії, конфлікти) потребують захисту українських торговельних підприємств. Це свідчить про зростання важливості підтримки економічної безпеки підприємства (ЕБП) серед інших чинників управління, а також прогнозування її розвитку на майбутнє, застосування її розвитку на майбутнє, застосування інновацій на підприємстві та покращання організаційних заходів.

Проблема. Система економічної безпеки (СЕБ) підприємства створюється управлінським персоналом і забезпечує його відповідною аналітичною інформацією, що дає змогу своєчасно вжити необхідних заходів щодо зменшення загроз і стимулювання сталого розвитку підприємства. Цей процес ускладнюється відсутністю єдиного визначення поняття "система економічної безпеки підприємства", як власне і категоріального визначення поняття "економічна безпека підприємства". Крім того, слід мати на увазі, що підтримка належного рівня ЕБП має розглядатися не як окрема проблема, а як частина загальної системи управління підприємством.

Метою роботи є дослідження розвитку поняття "система економічної безпеки підприємства", її сутності та складових.

Методи. З використанням інформаційної бази досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців застосовано методи теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу.

Результати дослідження. Проаналізовано погляди фахівців на сутність поняття СЕБ. Розглянуто підходи до визначення сис-

© Zubko T., 2022

The author of the manuscript did not receive direct funding in the preparation of the manuscript.

Zubko T. Economic security of the production and trade enterprise. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgoveli'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. № 1. S. 79-91. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)06)

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1 79

tainty influencing the ESE are established; the structural scheme of uncertainty in the process of activity of the production and trade enterprise is formed. The structural scheme of the process of maintaining a stable level of economic security (ES) of a production and trade enterprise has been improved. The functions and main tasks of ESS of the enterprise, as well as the scheme of its formation for trade are considered.

Conclusions. Structural schemes of uncertainty in the process of business activity and the process of maintaining a stable level of ESE have been developed. The author takes into account the resource and functional composition of the enterprises and offers the concept of formation and management of ESS of production and trade enterprises, which corresponds to the basic provisions of process and situational management. The functional components of ES are determined.

Keywords: security, economic security, system, uncertainty, enterprise.

JEL Classification: F15, F19, M21, D80

теми ЕБП та структур, що її складають. Встановлено види невизначеності, що впливають на ЕБП, сформовано структурну схему невизначеності у процесі діяльності виробничо-торговельного підприємства. Вдосконалено структурну схему процесу підтримки стабільного рівня економічної безпеки (ЕБ) виробничо-торговельного підприємства. Розглянуто функції та головні завдання СЕБ підприємства, а також схему формування її для торгівлі.

Висновки. Розроблено структурні схеми невизначеності у процесі діяльності підприємства та процесу підтримки стабільного рівня ЕБП. Запропоновано концепцію формування її управління СЕБ підприємств виробничо-торговельної сфери, що відповідає базовим положенням процесно-ситуаційного управління та враховує ресурсно-функціональний склад самих підприємств. Визначено функціональні складові ЕБ.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, система, невизначеність, підприємство.

Introduction. Activities in modern conditions of increasing market intensity, increased competition, the emergence of new threats (natural disasters, pandemics, conflicts) require protection of Ukrainian trade enterprises. This indicates the growing importance of maintaining the economic security of the enterprise (ESE) among other factors of management, as well as forecasting its future development, the application of innovation in the enterprise and improving organizational measures.

Problem. The ESS (economic security system) of the enterprise is established due to the activities of management staff. Such a system ensures availability of analytical information, identification and classification of threats to the enterprise activities, development of appropriate solutions, and allows to take measures to reduce threats and promote sustainable development. The process is complicated by the lack of a single definition of the concept of enterprise economic security (EES) system, as well as of a categorical definition of the EES concept.

Maintaining an appropriate EES level should be considered not as a separate problem that requires solution, but as a component of the overall enterprise management system. Enterprise management requires development and implementation of a unified EES support system. Therefore, the task of describing the EES management system and defining the scheme of the process of maintaining its stable level is relevant.

The analysis of recent research and publications. National and foreign economists have paid attention to the problems of theory, methodology and practical issues of EES diagnostics. The research of scientists from Krok Institute V. Alkema, O. Kurychenko, S. Laptiev, V. Sidak, M. Kopytko (2017) on the definition of ESS components is thorough, but

it concerns industrial enterprises [1; 2]. Researchers have outlined a range of issues regarding the mechanism for ensuring the economic security of industrial enterprises. The group of scientists headed by Professor V. Nyzhnyk (2018) [3] examined the features of assessing the innovative potential of an enterprise in the ESS of industrial enterprises. The authors have established that the economic security of an enterprise is a state of protection of all types of enterprise resources (financial, tangible and intangible, human) against economic dangers and threats and elimination of their negative consequences.

Enterprise protection against threats and risks is the subject of scientific studies in many countries. Of interest are the works of A. Yanihlo and T. Polaieva (2017) on building an enterprise ESS that would ensure its sustainable development [4], as well as those by Kazakh researchers A. Kaiyrbaieva and A. Tursynbaiev (2018) on identifying sources of threats to the enterprise activities and building its ESS [5]. The conclusions of D. Shvaiba (2018) and Kh. Uktamov (2020) regarding the hierarchical development of ESS of any level [6; 7] deserve attention.

However, it seems that issues related to generally accepted approach to the ESS development, in particular for industrial and trade enterprises are still unresolved.

The purposes of this paper are (a) to study the development of the concept "economic security system of the enterprise", its essence and components; (b) to analyze modern definitions of the concept of economic activities of the enterprise; (c) to separate the structural scheme of uncertainty in the course of enterprise activities; (d) to develop ESS of a production and trading enterprise.

Methods. Methods of theoretical generalization, analysis and synthesis were applied in this paper to determine the category "economic security system of the enterprise". All relevant works of domestic and foreign scientists, the current regulations of Ukraine, and Internet sources are the informational background of the research.

The research findings. The ESS of the enterprise should be considered as a set of interconnected elements specific to any business entity. They have a certain structure, integrity and form certain relationships. The measures to achieve economic security are implemented comprehensively, with a single goal orientation [8-13].

To create an effective ESS, goal orientation is important as a regulatory factor of the activities that determines the direction of their action. In so doing, complete enterprise security systems are formed, it is determined what should be implemented, what tasks should be performed to achieve the set goals, which are the main functions of the enterprise security system, i.e. the activity scope of this system is defined [10; 14-16].

The purpose of the ESS is timely detection and prevention of external and internal risks and threats, protection of the enterprise functioning, achievement of its business goals [17, p. 47] and sustainable and effective deve-

lopment in the future [18, p. 229]. The main goals of economic security are also ensuring the independence of the enterprise and its financial stability.

According to V. Alkema, the economic security system is a set of certain indicators: the concept of economic security, threats to the economic system, the maximum values of security indicators, interests in the field of economic activities, a set of economic security (ES) indicators, the organization of ES and its legal support [18, p. 39]. There are different interpretations of the definition of "economic security system of the enterprise" (ESSE), which indicates the diversity of views of modern experts on the essence of this concept (*Table*).

Table

Genesis of the concept of "economic security system of the enterprise"

Year	Definition	Author
2005	This is a complex concept that includes not only the various components, but also ensuring the safe operation of the enterprise	M. Kamlyk
2008	A set of various functional measures intended to form protection of the enterprise interests against various threats	Resolution of the Council of the Central Union of Consumer Societies of Ukraine
2008	A great number of interconnected components that helps in conducting business	L. Donets, N. Vashchenko
2008	A set of measures designed based on their origin and the relationship between them	M. Tumar
2009	Emphasis on the complexity and isolation of the following components: subjects, objects, mechanisms of implementation at the enterprise	V. Ortynskyi et al.
2010	The set of security subjects and objects and the mechanism to ensure economic security	V. Prokhorova
2010	A combination of economic relations on which the management of the enterprise activities and mitigation of the impact of various dangers on it depend	I. Shulha
2011	Resource approach to the definition of ESSE, ESSE represents resources of protection (own, public and social), means and objects of protection	O. Lokotetska
2012	A set of enterprise management elements to achieve goals and mitigate the impact of threats	I. Mihus
2013	Both a method and a form of security ensuring activity	T. Adamenko
2014	A hierarchical set of measures intended to protect the enterprise from various threats and form a system of addressing threats in the future	V. Vovk
2015	A set of interdependent elements	V. Tyshchenko
2016; 2019	A category that represents a "generalized" concept: the boundaries and methods of management, and sets of objects and subjects that ensure the security of the organization	B. Dub; V. Dmytrenko
2019	An ordered set of interconnected components (organizational, economic, production, etc.)	L. Zhukova, V. Platonov

Source: compiled by the author based on [12; 15; 19; 20–31].

The results of research of concepts, principles, approaches to the creation and optimal organization of EES management systems have been published in the papers of many national and foreign researchers, in particular [8; 9; 11; 32-36]. According to the interpretation of the category "system", we distinguish two main approaches to formulating the content of the concept of "enterprise economic security". Proponents of the first approach [11; 18] define it as a certain management subsystem that can influence other functional subsystems and ensure effective functioning of the enterprise as a system under any conditions. According to another app-

roach [31; 37], researchers characterize ESSE as an organizational and economic connection of structural units of the general management system, which involves integrity, achievement of strategic goals and ability to develop.

The *system* of economic security of the industrial and trade enterprise is a structured set of tactical, strategic and operational measures aimed at protecting the enterprise against external and internal threats, as well as at formation of the ability to resist them in the future [38].

Modern researchers interpret ESSE in a narrow and broad sense [8-10; 14; 19; 21; 22; 32; 37-43]. In the *narrow sense*, ESSE consists of management bodies, departments and executors who perform the tasks assigned to them (subjects of management), and a set of methods by which the managerial influence is exercised. This is usually the EES service (or department). However, this unit cannot cover all areas of activities, accordingly the so-called broad approach should be used. *In a broad interpretation*, ESSE is formed from the following components:

organizational structure that reflects the composition and hierarchy of management of the financial and economic security;

management staff (management subjects) – the employees who perform management functions, participate in management and belong to the management structure;

management mechanism – a set of the main elements of influence on the development and implementation of managerial decisions to protect the financial and economic interests of the enterprise;

management object – the activities of a dedicated group of people united by joint work that requires a special management mechanism (such as financial, sales, personnel management);

management process the influence of management subjects on the management object during the application of selected methods to achieve goals [2].

It appears most expedient to consider ESS as a *component of the management system* of an industrial and trade enterprise.

The functioning of modern enterprises takes place under conditions of uncertainty of varying degrees, due to the activities of people, the way of perception, methods of transmission and use of information. Considering this, *uncertainty* is systematized as follows [1; 18; 33; 38; 42]:

- *uncertainty of perception*, the precondition of which is an intentional or unintentional misinterpretation of information by an individual (employee);
- *institutional* uncertainty that is caused by stereotypical perception of information, is supported by the activities of social institutions and can significantly affect the performance of the enterprise;
- *technological and organizational* uncertainty is formed on the basis of physical inability to obtain, analyze and fully utilize the information existing in the appropriate environment in order to make managerial decisions.

In the course of their activities, industrial and trade enterprises fall under all kinds of uncertainty of their environment, which complicates their identification and addressing. However, despite the negative impact of uncertainty, it stimulates enterprises to develop, creating opportunities for this (*Figure 1*).

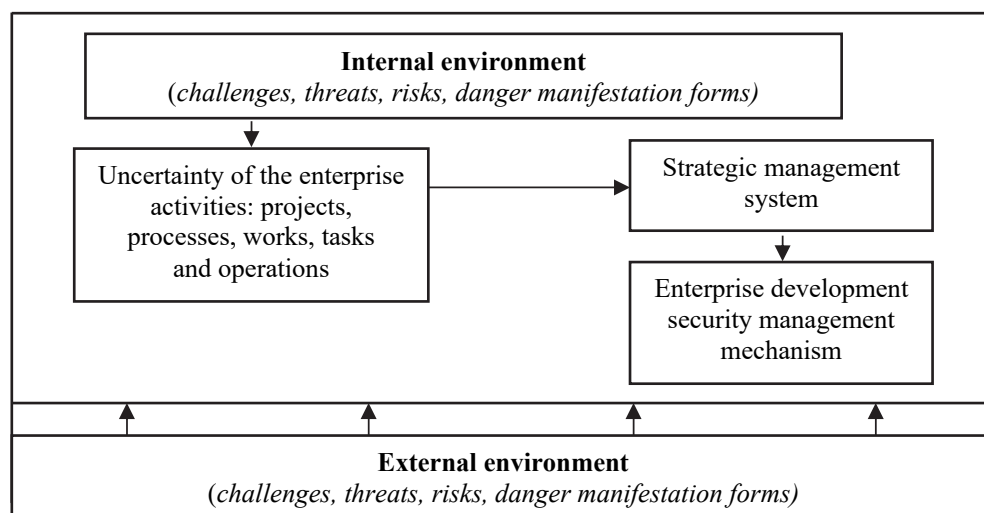

Figure 1. Scheme of uncertainty in the process of activities of an industrial and trade enterprise

Source: compiled by the author based on [2; 12; 15; 20; 38].

The results of scientific research explaining interdependence and interconditionality of the enterprise and its economic security, are published in [5-7; 14; 26; 37; 38; 44]. The analysis results show that enterprise development is also possible as a result of crisis, threat, danger. Enterprise activities, the level of its economic security and competitiveness are its most important characteristics as a single system, and they should not be considered as antagonistic categories. Such a statement is relevant because an industrial and trade enterprise is an open system that operates in a rapidly changing external environment.

In the field of EES management, certain system-forming aspects should be distinguished: interests of the enterprise + threats to interests + measures to minimize (or eliminate) threats. Given the openness of the enterprise system, it is proposed to single out the following: coordination of stakeholder interests; countering threats; resource provision; enterprise development stimulation (*author*) [26, p. 327].

The concept of EES is closely related to the notions of "threat", "danger", "crisis", "risk", "enterprise interests". Examining the results of researchers [2; 6; 26], we conclude that most of them (in particular [26]) associate EES with the impact of risks or with crisis condition.

The concept of formation and management of the economic security system of industrial and trade enterprises is based on a combination of several approaches (resource and functional, process and situational, systemic), which corresponds to the basic provisions of process and situational management and takes into account the resource and functional composition of the enterprises themselves.

The ESS of an industrial and trade enterprise should be "embedded" in the system of its strategic management (*Figure 2*).

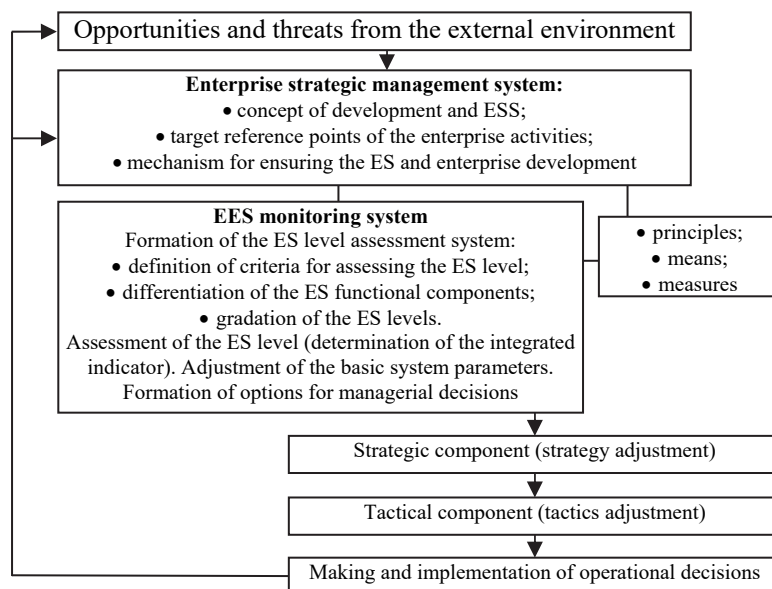

Figure 2. Economic security system of an industrial and trade enterprise

Source: developed and improved by the author [38].

Taking into account the features of an industrial and trade enterprise, its ES contains such functional components as *security of*:

- operational activities (market and technical and technological);
- financial activities;
- investment activities;
- innovation activities;
- intellectual and personnel security.

When assessing the security levels of the functional components, the security of the logistics operations that accompany each component should be taken into account. The concept of the ESS provision system is an integral part of the overall concept of the enterprise activities. The activities of industrial and trade enterprises in modern conditions show that the most important task is to analyze and predict the bankruptcy of enterprises exactly from the ES position.

Moreover, the concept of economic security of an industrial and trade enterprise shall:

- meet the economic goals of the enterprise development;
- establish centers of occurrence of risks, threats and dangers;
- determine the composition of the main economic security objects;
- have clearly defined management system principles to achieve the set goals, prevent or overcome possible dangers, threats and risks;
- determine the place of each management function in the system of ensuring the economic security;
- implement the system for monitoring the ES parameters and assess the monitoring results etc. [9; 21; 32; 36; 38].

Figure 3 shows the structural scheme of the process of maintaining a stable level of ES of the industrial and trade company.

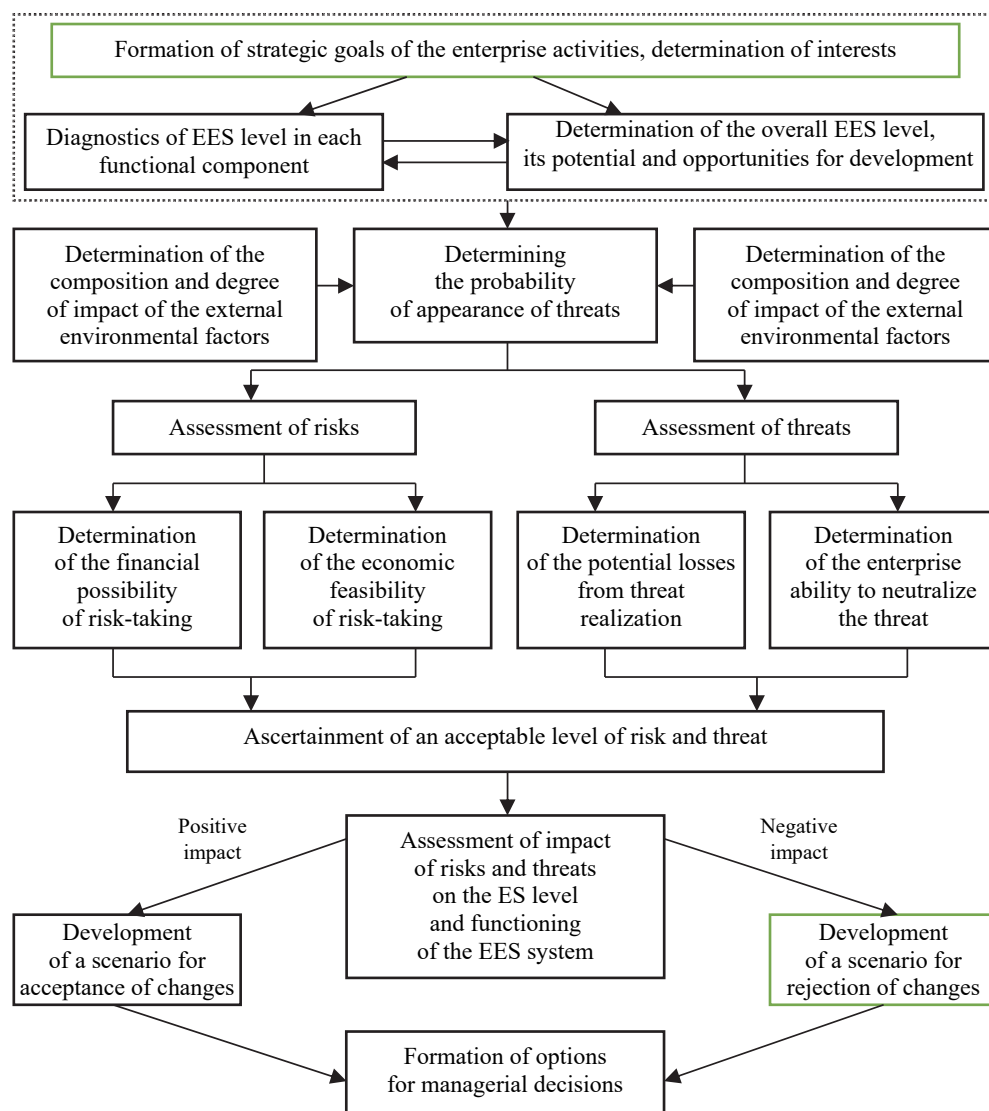

Figure 3. Block diagram of the process of maintaining a stable level of economic security of an industrial and trade enterprise

Source: improved by the author based on [2].

The development of scenarios for accepting or rejecting changes allows to determine the possible path of development of an industrial and trade enterprise in the future against the background of the impact of risks and threats, as well as to find a set of managerial decisions that will stabilize the situation.

The ESS functions are the following:

monitoring (state of the external and internal environment, threats, dangers, challenges, opportunities of the enterprise);

preparatory (information preparation for analysis and forecasting);
analytical (analysis of the obtained information, determination and identification of challenges, threats and risks, identification of development trends, etc.);

elaboration of *preventive measures*;

development of a *program for active management of the EES*;

competitive intelligence;

*counteraction to raiding*¹.

The main tasks of an integrated EES system are²:

- timely detection of dangers, threats and risks to the enterprise, the organization of competitive intelligence;
- creation of mechanisms and effective technology to counteract dangers, threats and risks;
- formation of trade secrets protection;
- arrangement of the system of interaction with public authorities, the Ministry of Internal Affairs, the Security Service of Ukraine in conducting joint activities to ensure the EES;
- implementation of measures to ensure information security of the enterprise;
- protection of the territory and property of the enterprise;
- organization of access mode, etc.

Thus, the integrated security system is based on own resources of the industrial and trade enterprise and the resources of external entities of the ES provision, which interact on the basis of mutual interests and legal protection.

Conclusions. According to the results of systematization of scientific approaches to defining the concept of "economic security system of the enterprise", it has been established that currently researchers have different interpretations of this concept as a management subsystem and as a link between units of the general management system. It has been proposed to understand the *economic security system of the enterprise* as a *set* of the following: management methods, appropriate behavior of employees, the ability of the management to anticipate and respond to dangers in a timely manner, to make sound long- and short-term plans of the enterprise.

The *structural schemes of uncertainty* in the activities of the enterprise and maintaining a stable level of EES, which are integral elements of the economic security system of the industrial and trade enterprise. Accordingly, the concept of formation and management of the ESS of industrial and trade enterprises was proposed based on a combination of several approaches (resource and functional, process and situational, systemic), which corresponds to the basic provisions of process and situational management and takes into account the resource and functional composition of the enterprises themselves.

¹ The last two functions arise when necessary.

² Compiled by the author based on [16; 18; 19; 21; 42].

Taking into account the features of an industrial and trade enterprise, the following *functional components of economic security* have been determined: operational (market and technical and technological), financial, investment, innovation, intellectual and personnel.

The specified *integrated model of the enterprise economic security* makes it possible to create an effective internal protection system that is able to counteract contemporary dangers and threats to the environment.

The prospect of further research is the approbation of the proposed comprehensive model of economic security in industrial and trade enterprises.

Conflict of interest. The author certifies that he has no financial or non-financial interest in the subject matter or materials discussed in this manuscript; the author has no association with state bodies, any organizations or commercial entities having a financial interest in or financial conflict with the subject matter or research presented in the manuscript. The author is working for the institution that publishes this journal, which may cause potential conflict or suspicion of bias and therefore the final decision to publish this article (including the reviewers and editors) is made by the members of the Editorial Board who are not the employees of this institution.

REFERENCES

1. Kopytko, M. I. (2016). Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: naukovo-metodychnyi pidkhid [Comprehensive economic security of enterprises: scientific and methodological approach]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva – Project management and production development*, 3(55), 127-144. <https://cyberleninka.ru/article/n/kompleksne-zabezpechennya-ekonomichnoyi-bezpeki-pidpriemstv-naukovo-metodychniy-pidhid/viewer> [in Ukrainian].
2. Laptiev, S. M., Alkema, V. H., Sidak, V. S., & Kopytko, M. I. (2017). *Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Comprehensive economic security of enterprises]*. M. I. Kopytko (Ed.). Kyiv: Krok [in Ukrainian].
3. Nyzhnyk, V. M. et al. (2018). *Sotsialno-trudovyi potentsial: formuvannia, zabezpechennia ta rozvytok u pidvyshchenni ekonomichnoi bezpeky [Socio-labor potential: formation, provision and development in improving economic security]*; Nyzhnyk V. M. (Ed.). Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].
4. Ianioglo, A., & Polaieva, T. *The essence and phases of the comprehensive system of ensuring the economic security of enterprise*. <https://doi.org/10.1504/IJLC.2017.084223> [in English].
5. Kaiyrbayeva, A. E., & Tursynbayeva, A. A. (2018). The risks in the system of economic security of enterprise. *Bulletin of national academy of sciences of the republic of Kazakhstan*, 372. (Vol. 2), (pp. 190-194) [in Ukrainian].
6. Shvaiba, D. (2018). Structural Stability and Socio-Economic Security of the Hierarchical System. June 18. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3197995> [in English].
7. Uktamov, Kh. (2020). Problems of Evaluation and Procuring Economic Security At Enterprises. *Asian Journal of Technology & Management Research*. (Vol.10). Issue 01. Jun. [in English].
8. Hbur, Z. V. (2018). *Derzhavne upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu Ukrainy: teoriia ta praktyka [State management of economic security of Ukraine: theory and practice]*. Kamianets-Podilskyi: Ruta [in Ukrainian].
9. Hulciaeva, N. M., & Vavdiichyk, I. M. (2017). Ekonomichna bezpeka ta stabilne funktsionuvannia pidpriemstva [Economic security and stable operation of the enterprise]. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 4(114), 79-88 [in Ukrainian].

10. Lysenko, Yu.H. (2018). *Modernizatsiia systemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu natsionalnoi ekonomiky: metodolohiia, indykatory ta instrumenty* [Modernization of the economic security management system of the national economy: methodology, indicators and tools]. Poltava: PUET [in Ukrainian].
11. Varnalii, Z. S., & Panasiuk, O. V. (2015). Derehuliuвання ekonomiky yak chynnyk zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Deregulation of the economy as a factor in strengthening the economic security of Ukraine]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy, 1-2*. 32-37 [in Ukrainian].
12. Lokotetska, O. V. (2011). Vykorystannia systemnoho pidkходу pry doslidzhenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The use of a systematic approach in the study of economic security of the enterprise]. *Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva – Technical progress and production efficiency, 8*, 197-202 [in Ukrainian].
13. Mantsurov, I. I., & Nusinova, O. V. (2011). Pobudova ierarhiichnoi struktury skladovykh ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Establishing a hierarchical structure of economic security components of an enterprise]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy, 9*. <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=9&y=2011> [in Ukrainian].
14. Sytnyk, H. V., Blakya, H. V. et al. (2019). Determinants of business economic security. Agenda Publishing House, London, United Kingdom [in English].
15. Mihus, I. P., Khudolii, L. M., Denysenko, M. P., & Mikhno, S. P. (2012). *Korporatyvne upravlinnia v systemi ekonomichnoi bezpeky aktsionerlykh tovarystv Ukrainy* [Corporate governance in the system of economic security of joint-stock companies of Ukraine]. Cherkasy: Maklout [in Ukrainian].
16. Cabric, M. (2015). *Corporate Security Management: Challenges, Risks, and Strategies*. Butterworth-Heinemann [in English].
17. Kyrychenko, O. A., Sidak, V. S., Laptiev, S. M., Zakharov, O. I., & Pryhunov, P. Ia. (2008). *Problemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu subiektiv hospodariuvannia* [Problems of economic security management of business entities]. Kyiv: Universytet ekonomiky ta prava "KROK" [in Ukrainian].
18. Alkema, V. H. (2011). *Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: monohrafiia* [The system of an enterprise economic security]. Kyiv: Universytet ekonomiky ta prava "KROK" [in Ukrainian].
19. Tyschenko, V. V. (2019). Elementy systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The elements of economic security system of the enterprise]: *II Mizhnarodna naukovopraktychna internet-konferentsiia. Modernizatsiia finansovo-kredytnoi systemy: dosvid ta perspektyvy – II International Scientific and Practical Internet Conference. Modernization of the financial and credit system: experience and prospects*. (pp. 122-126) [in Ukrainian].
20. Dmytrenko, V. I. (2019). Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv budivelnoi haluzi [The system of economic security of construction industry companies]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK" – Scientific Notes of "KROK" University, 4(56)*, 156-164. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2019-56-156-164> [in Ukrainian].
21. Dub, B. S. (2016). Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: poniattia ta struktura [The system of economic security of the enterprise: concept and structure]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva – Project management and production development, 4(60)*, 5-16 [in Ukrainian].
22. Zhukova, L. M., & Platonov, V. I. (2019). Systema upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Enterprise economic security management system]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 23*, 93-98. <https://doi.org/10.32702/23066814.2019.23.93>. <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6928&i=15> [in Ukrainian].
23. Ortynskyi, V. L., Kernytskyi, I. S. et al. (2009). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsii ta ustanov* [Economic security of enterprises, organizations and institutions]. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].

24. Pro kontseptsiiu ekonomichnoi bezpeky spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: Postanova Rady Tsentralnoi spilky spozhyvchykh tovarystv Ukrainy vid 12.11.2008 r. [On the concept of economic security of consumer cooperation of Ukraine: Resolution of the Council of the Central Union of Consumer Societies of Ukraine of 12.11.2008]. http://www.uazakon.com/documents/date_3c/pg_gnguso.htm [in Ukrainian].
25. Prokhorova, V. V., Prokhorova, Yu.V., & Kucherenko, O. O. (2010). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv* [Management of enterprises economic security]. Kharkiv: UkrDAZt [in Ukrainian].
26. Ramazanov, S. K. et al. (2012). *Ryzyky, bezpeka, kryzy i stalyy rozvytok v ekonomitsi: metodolohii, modeli, metody upravlinnia ta pryiniattia rishen* [Risks, security, crises and sustainable development in the economy: methodologies, models, management methods and decision making]. S.K. Ramazanov (Ed.). Luhansk: Noulidzh [in Ukrainian].
27. Tumar, M. B. (2008). *Osnovy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Fundamentals of economic security of the enterprise]. Kyiv: Khai-Tek-Pres [in Ukrainian].
28. Shulha, I. P. (2010). Suchasni pidkhody do formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky aktsionernoho tovarystva [Modern approaches to the formation of the economic security system of a joint stock company]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 10. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=366> [in Ukrainian].
29. Kamlyk, M. I. (2005). *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti. Ekonomiko-pravovyi aspekt* [Economic security of a business. Economic and legal aspect]. Kyiv: Ataka [in Ukrainian].
30. Donets, L. I., & Vashchenko, N. V. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva* [Economic security of an enterprise]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
31. Vovk, V. V. (2014). Formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Formation of the economic security system of an enterprise]. http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom2/10_Vovk.htm[in Ukrainian].
32. Akimova, N. S., Toporkova, O. V., & Yevlash, T. O. (2017). Oblikovo-analitychne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Accounting and analytical support of economic security of an enterprise]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Scope*, 1(6). 37-50 [in Ukrainian].
33. Vasylytsiv, T. H., Voloshyn, V. I., Boikevych, O. R., & Karkavchuk, V. V. (2012). *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and support mechanisms]. T. H. Vasylytsiva (Ed.). Lviv: LKA [in Ukrainian].
34. Voloshchuk, L. O. (2014). Klasyfikatsiia pidkhodiv ta metodiv formuvannia analitychnykh instrumentiv otsiniuvannia ekonomichnoi bezpeky promyslovoho pidpriemstva [Classification of approaches and methods of analytical tools formation for economic security assessment of industrial enterprises]. *Ekonomika: realii chasu – Economics: time realities*, 5 (15), 224-231. <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n5.html> [in Ukrainian].
35. Heiets, V. M., Kyzym, M.O., Klebanova, T. S. et al. (2006). *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Modeling of economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: INZhEK [in Ukrainian].
36. Lukianova, V. V., & Shutiak, Yu. V. (2014). *Diahnostyka ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Diagnosis of the enterprise economic security]. Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].
37. Illiashenko, O. V. (2016). Pobudova systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: pryntsyypovi polozhennia [Establishing an economic security system of an enterprise: principles]. <http://journals.uran.ua/tarp/article/download/51252/47246> [in Ukrainian].
38. Sytnyk, H. V., Blakyt, H. V., Huliaieva, N. M. et al. (2020). *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva v Ukraini* [Economic security of entrepreneurship in Ukraine]. Kyiv: *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics* [in Ukrainian].
39. Melikhova, T. O. (2018). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: formuvannia, kontrol, efektyvnist [An enterprise economic security: formation, control, efficiency]. Zaporizhzhia; Kherson: Helvetyka [in Ukrainian].

40. Stavvyskyi, A. V. (2018). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Ukraine's economic security: strategy and support mechanisms]. Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].
41. Hadziahmetovic, A., & Halebic, J. (2018). Economic crisis: challenge for economic theory and policy. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 6(4), 48-55. <https://doi.org/10.15604/ejef.2018.06.04.0053> [in Ukrainian].
42. Kolodiazna I. V., Bukrina K. A. (2019). Ekonomichna bezpeka v systemi staloho funktsionuvannia pidpryiemstva [Economic security in the system of sustainable operation of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. (Vol. 23), Part 1, (pp. 135-140) [in Ukrainian].
43. Lohutova, T. H., & Nahaievskyi, D. I. Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: sutnist, zavdannia ta metody zabezpechennia [An enterprise economic security: essence, tasks and methods of providing]. <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/730/37.1.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
44. Illiashenko, O. V. (2015). Determinanty systemy ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [Determinants of the economic security system of the enterprise]. *Technology audit and production reserve*, 5/6 (25), 4-7 [in Ukrainian].

The article has been received by the editors on 22 November 2021.

The article has accepted for publication on 13 January 2022.

Online publication on 24 February 2022.

НЕПРАН Андрій,
к. е. н., доцент кафедри економіки
та підприємництва
Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету
вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-8329-7123
nepranxtei@gmail.com

NEPRAN Andrey,
PhD (Economics), Associated Professor
of Department of Economics and Entrepreneurship
Kharkiv National Automobile
and Highway University
25, Yaroslava Mudrogo St., Kharkiv, 61002, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8329-7123
nepranxtei@gmail.com

ПАРАМЕТРИЧНІ МЕТОДИ В ЦІНОУТВОРЕННІ: ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

PRACTICE IN THE APPLICATION OF PARAMETRIC METHODS IN PRICING

Вступ. У ціноутворенні, зокрема на продукцію виробничо-технічного призначення, дедалі ширше застосовуються параметричні методи. Використання цих методів базується не лише на складеній калькуляції; з'являється можливість зіставити та перевірити заплановані витрати зі зміною технічних параметрів та споживчих властивостей виробів.

Метою статті є визначення за допомогою параметричних методів цін на однотипну, функціонально однорідну продукцію виробничо-технічного призначення в умовах багатопозиційного виробництва.

Методи. Використано загальнонаукові методи дослідження, а також статистичні методи кореляційно-регресійного аналізу.

Результати дослідження. Для встановлення нових цін розроблено рівняння регресії, параметри яких розраховано за методом найменших квадратів. За допомогою регресійних рівнянь розроблено нові ціни на однорідну продукцію виробничо-технічного призначення як всередині параметричного ряду, так і поза ним. Це дасть змогу оперативно приймати управлінські рішення в сфері ціноутворення, підвищити ефективність цінової політики підприємства.

Висновки. З використанням параметричних методів, зокрема регресійного аналізу, можна швидко і точно встановлювати ціни на однотипні, функціонально однорідні товари, ціни на товари, що входять до параметричного діапазону і на нові товари, які є продов-

Introduction. Recently, parametric methods have been increasingly used in pricing, in particular for industrial and technical products. The application of these methods is based not only on the compiled calculation; it is possible to compare and verify the planned costs with changes in technical parameters and consumer properties of products.

The **aim** of the article is to determine with the help of parametric methods the prices for the same type, functionally homogeneous products of industrial and technical purpose in the conditions of multi-item production.

Methods. General scientific research methods are used, as well as statistical methods of correlation and regression analysis.

Results. To establish new prices, regression equations were developed, the parameters of which were the method of least squares. With the help of regression equations developed new prices for homogeneous products for industrial and technical purposes, both within the parametric range and outside it. This will allow you to quickly make management decisions in the field of pricing, increase the effectiveness of pricing policy of the enterprise.

Conclusions. The use of parametric methods, in particular regression analysis, allows you to quickly and accurately set prices for the same type, functionally homogeneous products. You can set prices for products that are within the parametric range, and for new products that are

© Непран А., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Nepiran A. Parametrychni metody v cinoutvorenni: praktyka zastosuvannja. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. №1. S. 92-105. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)07](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)07)

92 **ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1**

женням параметричного ряду. Крім того, цей метод ефективний під час перегляду всіх однотипних, функціонально однорідних продуктів.

Ключові слова: параметричні методи, регресійний аналіз, параметричний ряд, ціноутворення, ціна, техніко-економічні параметри, регресійна модель.

JEL Classification: E9, H3

a continuation of the parametric series. In addition, this method is effective when viewing all the same type, functionally homogeneous products.

Keywords: parametric methods, regression analysis, parametric series, price adjustment, price, technical and economic parameters, regression model.

Вступ. Для багатьох промислових підприємств в умовах багатономенклатурного виробництва однією з проблем є визначення ціни на однотипну, функціонально однорідну продукцію. Ціна на продукцію повинна не тільки найбільш об'єктивно враховувати всю багатогранність якості, але й стимулювати її подальше підвищення. Встановлення ціни традиційними (витратними) методами потребує калькулювання за всією номенклатурою (асортиментом) продукції, що супроводжується певними труднощами. *По-перше*, відсутність на підприємствах калькуляцій за всіма окремими найменуваннями товарів, що особливо актуально для підприємств машинобудування та хімічної промисловості, номенклатура виробництва яких становить сотні або тисячі найменувань продукції. *По-друге*, проведення калькуляцій та встановлення собівартості продукції потребує значних витрат робочого часу та грошових коштів, що робить їх здійснення за всією номенклатурою продукції дуже затратним для підприємства. *По-третє*, втрата точності в розрахунках через значні зміни цін на сировину, матеріали, введення нового обладнання, зміни технології та організації виробництва. Все це призводить до неможливості застосування витратних методів ціноутворення для встановлення цін на однотипну, функціонально однорідну продукцію.

Проблема. Останнім часом у ціноутворенні, зокрема на продукцію виробничо-технічного призначення, дедалі ширше застосовуються параметричні методи. Особливо актуальним є застосування параметричних методів ціноутворення на підприємствах з широкою номенклатурою продукції. Застосування цих методів базується не лише на складеній калькуляції; з'являється можливість зіставити та перевірити заплановані витрати зі зміною технічних параметрів та споживчих властивостей виробів. Застосування параметричних методів надає можливість формувати ціну не лише з позицій виробника, а й одночасно враховувати інтереси споживача, зміни споживчих якостей та властивостей виробу. Правильне визначення ціни з урахуванням техніко-економічних параметрів сприятиме послідовній реалізації цінової політики підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині майже відсутні публікації українських науковців стосовно досліджуваної проблематики, хоча окремі з них присвятили свої праці питанням використання

параметричних методів ціноутворення при встановленні цін на продукцію, зокрема, це праці В. Постової, Л. Ларки, В. Павленко, В. Божкової, І. Рябченко, О. Жегуса [1–4] та ін. Серед іноземних дослідників різних років слід відзначити дослідження Р. Долана [5], С. Боргса, Дж. Чаеса, Д. Чікерінга [6], Дж. Дейлі [7] та ін. Зокрема, В. Постова доводить ефективність застосування параметричних методів при встановленні цін на послуги ресторанного бізнесу [1]. До переваг параметричного методу Л. Ларка відносить можливість застосування під час ціноутворення нових товарів залежно від зміни рівня техніко-економічних параметрів та розрахунку цін серійних товарів підприємств, коли попит значно перевищує пропозицію [2, с. 106]. "Параметричні методи ціноутворення, – як зазначають В. Божкова та І. Рябченко, – передбачають урахування залежності між техніко-економічними параметрами виробу і його ціною шляхом введення поправок на техніко-економічне порівняння: сучасності конструкції, продуктивності, комплектності, економічності експлуатації, рівня організації технічного обслуговування" [3, с. 78]. Проте, відмічаючи переваги параметричних методів, автори часто не розкривають їх сутність та особливості застосування для промислових підприємств при багатоміномієнатурному виробництві. Прихильники використання параметричних методів обмежуються застосуванням бального методу, який не завжди є придатним для використання на практиці в конкретних галузях, зокрема за великої номенклатури продукції, а також при випуску однорідної продукції з різними техніко-економічними параметрами. Досить рідко зустрічається використання регресійних моделей для встановлення цін. Крім того, стає незрозумілим, як визначити ціну на продукцію одного параметричного ряду, як встановити ціну на нову продукцію або ціну під час перегляду цін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Попри наявність наукових досліджень з питань параметричних методів ціноутворення, залишаються невіршеними та потребують подальших досліджень методика та порядок (алгоритм) визначення цін на функціонально однорідну продукцію з використанням кореляційно-регресійного аналізу (КРА).

Метою роботи є обґрунтування методичних рекомендацій щодо визначення оптової відпускної ціни підприємства на однотипну, функціонально однорідну продукцію виробничо-технічного призначення із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу.

Методи. Інформаційною базою слугували публікації вітчизняних та зарубіжних науковців за темою дослідження, статистичні матеріали та інтернет-джерела. Використано методика кореляційно-регресійного аналізу як основного методу визначення залежності ціни від техніко-економічних параметрів продукції. Для визначення рівняння регресії застосовано графічний метод, для оцінки міри тісноти та надійності обчислено коефіцієнти кореляції.

Результати дослідження. В сучасних умовах значна кількість підприємств, що спеціалізуються на виробництві продукції машинобудування, готових металевих виробів, будівельних матеріалів, хімічних речовин та хімічної продукції тощо, випускають велику кількість найменувань однорідної продукції. *Однотипна, функціонально однорідна продукція* – це продукція, схожа за конструкцією, хімічним складом або структурою виготовлення і призначенням з раніше освоєною, але не призначена для її заміни. Таку продукцію використовують для продовження або доповнення вже існуючих видів продукції. На однотипну, функціонально однорідну продукцію ціни можуть визначатися за параметричними методами.

Нормативно-параметричні методи використовують, встановлюючи ціни на нові товари залежно від зміни їх техніко-економічних параметрів. Як відмічали Ж. Дерій та ін., вони дуже ефективні при призначенні ціни на новий товар на стадії проектування і конструювання, коли точні витрати невідомі, але визначені основні параметри виробу, а також існує чітка залежність між ціною і параметрами аналогічних виробів, що їх беруть за основу [8, с. 59]. Ціна виступає як функція зростаючих техніко-економічних параметрів нового товару [9, с. 43].

Параметричні методи поділяють на певні підвиди. Зокрема, О. Мазур виділяє такі методи: агрегатний; структурної аналогії; кореляційно-регресійного аналізу; питомої ціни; простий бальний; бальний з урахуванням вагових індексів; розподілу 100 балів; рангового оцінювання параметрів товару; комплексний бальний з використанням товару-еталону [10, с. 221].

Параметричні методи використовують за наявності двох основних умов [9, с. 43]: широкого асортименту однотипної продукції, що розрізняється одним чи кількома якісними параметрами; існування суттєвої залежності економічної цінності товару (а часто і витрат на його виробництво) від таких параметрів. Відсутність цих умов унеможливує ефективне використання параметричного методу ціноутворення.

Група виробів з однаковою номенклатурою техніко-економічних показників (параметрів) та із закономірним зв'язком витрат на їх виробництво (цін) та параметрів є *параметричним рядом*. Залежність собівартості цін від техніко-економічних параметрів у межах параметричних рядів спостерігається за багатьма видами продукції як виробничо-технічного призначення, так і товарів широкого вжитку.

За методом КРА ціни на однорідну, однотипну продукцію підприємства встановлюються за емпіричними формулами залежності між цінами продукції, яка фактично випускається (що є параметричним рядом), та її техніко-економічними параметрами й визначення на основі рішення виведених рівнянь нових значень цін. Застосування кореляційних розрахунків у ціноутворенні дає змогу вирішити такі завдання: вирівняти параметричні ряди, тобто визначити економічно доцільні

ціннісні співвідношення у межах групи однорідних виробів; встановити нові ціни як у межах параметричного ряду, так і поза ним; визначити новий рівень ціни на весь параметричний ряд продукції у випадку перегляду цін [8, с. 59].

Розрахунок цін на однотипну, однорідну за функціональним призначенням продукцію шляхом кореляційних розрахунків можна умовно поділити на три етапи: визначення наявності кореляційного зв'язку між цінами та техніко-економічними параметрами продукції та відбір основних, необхідних для розрахунку параметрів; вибір функції, що найкраще відображає характер досліджуваного зв'язку, встановлення відповідних коефіцієнтів (параметрів) рівнянь регресії та вимірювання їх точності; визначення з урахуванням рішення виведених рівнянь регресії шуканих цін нову продукцію [11, с. 109].

Коефіцієнти рівняння регресії знаходять шляхом розв'язання системи нормальних рівнянь, одержуваних за способом найменших квадратів. Точність отриманої регресійної моделі вимірюється шляхом порівняння між собою фактичних та розрахункових цін. Основним показником, що характеризує відповідність фактичних та розрахункових цін, є коефіцієнт відхилення (K_0), який розраховується за формулою:

$$K_0 = \frac{(y_x - C_\phi) \cdot 100}{C_\phi}, \quad (1)$$

де y_x – розрахункова ціна продукції;

C_ϕ – фактична ціна продукції.

Прийнятним є значення коефіцієнта відхилень у межах не вище $\pm 8-10\%$. У випадку перевищення встановлених меж, тобто у разі значних відхилень розрахункових цін від фактичних досліджують причини цих відхилень. Серед основних причин перевищення встановлених меж відхилень є помилковий вибір основних техніко-економічних параметрів, відсутність їх стійкого зв'язку із цінами.

Вирівнювання цін або встановлення економічно доцільних ціннісних відносин у межах параметричного ряду відбувається шляхом підставлення у виведене рівняння регресії фактичних значень техніко-економічних параметрів виробів та розв'язання цього рівняння. Шляхом підставлення у виведене рівняння регресії нових техніко-економічних параметрів та його розв'язання визначають оптові (роздрібні) ціни на нову продукцію як у межах параметричного ряду, так і поза ним.

Дослідження *параметрів* вимагає визначення форми зв'язку ціни з техніко-економічними параметрами продукції. При цьому слід мати на увазі, що будь-яка форма зв'язку є лише тим чи іншим ступенем наближення до дійсності. Однак кожна з них має свої особливості, які необхідно знати під час їх використання. Практично достатньо розглянути три основні форми залежності – лінійну, статичну та наближення за допомогою багаточленів.

У багатьох випадках зв'язок між техніко-економічними параметрами та ціною може бути досить точно відображений лінійною залежністю. Про це свідчить коефіцієнт кореляції між досліджуваними параметрами та ціною. В загальному вигляді при врахуванні багатьох факторів лінійна залежність виражається формулою [12, с. 260]:

$$Ц = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n, \quad (2)$$

де $x_0, x_1, x_2, \dots, x_n$ – техніко-економічні параметри продукції;
 $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ – постійні для цієї групи коефіцієнти, a_0 – коефіцієнт, що враховує вплив інших неврахованих факторів.
 $Ц$ – ціна продукції;

Лінійна форма показує величину ціни як лінійного розкладання за складовими, що відповідають впливу кожного з техніко-економічних параметрів. У сумі вона показує загальний вплив усіх параметрів, що порівнюються, так як до коефіцієнта увійдуть всі параметри, які безпосередньо не враховуються при середньому значенні собівартості та техніко-економічних параметрів.

Розроблення рівня цін починається на стадії проектування нової продукції. На цій стадії такі ціни дають змогу конструкторам відмовитися від економічно не вигідних технічних проектів, змушують їх шукати та знаходити найбільш економічно обґрунтовані рішення технічних завдань та створювати тільки нову техніку, яка б сприяла зниженню витрат живої та уречевленої праці.

Пояснимо на конкретному прикладі. Харківський підшипниковий завод (ХПЗ) спеціалізується на випуску підшипників різних марок та модифікацій (понад 30 видів), кожен з яких, в свою чергу, має значну кількість найменувань. Зокрема, підшипники шарикові радіальні однорядні мають близько 50 найменувань, підшипники радіальні шарикові сферичні дворядні – близько 20 найменувань. Продукція підприємства використовується у верстатобудуванні, для елеваторів та зернообробної техніки, вантажних автомобілів, тракторів, сільськогосподарської техніки і т. п. Кожен вид підшипників можна віднести до однотипної, функціонально однорідної продукції, яка відрізняється розмірами, вагою та іншими техніко-економічними параметрами. Їх великий асортимент унеможливує калькуляцію за кожним видом. Тому для встановлення цін доцільним є застосування параметричних методів, зокрема КРА.

Визначимо ціну на прикладі радіальних шарикових сферичних дворядних підшипників, що випускаються ХПЗ. Основними техніко-економічними показниками підшипників є внутрішній та зовнішній діаметр, вага, вантажопідйомність, гранична частота обертання.

Маються на увазі підшипники радіальні шарикові сферичні дворядні, які являють собою параметричний ряд і характеризуються такими даними (табл. 1).

**Основні техніко-економічні параметри й оптові ціни¹
на підшипники шарикові сферичні дворядні згідно з [13; 14]**

№ п/п	Тип ²	Внутрішній діаметр, мм	Зовнішній діаметр, мм	Вага, кг	Вантажопідйомність, кН		Гранична частота обертання, об/хв.		Оптова ціна, грн (з ПДВ)
					динамічна	статична	пластична	рідка	
1	1204	20	47	0.12	10	3.5	15000	18000	51.31
2	1205	25	52	0.14	12.2	4.4	13000	16000	77.63
3	1206	30	62	0.23	15.6	6.2	10000	13000	107.10
4	1209	45	85	0.4	22	10	7500	9000	166.16
5	1210	50	90	0.5	22.8	11	7500	8000	203.86
6	1211	55	100	0.7	27	13.7	6300	7500	173.85
7	1212	60	110	1.6	30	16	5600	6700	252.91
8	1213	65	120	1.1	31	17.3	5300	6300	304.88
9	1215	75	130	1.3	39	21.6	4800	5600	329.03
10	1216	80	140	1.7	40	23.6	4500	5300	334.89
11	1217	85	150	2	49	28.5	4000	4800	420.90

¹ Відпускна ціна підприємства-виробника (з ПДВ).

² Відповідно до ДСТУ.

Необхідно визначити:

- ціну на новий сферичний дворядний підшипник у межах параметричного ряду типу ДСТУ 1207 з такими параметрами: внутрішній діаметр – 35 мм; зовнішній діаметр – 72 мм; вага – 0,3 кг; вантажопідйомність, кН: пластична – 16, статична – 7,0; гранична частота обертання, об/хв.: пластична – 9000, рідка – 11000;

- оптову ціну на новий підшипник, який є продовженням параметричного ряду типу ДСТУ 1218 з такими параметрами: внутрішній діаметр – 90 мм; зовнішній діаметр – 160 мм; вага – 2,4 кг; вантажопідйомність, кН: пластична – 57, статична – 32; гранична частота обертання, об/хв.: пластична – 3800, рідка – 4500;

- новий рівень цін на весь параметричний ряд під час перегляду цін.

Визначення ціни на новий підшипник, який знаходиться в межах параметричного ряду. На першому етапі визначають кореляційний зв'язок між цінами і техніко-економічними параметрами і вибирають основні, які необхідні для розрахунку параметрів.

На основі логічного аналізу даних *табл. 1*, що характеризують цей параметричний ряд, встановлено, що між діючими цінами і техніко-економічними параметрами шарикових сферичних дворядних підшипників існує визначений зв'язок, оскільки із збільшенням параметрів зростають і ціни. Вибрати такі показники табличним і графічним способами в цьому випадку неможливо, тому для вибору основних факторів обчислено коефіцієнти парної кореляції, які характеризують тісноту зв'язку між дослідженими явищами. Оскільки кореляційний зв'язок у цьому випадку є прямолінійним, то тіснота зв'язку розраховувалася шляхом використання загальноприйнятих коефіцієнтів множинної кореляції. Множинний коефіцієнт кореляції характеризує інтенсивність впливу результативних ознак кількох чинників.

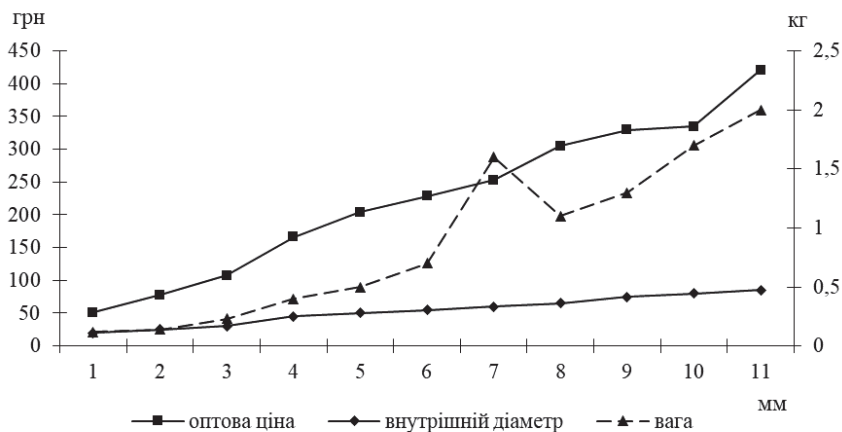
Перш ніж розрахувати множинний коефіцієнт кореляції, слід обчислювати парні коефіцієнти кореляції r_{xy} , r_{yz} , r_{xz} . В нашому випадку вони становитимуть: $r_{xy}=0.9907$; $r_{yz}=0.9311$; $r_{xz}=0.9310$.

Підставляючи значення парних коефіцієнтів у формулу, розрахуємо множинний коефіцієнт кореляції:

$$r_{yxz} = \sqrt{\frac{0.9907^2 + 0.9311^2 - 2 \cdot 0.9907 \cdot 0.9311 \cdot 0.9310}{1 - 0.9310^2}} = 0.9834.$$

Значення множинного коефіцієнта кореляції, що дорівнює 0.9834, свідчить про тісний зв'язок між цінами на підшипники, внутрішнім діаметром та вагою. Коефіцієнт множинної кореляції, що характеризує зв'язок між цінами, внутрішнім діаметром та вагою, був дещо вищим, ніж між цінами, зовнішнім діаметром та вантажопідйомністю, а також між цінами, вантажопідйомністю та вагою. Отже, визначаючи ціну на новий підшипник типу 1207 як основний параметр слід використати вагу та внутрішній діаметр.

Графічне зображення цього параметричного ряду підтверджується наявністю кореляційного зв'язку між цінами, вагою та внутрішнім діаметром (рисунок).

Внутрішній діаметр, вага та ціна шарикових сферичних дворядних підшипників

Джерело: складено автором.

Як видно з рис. 1, із збільшенням внутрішнього діаметру та ваги відбувається безперервне та рівномірне зростання цін, тому кореляційний зв'язок є прямолінійним.

Для встановлення ціни на новий сферичний дворядний підшипник типу ДСТУ 1207 скористаємося множинною кореляцією. Найбільш простим видом рівняння множинної регресії є лінійне рівняння з двома незалежними змінними:

$$y_{xz} = a_0 + a_1x + a_2z.$$

Коефіцієнти рівняння знаходимо шляхом рішення системи нормальних рівнянь, отриманих за способом найменших квадратів [12, с. 261]:

$$\begin{aligned} na_0 + a_1 \sum x + a_2 \sum z &= \sum y; \\ a_0 \sum x + a_1 \sum x^2 + a_2 \sum xz &= \sum yx; \\ a_0 \sum z + a_1 \sum xz + a_2 \sum z^2 &= \sum zy. \end{aligned} \quad (3)$$

де n – кількість підшипників у серії;
 $\sum x$ – сума значень внутрішнього діаметру;
 $\sum x^2$ – сума квадратів значень внутрішнього діаметру;
 $\sum z$ – сума значень ваги підшипників;
 $\sum z^2$ – сума квадратів значень ваги підшипників;
 $\sum y$ – сума значень ціни;
 $\sum xy$ – сума добутку значень внутрішнього діаметру на значення ціни;
 $\sum yz$ – сума добутку значень ціни на вагу підшипників;
 $\sum xz$ – сума добутку значень внутрішнього діаметру на вагу підшипників.

Для визначення параметрів рівняння множинної регресії побудуємо розрахункову таблицю (табл. 2).

Таблиця 2

Вихідні дані для вирівнювання ряду динаміки залежності ціни від внутрішнього діаметру та ваги підшипників

Номер підшипника	Внутрішній діаметр, (x)	Вага, кг (z)	Ціна на підшипник, грн (y)	yx	yz	x ²	xz	z ²	y _z
1	20	0.12	51.31	1026.20	6.157	400	2.4	0.0144	50.52
2	25	0.14	77.63	1940.75	10.868	625	3.5	0.0196	75.42
3	30	0.23	107.1	3213.00	24.633	900	6.9	0.0529	101.11
4	45	0.4	166.16	7477.20	66.464	2025	18.0	0.1600	177.05
5	50	0.5	203.86	10193.00	101.930	2500	25.0	0.2500	202.85
6	55	0.7	228.7	12578.50	160.090	3025	38.5	0.4900	229.79
7	60	1.6	252.91	15174.60	404.656	3600	96.0	2.5600	264.66
8	65	1.1	304.88	19817.20	335.368	4225	71.5	1.2100	283.66
9	75	1.3	329.03	24677.25	427.739	5625	97.5	1.6900	335.27
10	80	1.7	334.89	26791.20	569.313	6400	136.0	2.8900	364.48
11	85	2	420.9	35776.50	841.800	7225	170.0	4.0000	392.55
–	590	9.79	2477.37	158665.40	2949.018	36550	665.3	13.3369	2477.37

Джерело: складено автором.

Розв'язуючи систему нормальних рівнянь [15, с. 103–115], знаходимо, що $a_0 = -49.5165$, $a_1 = 4.9341$, $a_2 = 11.3334$. Звідси рівняння зв'язку між цінами на підшипники типу ДСТУ 1207, внутрішнім діаметром та цінами має вигляд:

$$y = 49.5165 + 4.9341x + 11.3334z.$$

Підставляючи у виведене рівняння регресії фактичні значення внутрішнього діаметру (x) та ваги (z), визначаємо розрахункові (виведені) ціни (y). Так, для сферичного дворядного підшипника типу ДСТУ 1204 внутрішнім діаметром 20 мм та вагою 0.12 кг розрахункова ціна становитиме:

$$y = -49.5165 + 4.9341 \cdot 20 + 11.3334 \cdot 0.12 = 50 \text{ грн } 52 \text{ коп.}$$

При внутрішньому діаметрі 85 мм та вагою 2,0 кг ціна на підшипник типу ДСТУ 1217 становитиме:

$$y = -19.5165 + 4.9341 \cdot 85 + 11.3334 \cdot 2.0 = 392 \text{ грн } 55 \text{ коп.}$$

Визначивши таким чином розрахункові ціни на всі типи підшипників, встановимо точність отриманої регресійної моделі за допомогою коефіцієнтів відхилень (табл. 3).

Таблиця 3

**Перевірка точності введеного рівняння регресії
за допомогою коефіцієнтів відхилень**

Тип підшипнику (ДСТУ)	Оптова ціна, грн	Розрахункова ціна, грн	Коефіцієнт відхилення
1204	51.31	50.52	1.6
1205	77.63	75.42	2.9
1206	107.10	101.11	5.9
1209	166.16	177.05	-6.2
1210	203.86	202.85	0.5
1211	173.85	229.79	-0.5
1212	252.91	264.66	-4.4
1213	304.88	283.66	7.5
1215	329.03	335.27	-1.9
1216	334.89	364.48	-8.1
1217	420.90	392.55	7.2

Джерело: складено автором.

Отримані в табл. 3 коефіцієнти відхилень перебувають у встановлених межах ($\pm 8-10\%$), що свідчить про точність введеного рівняння регресії та можливість її застосування для визначення цін на нові види підшипників. Отже, на другому етапі ми визначили, що параметричний ряд підшипників шарикових сферичних дворядних характеризує таке рівняння множинної регресії між цінами, внутрішнім діаметром та вагою:

$$y = -49.5165 + 4.9341x + 11.3334z.$$

Третій етап – визначення ціни на нову продукцію. Підставляючи у введене рівняння регресійне значення технічного параметра – внутрішній діаметр 35 мм та вагу 0.3 кг, знаходимо нову оптову ціну на новий шариковий сферичний дворядний підшипник типу ДСТУ 1207:

$$y = -49.5165 + 4.9341 \cdot 35 + 11.3334 \cdot 0.3 = 126 \text{ грн } 57 \text{ коп,}$$

або (округлене) 127 грн.

Таким чином, оптова ціна на новий шариковий сферичний дворядний підшипник типу ДСТУ 1207, що знаходиться в межах параметричного ряду, становить 127 грн.

Визначення оптової ціни на новий шариковий сферичний дворядний підшипник типу ДСТУ 1218 (внутрішнім діаметром 90 мм та вагою 2.4 кг), що є продовженням параметричного ряду. Оскільки ціна визначається на продукцію, що знаходиться за межами параметричного ряду, її розрахунок доцільно вести шляхом множинної кореляції.

Хід рішення аналогічний попередньому. За допомогою табличного і графічного способів встановлюємо наявність зв'язку між цінами та техніко-економічними параметрами підшипників. Як основні параметри відібрані внутрішній діаметр та вага, що мають найбільше значення множинної кореляції. Кореляційний зв'язок між цінами, внутрішнім діаметром та вагою встановлено вище.

Підставляючи у виведене рівняння регресії нові значення ваги і внутрішнього діаметру, визначаємо оптову ціну на новий шариковий сферичний дворядний підшипник типу ДСТУ 1218, що є продовженням параметричного ряду:

$$y = -49.5165 + 4.9341 \cdot 90 + 11.334 \cdot 2.4 = 421 \text{ грн } 74 \text{ коп,} \\ \text{або (округлене) } 422 \text{ грн.}$$

Отже, ціна на новий підшипник типу 1218 становить 422 грн.

Визначення нового рівня ціни на весь параметричний ряд у період перегляду цін. Під час перегляду цін немає потреби розробляти калькуляційні дані на всі вироби параметричного ряду. Кореляційні розрахунки дають змогу переглянути ціни значно швидше, простіше та надійніше. Перший етап у визначенні нового рівня цін усього параметричного ряду аналогічний попереднім алгоритмам: логічний аналіз табличного та графічного способів встановлює наявність кореляційного зв'язку між цінами та техніко-економічними параметрами підшипників; коефіцієнти множинної кореляції підтверджують тісноту зв'язку між ними і виявляють основні параметри, що найбільше впливають на ціни – внутрішній діаметр та вага.

На другому етапі встановлюємо, що зв'язок між цінами на підшипники, внутрішнім діаметром та вагою має прямолінійний характер і матиме вигляд:

$$y = -49.5165 + 4.9341x + 11.3334z, \quad (4)$$

де x – внутрішній діаметр підшипників, мм;

z – вага, кг.

Для вирішення цього рівняння переглянемо на основі даних з усього параметричного ряду ціни на два шарикових сферичних дворядних підшипники типу ДСТУ 1204 та 1217 (у табл. 1 та на рис. 1 вони граничні) та визначимо традиційним шляхом, що вони набули значень відповідно 64.14 та 530.33 грн.

Тоді, розв'язуючи рівняння прямої, отримуємо:

$$a_1 = \operatorname{tg} a = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1} = \frac{530.33 - 64.14}{420.9 - 51.31} = 1.2614.$$

Підставляючи значення a_1 в рівняння

$$a_0 + 20a_1 + 0.12a_2 = 64.14;$$

$$a_0 + 85a_1 + 2.0a_2 = 530.33,$$

отримуємо значення $a_0 = 14.3888$, $a_2 = 204.36$. Тоді рівняння має такий вигляд:

$$y = 14.3888 + 1.2614a_1 + 204.36a_2.$$

Підставляючи у виведене рівняння регресії значення внутрішнього діаметру та ваги, отримаємо нові переглянуті ціни для всього параметричного ряду підшипників. Так, для підшипника типу ДСТУ 1207 при внутрішньому діаметрі 35 мм та вагою 0.3 кг переглянута нова ціна буде дорівнювати:

$$y = 14.3888 + 1.2614 \cdot 35 + 204.36 \cdot 0.3 = 119 \text{ грн } 84 \text{ коп.}$$

Аналогічно обчислюються нові ціни на шарикові сферичні дво-рядні підшипники параметричного ряду.

В умовах випуску однотипної, функціонально однорідної продукції параметричні методи встановлення цін мають значні переваги порівняно із витратними методами. Метод кореляційного аналізу широко застосовується у багатьох галузях, які виробляють як товари широкого вжитку, так і продукцію виробничо-технічного призначення. Розрахунок формул та розв'язання регресійних рівнянь здійснюється нині програмними засобами, що звільняє економістів від складної лічильної роботи та дає змогу зосередитися на методологічних питаннях ціноутворення, аналізу як вихідних, так і остаточних даних.

Висновки. Застосування методу кореляційно-регресійного аналізу дає змогу вдосконалити методологію визначення ціни на однотипну, функціонально однорідну продукцію, він також є високоефективним при перегляді цін на таку продукцію. Використовуючи параметричні методи, зокрема регресійного аналізу, можна швидко і з достатньою точністю розрахувати ціни на нову продукцію – як на ту, що знаходиться в межах параметричного ряду, так і на нову, що є продовженням параметричного ряду. Використання параметричного методу у комплексі з витратним методом дає змогу підприємству швидко і з мінімальними витратами встановити обґрунтовані ціни на продукцію з урахуванням її техніко-економічних параметрів. Це сприятиме оперативному прийняттю управлінських рішень у сфері ціноутворення, підвищенню ефективності цінової політики підприємства.

Конфлікт інтересів. Автор повідомив про відсутність конфлікту інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постова В. В. Формування науково обґрунтованих цін на послуги ресторанного бізнесу України. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 4(21). С. 52-57.
2. Ларка Л. С., Павленко В. В. Ціноутворення в системі економічного управління бізнесом. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2(25). С. 104-107.

3. Божкова В. В., Рябченко І. М. Систематизація методів маркетингового ціноутворення. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 74-80.
4. Жегус О.В. Розвиток методів маркетингового ціноутворення на інноваційні продукти. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. № 2(93). С. 82-90.
5. Долан Р. Дж., Саймон Г. Эффективное ценообразование; пер. с англ. М.: Экзамен, 2005. 414 с.
6. Borgs, C., Chayes, J., Chickering, D., Feige, U., Mahdian, M., Meek, C., & Saberi, A. (2015). Price determination for items of low demand. URL: <https://portal.unifiedpatents.com/patents/patent/US-7627515-B2>.
7. Дейли Дж. Л. Эффективное ценообразование – основа конкурентного преимущества. Э.В. Кондукова (пер. с англ. и ред.). М.: Вильямс, 2004. 302 с.
8. Окландер М. А., Чукурна О. П. Маркетингова товарна політика. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 284 с.
9. Ціноутворення. Тексти лекцій для студентів галузі знань 0305 "Економіка і підприємництво" напряму підготовки 6.030504 "Економіка підприємства" всіх форм навчання; укл.: Дерій Ж. В., Мініна О. В., Шадура-Никипорець Н. Т. Чернігів: ЧНТУ, 2018. 88 с.
10. Мазур О. Є. Ринкове ціноутворення. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 480 с.
11. Гусаров А. С. Механизм цен. М.: Экономика, 1969. С. 109.
12. Горкавий В. К. Статистика. 3-є вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2019. 644 с.
13. Номенклатура выпускаемой продукции. Харьковский подшипниковый завод АО "ХАРП". URL: <https://harp.ua>.
14. Референц-лист підшипників (Офіційний ексклюзивний дистриб'ютор ВАТ "ХАРП" АТ "УПЕК" (office@upek.ua)).
15. Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін. Статистика; за наук. ред. С. С. Герасименка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2000. 467 с.

REFERENCES

1. Postova, V. V. (2020). Formuvannya naukovo obgruntovany'x cin na posludy' restorannogo biznesu Ukrainy' [Formation of scientifically substantiated prices for restaurant business services of Ukraine]. *Pry'azovs'kyj ekonomichnyj visny'k – Priazovsky Economic Bulletin*, 4(21), 52-57 [in Ukrainian].
2. Larka, L. S., Pavlenko V. V. (2021). Cinoutvorennya v sy'stemi ekonomichnogo upravlinnya biznesom. [Pricing in the system of economic business management]. *Pry'azovs'kyj ekonomichnyj visny'k – Priazovsky Economic Bulletin*, 2(25), 104-107 [in Ukrainian].
3. Bozhkova, V. V., & Ryabchenko, I. M. (2012). Sy'stematy'zaciya metodiv markety'ngovogo cinoutvorennya [Systematization of marketing pricing methods]. *Marketing i menedzhment innovacij – Marketing and innovation management*, 4, 74-80 [in Ukrainian].
4. Zhegus, O. V. (2019). Rozvy'tok metodiv markety'ngovogo cinoutvorennya na innovacijni produkty' [Development of marketing pricing methods for innovative products]. *Naukovy'j visny'k Poltavs'kogo universy'tetu ekonomiky' i torgivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 2(93), 82-90 [in Ukrainian].
5. Dolan, Robert Dzh., & Sajmon, German (2005). *Jeftektivnoe cenoobrazovanie: [Effective pricing]*. (Trans.). Moscow [in Russian].
6. Borgs, C., Chayes, J., Chickering, D., Feige, U., Mahdian, M., Meek, C., & Saberi, A. (2015). *Price determination for items of low demand*. <https://portal.unifiedpatents.com/patents/patent/US-7627515-B2> [in English].

7. Dejly, Dzhon L. (2004). *Jeftektivnoe cenoobrazovanie – osnova konkurentnogo preimushhestva* [Effective pricing is the foundation of a competitive advantage]. Moscow [in Russian].
8. Oklander, M. A., & Chukurna, O. P. (2020). *Marketyngova tovarna polityka: pidruchnyk* [Marketing product policy: a textbook]. Kyiv: Centr uchbovoyi literaturys [in Ukrainian].
9. Cinoutvorennya (2018). *Teksty' lekcij dlya studentiv galuzi znan' 0305 "Ekonomika i pidpry'emny'ctvo" napryamu pidgotovky' 6.030504 "Ekonomika pidpry'emstva" vsih form navchannya* [Pricing. Texts of lectures for students]. Derij Zh. V., Minina O. V., Shadura-Ny'ky'porecz' N. T. Chernigiv (Ukladachi). ChNTU [in Ukrainian].
10. Mazur, O.Ye. (2012). *Ry'nkove cinoutvorennya: navchal'ny'j posibny'k* [Market pricing: a textbook]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury' [in Ukrainian].
11. Gusarov, A. S. (1969). *Mexanizm cen* [Price mechanism]. Moscow [in Russian].
12. Gorkavy'j, V. K. (2019). *Staty'sty'ka* [Statistics]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
13. Nomenklatura vipuskaemoj produkcy'y'. *Xar'kovsky'j podshy'pny'kovyj zavod AO "HARP* [Range of products. Kharkov Bearing Plant JSC "HARP"]. *harp.ua*. <https://harp.ua> [in Ukrainian].
14. Referencz-ly'st pidshy'pny'kiv (Oficijny'j eksklyuzy'vny'j desty'b'yutor VAT "HARP" AT "UPEK" [Reference list of bearings (Official exclusive design company of VAT "HARP" AT "UPEK"). *office@upek.ua*. <https://office@upek.ua> [in Ukrainian].
15. Gerasy'menko, S. S., Golovach, A. V., Yerina, A. M. et al. (2000). *Staty'sty'ka* [Statistics]. S. S. Gerasy'menka (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 03.11.2021.

Прийнято до друку 13.01.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

УДК 330.131.5:004.065]:339.17

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)08

ЧУБАЄВСЬКИЙ Віталій,

к. політ. н., доцент, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-8078-2652
chubaievskiy_vi@knute.edu.ua

CHUBAIEVSKYI Vitalii,

PhD (Politics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Software Engineering and Cyber security State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8078-2652
chubaievskiy_vi@knute.edu.ua

ЖУК Тетяна,

к. е. н., старший викладач кафедри економіки та фінансів підприємства Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-5866-8837
t.zhuk@knute.edu.ua

ZHUK Tetiana,

PhD (Economics), Senior Lecturer of the Department of Economics and Business Finance State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5866-8837
t.zhuk@knute.edu.ua

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

ECONOMIC EFFICIENCY OF INFORMATION SECURITY OF TRADE ENTERPRISES

Вступ. Постійна автоматизація бізнес-процесів, перехід в онлайн-режим під впливом COVID-19 детермінували цифровізацію діяльності підприємств торгівлі. Швидка зміна умов функціонування, аматорська поведінка в інтернет-просторі призвели до стрімкого зростання кіберзлочинів.

Проблема. Представники бізнесу дедалі більше усвідомлюють важливість забезпечення достатнього рівня інформаційної безпеки (ІБ). Це, в свою чергу, обумовило необхідність оцінки ефективності, в тому числі економічної, ІБ підприємств торгівлі.

Метою статті є обґрунтування необхідності економічної оцінки ефективності інформаційної безпеки як необхідної умови успішної діяльності підприємств торгівлі.

Методи. Інформаційну базу дослідження становлять чинні нормативно-правові акти України, публікації вітчизняних та зарубіжних учених з тематики дослідження, матеріали

Introduction. Constant automation of business processes, the transition to online mode under the influence of COVID-19 determined the digitalization of trade enterprises. Rapid changes in operating conditions, amateur behavior in the Internet space have led to a rapid increase in cybercrime.

Problem. Businesses are increasingly aware of the importance of ensuring a sufficient level of information security (IS). This, in turn, led to the need to assess the effectiveness, including economic, IS of trade enterprises.

The aim of the article is to substantiate the need for economic evaluation of the effectiveness of information security as a necessary condition for the successful operation of trade enterprises.

Methods. The information base of the study consists of current regulations of Ukraine, publications of domestic and foreign scientists on the subject of the study, materials of the State Statis-

© Чубаєвський В., Жук Т., 2022

Внесок авторів є рівнозначним.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Chubajevskiy V., Zhuk T. Ekonomichna efektyvnist' informacijnoi' bezpeky pidpryjemstv torgivli. *Visnyk Kyi'vs'kogo torgoveli'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. №1. S. 106-117. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)08](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)08)

106 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1

Державної служби статистики України, зарубіжні аналітичні звіти. Використано методи узагальнення, наукового абстрагування та систематизації, аналізу та синтезу, порівняння.

Результати дослідження. Розкрито сутність понять "інформаційна безпека", "економічна ефективність" у контексті діяльності підприємства. Проаналізовано динаміку капіталовкладень у програмне забезпечення в різних сферах діяльності підприємства. Визначено склад витрат підприємства на забезпечення ефективної системи інформаційної безпеки торговельного підприємства. Досліджено основні методи оцінки економічної ефективності інформаційної безпеки підприємства та визначено найбільш ефективні для підприємств торгівлі.

Висновки. Дослідження доводить необхідність оптимізації вартості інформаційного забезпечення. Виявлено особливості вартості інформаційного забезпечення та відокремлення результату (доходу, прибутку) від функціонування ефективної системи інформаційної безпеки. Запропоновано найбільш ефективні методи оцінки економічної ефективності інформаційної безпеки для підприємств торгівлі. Зазначені питання можна поглибити, розглянувши специфіку оцінки економічної ефективності інформаційної безпеки з урахуванням особливостей діяльності оптово-роздрібних підприємств.

Ключові слова: економічна ефективність, інформаційна безпека, кіберзагрози, кібербезпека, підприємства торгівлі.

tics Service, foreign analytical reports. Methods of generalization, scientific abstraction and systematization, analysis and synthesis, comparison are used.

Results. The essence of the concepts of "information security", "economic efficiency" in the context of the enterprise is revealed. The dynamics of investment in software in various areas of the enterprise is analyzed. The composition of the company's costs to ensure an effective information security system of a commercial enterprise is determined. The main methods of assessing the economic efficiency of information security of the enterprise are studied and the most effective for trade enterprises are determined.

Conclusions. The study proves the need to optimize the cost of information support. The peculiarities of the cost of information support, as well as the peculiarities of the separation of the result (income, profit) from the functioning of an effective information security system are revealed. The most effective methods of assessing the economic efficiency of information security for trade enterprises are proposed. The considered questions can be deepened, having considered specificity of an estimation of economic efficiency of information security taking into account features of activity of wholesale and retail enterprises.

Keywords: economic efficiency, information security, cyber threats, cybersecurity, trade enterprises.

JEL Classification: M 21, F 19

Вступ. За даними звіту "Digital 2021", у січні 2021 р. кількість людей, які користуються інтернетом, збільшилася на 7.3 % порівняно з січнем 2020 р. Зафіксовано загальний рівень користувачів інтернету – близько 59.5 % [1], і ці показники щороку збільшуються, що свідчить про постійне зростання залежності суспільства від інформації та відповідного технологічного середовища. Успішність бізнесу також дедалі більше залежить від вміння обробити інформацію та прийняти відповідні рішення. За даними Державної служби статистики України, кількість підприємств, які мають доступ до мережі інтернет, у 2020 р. порівняно з 2018 р. збільшилася на 1 205 од., а кількість працівників – на 68 324 особи; частка кількості підприємств, що проводили аналіз "великих даних" у 2020 р., порівняно з 2018 р. зросла на 0.2 в. п., а тих, що купують послуги хмарних обчислень, – на 0.4 в. п. [2]. Постійна автоматизація бізнес-процесів, перехід в онлайн-режим під впливом COVID-19 детермінували цифровізацію діяльності підприємств торгівлі: обсяг реалізованої продукції, отриманий від електронної торгівлі, у 2020 р. відносно 2019 р. збільшився на 24.4 % і на 59.9 % порівняно з 2018 р. [2].

Проблема. Швидка зміна умов функціонування, аматорська поведінка в інтернет-просторі призвели до стрімкого зростання кіберзлочинів. Така ситуація обумовила збільшення витрат підприємств на навчання у сфері ІКТ: як свідчать статистичні дані, частка кількості таких підприємств зросла на 0.8 в. п. для фахівців у сфері ІКТ і на 0.3 в. п. – для інших працівників [2]. Тобто представники бізнесу дедалі більше усвідомлюють важливість забезпечення достатнього рівня інформаційної безпеки (ІБ). Це, в свою чергу, обумовило необхідність оцінки ефективності, в тому числі економічної, ІБ підприємств торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження державного та галузевого аспектів питань ІБ висвітлено у працях таких науковців, як: Л. Рибальченко, Е. Рижков, С. Тютченко, О. Гавриш, А. Варяниченко, К. Фокіна-Мезенцева, М. Нежива, В. Мисюк [3–5]. В. Панченко розглядав ІБ підприємства як складову загальної інформаційної безпеки держави [6]. І. Аванесова, Г. Азаренкова, А. Майборода, В. Бакай, В. Зима, Л. Бехтер, К. Утенкова дослідили окремі аспекти ІБ за галузями діяльності підприємств [7–11].

Крім того, у працях зазначених учених розглянуто окремі проблеми ефективності ІБ. Проте з підвищенням ролі інформації у діяльності підприємств торгівлі (ПТ) актуалізується питання оцінки саме економічної ефективності.

Мета статті – обґрунтування необхідності економічної оцінки ефективності інформаційної безпеки як необхідної умови успішного функціонування підприємств торгівлі.

Методи. Для досягнення основної мети дослідження застосовано методи узагальнення, наукового абстрагування та систематизації, аналізу та синтезу, порівняння. Інформаційну базу дослідження становлять чинні нормативно-правові акти України, публікації вітчизняних та зарубіжних науковців за темою дослідження, матеріали Державної служби статистики України, зарубіжні аналітичні звіти.

Результати дослідження. У Законі України "Про інформацію" наведено визначення поняття "захист інформації" [12], яке є вужчим порівняно з поняттям "інформаційна безпека". *Інформаційна безпека* охоплює процеси не тільки захисту інформації, але й, наприклад, обміну інформацією. У Законі України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" ІБ визначається як "стан захищеності" [13]. Визначення, наведене у цьому Законі, має загальний характер і розкриває зміст ІБ загалом для суспільства, держави, окремої особистості. Дещо інше визначення надає О. Сороківська: "ІБ – суспільні відносини щодо створення і підтримання на належному рівні життєдіяльності інформаційної системи суб'єкта господарської діяльності" [14], акцентуючи на змісті цього поняття для суб'єктів господарювання, визначивши його як "суспільні відносини". Саме така сутнісна характеристика ІБ підкреслює, що суб'єкти господарювання функціонують у системі, яка передбачає взаємодію з іншими суб'єктами суспільства.

Поняття *ефективності*, в тому числі *економічної* розглянуто у працях багатьох вітчизняних і закордонних учених. Зміст терміна "ефективність" зводиться до відношення результату (ефекту) до витрат, "економічну ефективність" розглядають як різновид ефективності, що передбачає досягнення найбільших результатів за найменших витрат. З огляду на це, *економічна ефективність інформаційної безпеки підприємства* зводиться до визначення основних параметрів: *результату та витрат*.

Традиційні методи не дають змоги обробити стрімкі потоки інформації, проаналізувати динамічні зміни у системі господарювання. Це обумовлює використання інформаційних технологій для обміну, збереження, обробки, аналізу інформації. У зв'язку з цим доречно більшу увагу приділити цифровій безпеці підприємства, ніж фізичному захисту інформації.

Аналіз витрат на забезпечення інформаційної безпеки підприємств торгівлі (ІБПТ) доцільно розпочати з витрат підприємств різних видів економічної діяльності на програмне забезпечення (ПЗ), які складаються з: придбання антивірусних програм, що обумовлює захист інформації; специфічних програм галузі (наприклад, у сфері торгівлі програми пов'язані із закупівлею, обробкою та доставкою замовлень); програми, які є допоміжними у забезпеченні основного виду діяльності (наприклад, фінансові, бухгалтерські тощо).

Для з'ясування рівня ІБПТ у межах країни необхідно провести порівняльний аналіз капітальних витрат на ПЗ за видами економічної діяльності.

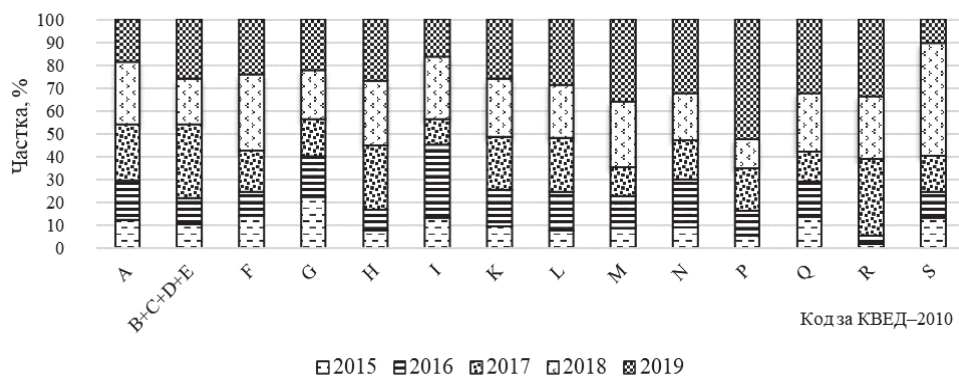

Рис. 1. Частка капітальних інвестицій у програмне забезпечення в загальному обсягу по підприємствах за видами економічної діяльності у 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [2].

Результати аналізу даних *рис. 1* показують, що по всіх видах економічної діяльності частка інвестицій у ПЗ упродовж 2018–2019 рр. становила близько 50 % на противагу 2015–2017 рр. Це свідчить про поступове нарощування темпів зростання обсягів інвестицій. У сфері

освіти (*P*) більше ніж 50 % від загальної суми інвестицій за 2015–2019 рр. припадає саме на 2019 р. Суттєві зрушення спостерігаються й у сфері професійної та наукової діяльності (*M*), де більше 30 % від усього розміру капітальних інвестицій у ПЗ упродовж аналізованого періоду припали на 2019 р. Найменше у 2019 р., на противагу попереднім періодам, інвестовано у ПЗ підприємствами таких сфер, як: надання інших видів послуг, тимчасове розміщення та організація харчування (*S* та *I* відповідно).

Більш детальну характеристику за обсягами капітальних інвестицій у ПЗ наведено у *табл. 1*.

Таблиця 1

Капітальні інвестиції підприємств у програмне забезпечення за видами економічної діяльності у 2015–2019 рр.

Вид економічної діяльності, КВЕД	Обсяг, млн грн					Темпи приросту, %	
	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2018	2019/2015
Сільське, лісове, рибне господарства, <i>A</i>	25.56	36.92	50.95	58.13	39.23	-32.52	53.44
Промисловість, <i>B+C+D+E</i>	637.27	696.03	1955.74	1220.69	1589.92	30.25	149.49
Будівництво, <i>F</i>	16.72	12.39	21.89	39.43	28.72	-27.17	71.72
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, <i>G</i>	849.24	684.07	635.92	820.99	858.56	4.58	1.10
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність, <i>H</i>	108.92	126.66	400.69	398.63	380.06	-4.66	248.95
Тимчасове розміщення й організація харчування, <i>I</i>	10.44	25.50	8.82	21.84	13.25	-39.35	26.90
Фінансова та страхова діяльність, <i>K</i>	31.80	53.46	77.79	85.60	86.69	1.27	172.59
Операції з нерухомим майном, <i>L</i>	16.80	35.86	51.66	49.96	62.76	25.62	273.53
Професійна, наукова та технічна діяльність, <i>M</i>	81.07	133.79	120.13	268.97	340.92	26.75	320.51
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, <i>N</i>	51.49	120.28	99.98	118.84	185.89	56.43	261.01
Освіта, <i>P</i>	1.54	3.18	5.39	3.77	15.23	304.11	892.25
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, <i>Q</i>	14.18	16.15	13.97	26.55	34.10	28.43	140.39
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, <i>R</i>	0.33	0.67	6.02	5.00	6.06	21.36	1753.82
Надання інших видів послуг, <i>S</i>	0.89	0.77	1.07	3.34	0.72	-78.54	-19.46

Джерело: складено авторами на основі даних [2].

Як випливає з *табл. 1*, найбільше капітальних інвестицій у ПЗ вкладено підприємствами промисловості, що пов'язано з високим рівнем капіталовкладень галузі загалом та постійним удосконаленням процесів, автоматизацією виробничих потужностей підприємств. Наведені дані свідчать про постійну тенденцію зростання обсягів інвестицій упродовж 2015–2019 рр. Наступний вид економічної діяльності за найбільшими обсягами інвестицій – оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Незначний темп приросту розміру інвестицій порівняно з 2015 р. обумовлений його зменшенням у 2016–2017 рр. Значний обсяг інвестицій у ПЗ підприємств цієї сфери визначений найбільшою кількістю суб'єктів господарювання, розвитком онлайн-торгівлі. Найбільший темп зростання в аналізований період продемонстрували мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Причиною стрімкого зростання став розвиток онлайн-розваг, перехід креативних індустрій у режим онлайн.

Для подальшого належного рівня забезпечення ІБ в Україні необхідно підтримувати інвестування в освіту, професійну, наукову та технічну діяльність: від рівня освіти фахівців сфери ІТ на пряму залежить ІБ підприємств; сфера ж професійної, наукової, технічної діяльності безпосередньо формує науковий потенціал країни, в тому числі є базою для створення відповідного ПЗ. І освіта (див. *табл. 1*), продемонструвала вибухові зрушення в обсягах інвестування у ПЗ. Тенденція зростання цього показника у сфері професійної, наукової, технічної діяльності значно скромніша, але також виглядає оптимістично.

За даними, наведеними у звіті *Verizon Data Breach Investigations Report* за 2020 р., 99 % кібератак, що здійснені на підприємства торгівлі, мали фінансовий мотив. Серед виявлених 725 інцидентів підтверджено лише 165, але, як зазначають автори звіту, близько 405 непідтверджених інцидентів – це DDoS-атаки. Крім того, ритейл визнано одним з ключових секторів атак зловмисників. Найбільш розповсюдженими видами атак у ритейлі стали: системні вторгнення та соціальний інжиніринг, частка яких становить близько 60 % від загального обсягу кібератак у ритейлі. Системні вторгнення пов'язані з неавторизованим доступом до мережі, які не ідентифікують антивірусні програми. Виявляються такі інциденти, зазвичай, постфактум. Соціальний інжиніринг у вигляді застосування *Pretexting* притаманний саме сфері ритейлу. *Pretexting* становить близько 60 %, фішинг – 40 % від загальної кількості соціальних моделей кібератак. Тип інформації, на який були найбільше націлені зловмисники, – це інформація щодо платіжних карток клієнтів. Крім того, особисті й облікові дані є привабливими для фінансових зловмисників – саме вони є цінним об'єктом кібератак [15].

Під впливом *COVID-19* активно розвивалася онлайн-сфера бізнесу. Торговельні підприємства не стали винятком, у зв'язку з чим підвищився рівень кіберзагроз. Кіберзагрози для ПТ пов'язані з шифруванням або викраденням даних клієнтів, уповільненням торговельних процесів. Це, в свою чергу, призводить до значних витрат підприємства. Натомість за умови успішної кібератаки вартість цифрової безпеки ПТ суттєво збільшиться, а втрати включатимуть не тільки оголошений викуп за викрадену або зашифровану інформацію.

Вартість *цифрової безпеки* підприємств торгівлі складається з витрат на запобігання кібератак (програмне забезпечення; навчання цифровій грамотності працівників; організація системи безпеки, мотиваційної політики та корпоративної культури). Ціною ж *вразливості* будуть витрати на ліквідацію наслідків від кібератак (викуп, відновлення операційних процесів, репутації тощо).

Втрати торговельного підприємства у випадку успішної кібератаки матимуть негативний вплив як на фінансовий стан підприємства, так і на його подальші перспективи розвитку у конкурентному середовищі.

По-перше, це грошові втрати ПТ, пов'язані з уповільненням темпів зростання товарообороту і, як наслідок, недоотримання доходів і прибутку у найближчій та середньостроковій перспективі.

По-друге, якщо кібератака зловмисників мала успіх, найчастіше це призводить до втрати *репутації*. Найбільш критично це для відомих брендів, які мають певну репутацію, що створювалася роками, їм довіряють клієнти і працівники. При порушенні ж ІБ конфіденційні дані потрапляють до зловмисників, що руйнує довіру. І навіть швидка реакція з боку компанії – своєчасний викуп або дешифрування даних, стрімке відновлення основних процесів – не повертає клієнтам комфорту і відчуття впевненості. Втрата довіри призводить до скорочення обсягів покупок в очікуванні розвитку подій, часткової втрати постійних клієнтів, стає значною перешкодою для залучення нових. Це, в свою чергу, обумовлює зниження конкурентоспроможності ПТ.

По-третьє, незалежно від того, яке рішення приймають керівники компанії – задоволення вимог зловмисників або самостійне вирішення проблем, – ці процеси супроводжуються *втратою часу*, який є дедалі ціннішим ресурсом будь-якого бізнесу в умовах прискорення розвитку інформаційного суспільства. Відволікання грошових коштів, втрата фінансових можливостей, як наслідок – втрата мобільності при змінному попиті суттєво знижує конкурентні можливості підприємства.

По-четверте, викрадення бази даних зловмисниками може бути пов'язане не тільки з особистими даними клієнтів, але й з конфіденційною інформацією підприємства торгівлі. Оприлюднення цих даних призведе до втрати конкурентних переваг компанії. Конфіденційна інформація контрагентів також опиняється під загрозою оприлюднення, що, в свою чергу, призводить до штрафів, санкцій, судових витрат.

По-п'яте, викрадення, шифрування даних зумовлює *порушення бізнес-процесів* ПТ. Але не менш важливим є пошкодження і втручання в закупівельні, збутові та інші бази за видами діяльності підприємства, що може супроводжуватися іншою формою кіберзагрози, наприклад, вірусною атакою. Тимчасова втрата доступу до платіжної системи банку, бухгалтерських, кур'єрських програм та іншого призводить до тимчасової дезорієнтації і уповільнення торговельних бізнес-процесів. І, як наслідок – зниження обсягу товарообороту та інших ключових показників діяльності підприємства.

По-шосте, відносини з *інвесторами*. Зазвичай, великі торговельні мережі, особливо міжнародного рівня, при ліквідації наслідків кібератаки не втрачають своїх інвесторів або акціонерів – це пов'язано з достатньою кількістю фінансових ресурсів і наявністю потужної системи інформаційної безпеки. Але, якщо йдеться про середні за розміром підприємства, в яких недосконала система безпеки і які потребують додаткових вкладень з боку інвесторів (акціонерів) для подальшого розвитку, то після успішної кібератаки існує висока ймовірність втрати довіри інвестора (акціонера) такими підприємствами та/або обмеження можливостей залучення інших інвесторів (акціонерів) для подальшого розвитку.

Результат (ефект) ІБПТ сучасні автори розраховують через темпи зміни доходу (прибутку), відвернений збиток. Обчислення обох показників є складним. Методику розрахунку темпів зміни доходу (прибутку)

можна поділити на 2 підходи через розрахунок: приросту доходу (прибутку); недоотриманої суми доходу (прибутку). Розрахунок приросту доходу (прибутку) залежить від наявності достатнього рівня ІБ і ускладнений тим, що фактично система ІБ є не центром формування прибутку, а допоміжною в загальній системі підприємства. Крім того, достатній (належний) рівень розрахунку критерію ІБ підприємства вимагає своєї системи оцінки. Недоотримана сума доходу (прибутку) може розраховуватися через імовірність настання кібератаки або є результатом фактичної кібератаки. Розрахунок показника ймовірності настання кібератаки ускладнений тим, що кібератаки не мають певної системи. Фактичні додаткові витрати підприємства для викупу інформації, відновлення бізнес-процесів після кібератаки і порівняння фактичних значень доходу (прибутку) із запланованими є основними показниками для розрахунку економічної ефективності у випадку успішної кібератаки.

Методика розрахунку результату (ефекту) через відвернений збиток передбачає аналіз усіх інформаційних загроз, яким піддавалося підприємство протягом певного часу, де враховується можлива вартість викупу на відновлення бізнес-процесів. У цьому випадку економічна ефективність розраховується як зіставлення суми відверненого збитку з витратами підприємства на організацію належного рівня ІБ.

Сучасні методики, які використовуються для оцінки економічної ефективності, представлено у *табл. 2*.

Таблиця 2

Методики оцінки економічної ефективності інформаційної безпеки підприємств торгівлі

Назва методики	Оптимізація витрат	Визначення результату	Максимізація результату	Оцінка ризиків	Розроблення ймовірних сценаріїв
Прикладний інформаційний аналіз (<i>Applied Information Economics, AIE</i>)	+	+	-	+	+
Споживчий індекс (<i>Customer Index, CI</i>)	-	+	-	-	-
Додана економічна вартість (<i>Economic Value Added, EVA</i>)	-	+	-	-	-
Вихідна економічна вартість (<i>Economic Value Sourced, EVS</i>)	-	+	+	+	+
Управління портфелем активів (<i>Portfolio Management, PM</i>)	+	+	+	+	+
Оцінка дійсних можливостей (<i>Real Option Valuation, ROV</i>)	+	+	+	+	+
Метод життєвого циклу штучних систем (<i>System Life Cycle Analysis, SLCA</i>)	-	+	-	+	+
Система збалансованих показників (<i>Balanced Scorecard, BSC</i>)	+	+	+	-	-
Сукупна вартість володіння (<i>Total Cost of Ownership, TCO</i>)	+	-	-	-	-
Функціонально-вартісний аналіз (<i>Activity Based Costing, ABC</i>)	+	-	-	-	+
Метод експертних оцінок	-	+	-	+	-

Джерело: систематизовано авторами за [16–18].

Дані *табл. 2* відображають можливість кожної з методик визначати складові економічної ефективності ІБ. З огляду на сутність економічної ефективності, передусім необхідно звернути увагу на мето-

дики, які дають змогу оптимізувати (мінімізувати) витрати на ІБ. *AIE* передбачає оцінку ефективності інвестицій у технології безпеки з використанням експортних оцінок якісних показників. У такому випадку важливу роль відіграють особисті якості експертів (знання, досвід). Використання *AIE* доволі складне і вимагає звернення до компанії-консультанта. Застосування методики *PM* надає можливість оптимізувати витрати у режимі реального часу, але оцінка і прийняття рішень покладені на керівника і залежать від його особистих якостей. Метод *ROV* є трудомістким і обмеженим у використанні, застосовується на стадії проектування. Застосування *BSC* передбачає розроблення унікальних критеріїв: залежно від стратегії підприємства, показників оцінки задаються планові значення показників. Через те, що ІБ є допоміжною системою, виникає ряд проблем у побудові збалансованої моделі. Стратегічні показники підприємства стосовно основної діяльності необхідно пов'язати з показниками інформаційної безпеки. *ABC*-метод, орієнтований на виробничу та логістичну систему підприємства, пов'язаний з визначенням і розподілом витрат.

За результатами аналізу можливостей розглянутих методів визначення розміру витрат і результату, оцінки економічної ефективності зроблено такі висновки:

- застосування деяких методів є неможливим для мікропідприємств торгівлі, що пов'язано з їх значною трудомісткістю, відсутністю експертів тощо;

- метод *Customer Index* найбільше відображає специфіку діяльності ІТ і дає змогу оцінити вплив інвестицій в ІБ на динаміку кількості споживачів;

- використання методу *Total Cost of Ownership* надає найбільше можливостей аналізу і мінімізації витрат на підприємстві, але для визначення результату необхідно застосовувати принаймні ще одну методику;

- наведені методи базуються на аналізі даних попередніх періодів (сталого розвитку) та під впливом пандемії *COVID-19* і пов'язаних з цим карантинних обмежень прогностичні дані виявилися помилковими.

Сучасні реалії змусили розробників звернути увагу на інші способи дослідження. Наразі йдеться про аналіз емоцій споживачів. Під час аналізу поведінки споживача експертами з'ясовано, що, обираючи товар, вони керуються не раціональним вибором, а емоціями [19]. Інструменти текстового аналізу на основі штучного інтелекту (*Clarabridge* і *IBM Watson*) підвищують точність інструментів аналізу настроїв, у той час як такі фірми, як *Nielsen* і *Realeyes*, переносять методи біометричного і фейс-аналізу у бізнес.

Таким чином, використання певної методики під час оцінки економічної ефективності ІБПТ передусім обумовлено характером діяльності, розміром підприємства, наявністю інтернет-продажів, цілей.

Висновки. Оскільки підприємства торгівлі є провідною ланкою між виробничими підприємствами і споживачами, то вони найбільш чутливі до зміни потреб і бажань суспільства. Саме підприємства торгівлі

найбільш вразливі для кіберзагроз: їх специфіка у тому, що основною метою є задоволення попиту на товари, а не захист інформації. Проведене дослідження доводить необхідність оптимізації витрат на інформаційне забезпечення. Виявлено особливості складу витрат на інформаційне забезпечення, а також особливості виокремлення результату (доходу, прибутку) від функціонування ефективної системи інформаційної безпеки. Визначено найбільш результативні методики оцінки економічної ефективності інформаційної безпеки для підприємств торгівлі.

Розглянуті питання можна поглибити, проаналізувавши специфіку оцінки економічної ефективності інформаційної безпеки з урахуванням особливостей діяльності оптових і роздрібних підприємств.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Digital 2021 global overview report. URL: <https://www.hootsuite.com/resources/digital-trends>.
2. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.
3. Рибальченко Л. В., Рижков Е. В., Тютченко С. М. та ін. Безпека підприємництва: монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 180 с.
4. Фокіна-Мезенцева К. Інформаційна безпека у глобальному суспільстві. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2021. № 5. С. 61-71. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)04](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)04).
5. Нежива М., Мисюк В. ASP Structure: prevention of economic fraud. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2021. № 1. С. 41-52. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(135\)03](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(135)03).
6. Панченко В. Управління інформаційною безпекою держави та підприємств: правові та організаційні аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1(21). С. 103-109.
7. Аванесова І. Інформаційна безпека у системі захисту прав споживачів фінансових послуг. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 2. С. 55-66. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2018/02/6.pdf>.
8. Азаренкова Г. М., Майборода А. В. Особливості формування підсистеми інформаційного забезпечення системи фінансової безпеки суб'єкта господарювання. *Бізнес Інформ*. 2020. №1. С. 210-217. <http://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-1-210-217>.
9. Бакай В. Й., Зима В. М. Нові виклики та особливості створення системи інформаційної безпеки підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 5. С. 19-22.
10. Бехтер Л. А. Загрози інформаційної безпеки та захист інформації як складова економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2020. № 12. С. 66-70. <http://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.12.66>.
11. Утенкова К. О. Теоретичні засади формування методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С.133-140. <http://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.4.133>.
12. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 № 2657-ХІІ. Дата оновлення: 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 20.10.2021).
13. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. Дата оновлення: 06.02.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення 20.10.2021).

14. Сороківська О. А., Шведа Н. М. Інформаційна безпека підприємства в умовах застосування бенчмаркінгу. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2013. № 2. С. 55-61.
15. Data Breach Investigations Report 2020. URL: <https://www.verizon.com/business/resources/reports/dbir> (дата звернення 20.10.2021).
16. An Overview of Applied Information Economics. URL: <https://hubbardresearch.com/about/applied-information-economics> (дата звернення 20.11.2021).
17. Customer intelligence. URL: https://searchcustomerexperience-techtargget-com.translate.google.com/definition/customer-intelligence-CI?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,sc (дата звернення 20.11.2021).
18. A mathematical model of information security for a mining company. E3S Web Conf. Vth International Innovative Mining Symposium. 2020. Vol. 174. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2020/34/e3sconf_iims2020_04012/e3sconf_iims2020_04012.html.
19. Predictions 2021: Customer Insights Practices Continue To Evolve. URL: <https://www.forrester.com/blogs/customer-insights-2021-predictions> (дата звернення 20.10.2021).

REFERENCES

1. Digital 2021 global overview report. *www.hootsuite.com*. <https://www.hootsuite.com/resources/digital-trends> [in English].
2. Statystychna informacija Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrai'ny [Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [in Ukrainian].
3. Rybal'chenko, L. V., Ryzhkov, E. V., Tjutchenko, S. M. et al. (2020). *Bezpeka pidpryjemnytva [Business security]*. Dnipro: Vydavec' Bila K. O. [in Ukrainian].
4. Fokina-Mezenceva, K. (2021). Informacijna bezpeka u global'nomu suspil'stvi [Information security in the global society]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 5, 61-71. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)04](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)04) [in Ukrainian].
5. Nezhyva, M., & Mysjuk, V. (2021). ASP Structure: prevention of economic fraud. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 1, 41-52. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(135\)03](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(135)03) [in Ukrainian].
6. Panchenko, V. (2020). Upravlinnja informacijnoju bezpekoju derzhavy ta pidpryjemstv: pravovi ta organizacijni aspekty [Management of information security of the state and enterprises: legal and organizational aspects]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva – Current Issues of Jurisprudence*, 1 (21), 103-109 [in Ukrainian].
7. Avanesova, I. (2018). Informacijna bezpeka u systemi zahystu prav spozhyvachiv finansovyh poslug [Information security in the system of protection of the consumers rights of financial services]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 2, 55-66. <http://visnik.knute.edu.ua/files/2018/02/6.pdf> [in Ukrainian].
8. Azarenkova, G. M., & Majboroda, A. V. (2020). Osoblyvosti formuvannja pidsystemy informacijnogo zabezpechennja systemy finansovoi' bezpeky sub'jekta gospodarjuvannja [Formation features of the information support subsystem of the financial security system of the business entity]. *Biznes Inform – Business Inform*, 1, 210-217. <http://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-1-210-217> [in Ukrainian].
9. Bakaj, V. J., & Zyma, V.M. (2020). Novi vyklyky ta osoblyvosti stvorennja systemy informacijnoi' bezpeky pidpryjemstva [New challenges and features of creating an information security system of the enterprise]. *Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 5, 19-22 [in Ukrainian].

10. Behter, L. A. (2020). Zagrozy informacijnoi' bezpeky ta zahyst informacii' jak skladova ekonomichnoi' bezpeky sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstv [Information security threats and information protection as a component of economic security of agricultural enterprises]. *Agrosvit – Agrosvit*, 12, 66-70. <http://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.12.66> [in Ukrainian].
11. Utenkova, K. O. (2020). Teoretychni zasady formuvannja metodyky ekspertnoi' ocinky vplyvu okremykh chynnykiv na stan ekonomichnoi' bezpeky agrarnykh pidpryjemstv [Theoretical bases of formation technique of an expert estimation of influence of separate factors on a condition of economic safety of the agrarian enterprises]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 4, 133-140. <http://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.4.133> [in Ukrainian].
12. Pro informaciju Zakon Ukrainy vid 02.10.92 № 2657-XII. Data onovlennja: 16.07.2020. [The Law of Ukraine "On Information" dated 02.10.1992 No. 2657-XII. Updated date: 16.07.2020]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (accessed on 20 October 2021) [in Ukrainian].
13. Pro Osnovni zasady rozvytku informacijnogo suspil'stva v Ukraini na 2007-2015 roky: Zakon Ukrainy vid 09.01.2007 № 537-V. Data onovlennja: 06.02.2007 [Law of Ukraine "On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007-2015" dated 09.01.2007 No. 537-V. Updated date: 06.02.2007]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (accessed on 20 October 2021) [in Ukrainian].
14. Sorokivs'ka, O. A., & Shveda, N. M. (2013). Informacijna bezpeka pidpryjemstva v umovah zastosuvannja benchmarkingu [Enterprise information security in the conditions of application of benchmarking]. *Regional'na biznes-ekonomika ta upravlinnja – Regional Business Economics and Management*, 2, 55-61 [in Ukrainian].
15. Data Breach Investigations Report (2020). <https://www.verizon.com/business/resources/reports/dbir> (accessed on 20 October 2021) [in English].
16. An Overview of Applied Information Economics. *hubbardresearch.com*. <https://hubbardresearch.com/about/applied-information-economics> (accessed on 20 November 2021) [in English].
17. Customer intelligence. *searchcustomerexperience-techtargget-com.translate.google*. https://searchcustomerexperience-techtargget-com.translate.google/definition/customer-intelligence-CI?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,sc (accessed on 20 November 2021) [in English].
18. A mathematical model of information security for a mining company (2020). E3S Web Conf. Vth International Innovative Mining Symposium. Vol. 174. https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2020/34/e3sconf_iims2020_04012/e3sconf_iims2020_04012.html [in English].
19. Predictions (2021). Customer Insights Practices Continue To Evolve. <https://www.forrester.com/blogs/customer-insights-2021-predictions> (accessed on 20 October 2021) [in English].

Надійшла до редакції 01.12.2021.

Прийнято до друку 20.12.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

МАТУСОВА Олена,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-7998-3289

o.matusova@knute.edu.ua

АНДРЕЄВА Вікторія,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і фінансів підприємства
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-9529-0543

v.andryeyeva@knute.edu.ua

MATUSOVA Olena,

PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Finance State University of Trade and Economics 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7998-3289

o.matusova@knute.edu.ua

ANDRIEIEVA Viktoriia,

PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Finance State University of Trade and Economics 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9529-0543

v.andryeyeva@knute.edu.ua

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Вступ. В Україні наразі малий та середній бізнес (МСБ) є основою економіки: він щороку додає приблизно 60 % доданої вартості. 2020 р. став черговим випробуванням для бізнесу через пандемію COVID-19, яка змусила підприємства залучати кредитні кошти.

Проблема. Пандемія виявила нові виклики як для суб'єктів МСБ, так і для кредиторів щодо цифрової трансформації власних бізнес-процесів.

Метою статті є визначення основних тенденцій кредитування малого та середнього бізнесу України в період пандемії та встановлення напрямів цифрової трансформації процесів кредитування МСБ.

Методи. В дослідженні застосовано загальнонаукові методи пізнання: аналізу і синтезу, індукції, дедукції, порівняння, системного підходу для виявлення особливостей цифрової трансформації кредитування, а також аналітико-статистичні методи для обґрунтування кредитування МСБ в період пандемії.

Результати дослідження. Дослідження виявило зростання частки кредитування суб'єктів МСБ за винятком мікропідприємництва в умовах пандемії. Встановлено, що така тенденція обумовлена зниженням процентних ставок за креди-

DIGITALIZATION OF LENDING TO SMALL AND MEDIUM BUSINESS

Introduction. In Ukraine, small and medium-sized businesses (SMEs) are currently the backbone of the economy: they add about 60 % of value added each year. 2020 was another test for business due to the COVID-19 pandemic, which forced companies to borrow.

Problem. The pandemic has identified new challenges for both SMEs and creditors in digitally transforming their own business processes.

The aim of the paper is to identify the main trends in lending to small and medium-sized enterprises in Ukraine during the pandemic and to determine the ways for digital transformation of SMEs lending processes.

Methods. General scientific methods of analysis and synthesis, induction, deduction, comparison, a systematic approach to identify features of a lending digital transformation, as well as analytical and statistical methods to justify SMEs lending during the pandemic were applied in the study.

Results. The authors conclude that there is an increase in the share of lending to SMEs, except micro-enterprises during the pandemic. The study shows that current trend is specified by lower interest rates on loans (except micro-enter-

© Матусова О., Андреева В., 2022

Внесок авторів є рівнозначним.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Matusova O., Andrijeva V. Dyzhytalizacija kredyтування malogo ta seredn'ogo biznesu. Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu. 2022. №1. S. 118-131. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)09](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)09)

118 **ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1**

тами (крім суб'єктів мікропідприємництва, які характеризуються як найбільш ризикові). В умовах пандемії кредитування зазнало значних цифрових трансформацій (онлайн-заявки, спрощена процедура прийняття рішень, мобільні додатки, цифрові альянси).

Висновки. Загалом динаміка кредитування МСБ України в умовах пандемії свідчить про їх готовність до використання позикових коштів під час кризи. Пандемія стала рушійною силою цифрової трансформації кредитування МСБ з інноваційними підходами до надання послуг, обслуговування клієнтів, консалтингу, програмного забезпечення, цільових кредитних продуктів і відносин у цифрових альянсах.

Ключові слова: кредитування, малий та середній бізнес, цифровізація кредитування, цифрові послуги, процентні ставки.

JEL Classification: G29, M15, O33

Вступ. В Україні наразі малий та середній бізнес є основою економіки: у 2019 р. в країні налічувалося понад 380 тис. суб'єктів МСБ, що становить приблизно 99 % від загальної кількості підприємств. До МСБ також належить значна кількість роботодавців країни: на таких підприємствах працюють 4.8 млн осіб, що становить понад 75 % робочої сили [1]. Це підкреслює безперечний економічний вплив МСБ, який щороку додає до економіки приблизно 60 % доданої вартості. Розвиток сектора МСБ у країні є показником перспективних позитивних зрушень в економіці, інноваційного та сталого розвитку серед іншого завдяки тому, що він найпершим реагує на будь-які зміни в економічній ситуації. Проте й негативний вплив кризових чинників також найшвидше відбивається саме на цьому секторі. 2020 р. відзначився погіршенням загальної макроекономічної ситуації в світі, що миттєво відобразилося на функціонуванні МСБ: за рік через пандемію коронавірусу погіршилось фінансове становище близько 45 % українських підприємств, і найбільше постраждали від карантину представники малого бізнесу.

Зазвичай українські підприємці намагаються вирішувати проблеми переважно завдяки використанню власних коштів – здебільшого через високу вартість запозичень, що особливо актуально в умовах загального погіршення макроекономічних показників. Фінансування використовується для поповнення оборотних активів, основних інвестицій, розроблення та запуску нових продуктів чи послуг, найму та навчання працівників, рефінансування чи погашення зобов'язань.

Проблема. Фактично найбільший бізнес-сегмент української економіки намагається отримати доступ до кредитування для того, щоб розширюватися, залишатися конкурентоспроможними, а в деяких випадках – просто виживати в складних умовах. Позики залучаються

prises, which are characterized as the most risky). Lending has undergone significant digital transformations (online applications, simplified decision-making, mobile applications, digital alliances) in the context of the pandemic.

Conclusions. The dynamics of lending of SMEs in Ukraine during the pandemic indicates their readiness to use borrowed funds during the crisis. The pandemic has become a driver to the digital transformation of SMEs lending with innovative approaches to service delivery, customer service, consulting, software, targeted credit products and relationships within digital alliances.

Keywords: lending, small and medium business, digitalization of lending, digital services, interest rates.

здебільшого в національній валюті, зважаючи на негативний досвід валютних запозичень бізнесу у часи кризи 2007–2009 рр. Така тенденція переважає і в умовах пандемії.

Черговим випробуванням для бізнесу став 2020 р. через пандемію *COVID-19*, яка додатково змусила підприємства звертатися до банків для кредитування потреб у капіталі. Водночас пандемія виявила нові виклики, що постають як перед суб'єктами МСБ щодо можливості доступу до кредитних ресурсів, так і перед кредитними установами щодо забезпечення цифровізації власних бізнес-процесів і задоволення зростаючого попиту на кредитні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку малого та середнього бізнесу в Україні традиційно присвячена велика кількість наукових праць. Зокрема, кредитування МСБ досліджується такими вітчизняними вченими, як Н. Волкова, К. Свірідова [2], Н. Погореленко [3], В. Романишин, Г. Уманців [4]; цифровим трансформаціям бізнес-процесів присвячено праці А. Мазаракі, С. Волосович [5], М. Диби [6], В. Верби [7], О. Гусевої [8]; на цифровізації кредитування зосередили увагу Ю. Оніщенко [9], В. Коваленко [10], Я. Шмуратко [11] та ін. Проте дослідження сконцентровано здебільшого або на цифрових трансформаціях банківського сектора загалом, або на програмах кредитної підтримки МСБ, питання ж розвитку кредитування з урахуванням особливостей його цифровізації в умовах пандемії не вирішено.

Метою статті є визначення основних тенденцій кредитування малого та середнього бізнесу України в період пандемії та встановлення напрямів цифрової трансформації кредитування МСБ.

Методи. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи пізнання: аналізу та синтезу, індукції, дедукції, порівняння, системного підходу для виявлення особливостей цифрової трансформації кредитування, а також аналітико-статистичні методи та порівняння для обґрунтування кредитування МСБ у період пандемії. Для формулювання висновків використано метод узагальнення.

Результати дослідження. За 2018–2020 рр. частка кредитних коштів у ресурсах українських підприємств зросла з 22.7 % до 31.1 % [12]. Таке збільшення обумовлено тим, що 2018 р. був економічно нестабільним через світову економічну кризу та падіння темпів зростання економіки Китаю, який для України є найбільшим торговим партнером. Відтак підприємства не мали змоги генерувати необхідний прибуток, щоб його реінвестувати. В Україні МСБ недоотримували фінансування, що обмежувало його можливості для розвитку. За таких умов саме кредит є найбільш гнучкою формою задоволення тимчасових потреб підприємства в грошових коштах [3].

Від липня 2020 р. спостерігається зменшення загального обсягу кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям на 57 257 млн грн або на 7.34 % (з 780 000 млн грн

до 722 715 млн грн станом на лютий 2021 р.) [12]. Така тенденція пов'язана здебільшого зі значним зниженням кредитування суб'єктів мікропідприємництва: на 40 677 млн грн або на 15.8 % у лютому 2021 р. відносно відповідного періоду попереднього року, при збільшенні кредитування за цей період на 4 488 млн грн або на 2.03 %.

Тенденція до зниження кредитування саме суб'єктів мікропідприємництва значною мірою обумовлена спалахом *COVID-19*, який спричинив скорочення діяльності або взагалі її призупинення. Скорочення обсягу кредитування суб'єктів мікропідприємництва зумовило зменшення його частки в загальному обсягу на 4.88 % [12]. Натомість кредитування інших нефінансових корпорацій зросло: найбільша частка притаманна суб'єктам великого підприємництва (річне зростання на 1.27 %), дещо менша – суб'єктам середнього підприємництва (+3.04 % за рік), найменша частка – суб'єктам малого підприємництва без мікропідприємств (зростання на 0.57 %) (рис. 1).

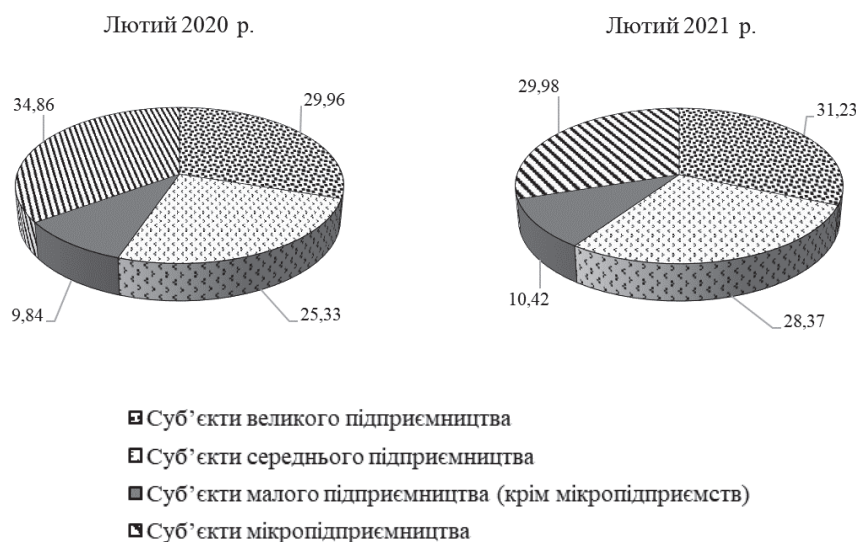

Рис. 1. Структура кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям за розміром суб'єкта господарювання, %

Джерело: розроблено авторами за [12].

За видами валют кредитів, наданих депозитними корпораціями нефінансовим корпораціям, більша частка припадає на національну валюту – 57.70 % у лютому 2021 р., що на 1.23 % більше ніж у відповідному періоді попереднього року [12].

Стосовно наданих кредитів за строками погашення загалом, то станом на лютий 2021 р. більше половини припадає на кредити до 1 року – 50.58 %, а менша – на кредити більше 5 років (15.92 %), що пов'язано зі збільшенням ризику неповернення довгострокових кредитів [12]. Частка кредитів терміном до 1 року превалює у всіх суб'єктів господарювання незалежно від розмірів, але найбільшою є у суб'єктів

середнього підприємництва. Крім того, найбільша частка наданих кредитів від 1 до 5 років також притаманна суб'єктам середнього підприємництва, а найбільша частка кредитів строком більше 5 років – суб'єктам малого підприємництва (крім мікропідприємств) та мікропідприємствам (табл. 1).

Таблиця 1

**Частка кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ)
нефінансовим корпораціям, за розміром суб'єкта господарювання
та строками погашення, %**

Суб'єкт господарювання	Строк погашення	2017	2018	2019	Березень 2020	Червень 2020	Вересень 2020	Грудень 2020	Січень 2021	Лютий 2021
Велике підприємництво	До 1 року	42.77	49.70	49.18	47.69	47.52	47.77	47.29	47.55	48.12
	Від 1 до 5 років	34.82	29.26	29.70	32.06	32.15	32.64	32.95	33.30	32.35
	Більше 5 років	22.41	21.04	21.11	20.25	20.33	19.59	19.76	19.15	19.53
Середнє підприємництво	До 1 року	43.22	51.71	50.26	48.51	48.68	50.34	49.75	51.44	52.21
	Від 1 до 5 років	38.56	31.51	32.95	38.05	38.41	37.55	38.75	37.43	36.43
	Більше 5 років	18.22	16.78	16.78	13.43	12.91	12.12	11.50	11.14	11.36
Мале підприємництво (крім мікропідприємств)	До 1 року	41.84	45.54	45.23	44.38	46.52	43.58	42.21	44.02	41.64
	Від 1 до 5 років	33.46	32.74	32.84	34.07	29.24	29.99	29.69	31.21	31.95
	Більше 5 років	24.69	21.73	21.92	21.55	24.23	26.44	28.10	24.77	26.41
Мікропідприємництво	До 1 року	44.70	46.87	47.84	47.50	45.46	45.25	45.76	43.77	45.23
	Від 1 до 5 років	26.47	23.57	23.53	23.26	25.57	27.24	27.20	28.00	27.69
	Більше 5 років	28.83	29.55	28.62	29.24	28.97	27.51	27.04	28.22	27.08

Джерело: розроблено автором за [12].

Стосовно загальної відсоткової ставки за новими кредитами нефінансовим корпораціям спостерігається тенденція до її зниження: з 16.1 % у 2018 р. до 10.3 % у 2020 р. Проте, починаючи з січня 2021 р. до березня 2021 р., загальна процентна ставка мала тенденцію до збільшення до 12.9 %, а далі спостерігалось зниження до 8.4 % у квітні 2021 р. [12]. Зниження відсоткових ставок сприяє залученню кредитних коштів суб'єктами господарювання. Так, за результатами 2020 р. обсяг нових кредитів, залучених нефінансовими корпораціями, збільшився на 81 641 млн грн або на 3.05 % відносно попереднього року, але у січні-лютому 2021 р. обсяги нових кредитів зменшуються, тобто вітчизняні підприємства недоотримують фінансування, що обмежує можливість їх виживання в умовах пандемії.

У національній валюті загальна процентна ставка знизилася з 18.1 % у 2018 р. до рекордних 8.4 % у лютому 2021 р. Найвищою процентна ставка була для суб'єктів мікропідприємництва та малого підприємництва без мікропідприємств, що пов'язано з найвищим ризиком їх неповернення у зв'язку з великою ймовірністю припинення діяльності в умовах карантину (рис. 2).

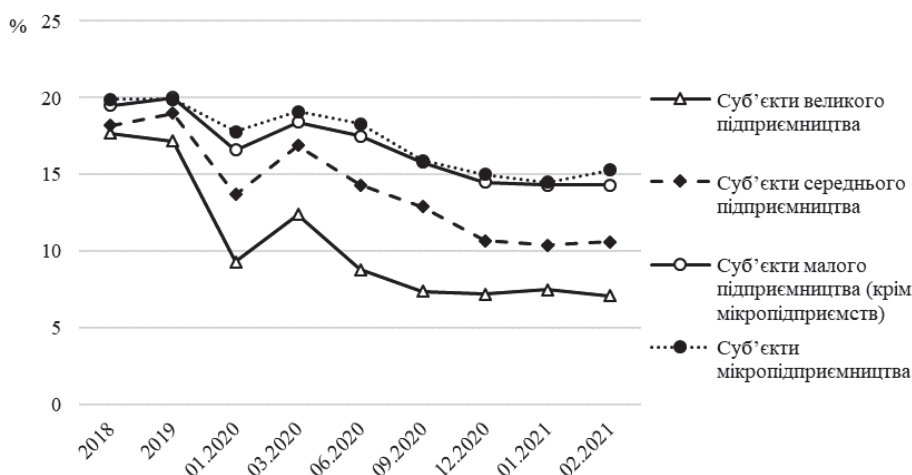

Рис. 2. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими кредитами в національній валюті нефінансовим корпораціям за розміром суб'єкта господарювання

Джерело: розроблено авторами за [12].

Зниження загальної процентної ставки було характерним і для нових кредитів нефінансовим корпораціям в іноземній валюті (рис. 3).

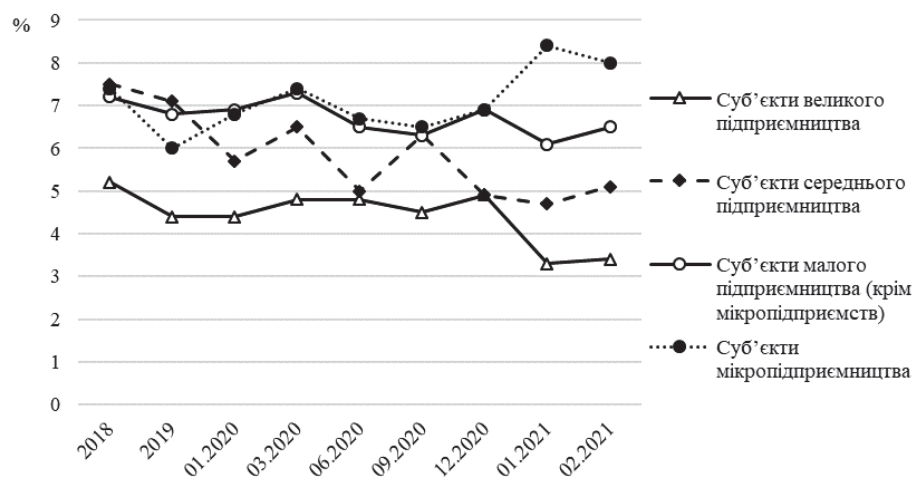

Рис. 3. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) нових кредитів нефінансовим корпораціям в іноземній валюті за розміром суб'єкта господарювання

Джерело: розроблено авторами за [12].

Процентна ставка в іноземній валюті не має чітко визначеної тенденції зміни відповідно до розмірів суб'єктів господарювання (на відміну від ставки в національній валюті). Але найвищою, як і у випадку з національною валютою, вона була для суб'єктів мікропідприємництва (6–8 %) та суб'єктів малого підприємництва без мікропідприємств (6.1–6.9 %), що також обумовлено найбільшим ризиком їх неповернення в умовах пандемії.

Основними джерелами кредитування малого та середнього підприємництва в Україні є банківські установи та кредитні спілки. Кожне з них має свої переваги та недоліки, які особливо гостро відчуються бізнесом в умовах пандемії.

Так, через банківські установи суб'єкти підприємництва можуть залучити як безпосередньо кошти фінансової установи, так і кошти міжнародних фінансових організацій. Проте банківський сектор ускладнив умови отримання кредиту, особливо для МСБ. Мікробізнес і стартапи в цьому випадку мають ще менше шансів на схвальну відповідь від банку. Позичальник повинен мати чисту кредитну історію, всю необхідну фінансову звітність, його бізнес повинен успішно функціонувати упродовж тривалого часу, а найголовніше – здобувач (здебільшого) повинен надати заставу. Мікропідприємство може отримати кредит без застави як фізична особа. Проте ставки по таких кредитах вищі, ніж для інших суб'єктів підприємництва. Процентні ставки за програмами міжнародних фінансових організацій, зазвичай, істотно нижче банківських, проте отримати позику можуть лише компанії, що мають чисту кредитну історію і можуть надати бездоганну фінансову документацію. Також бізнес повинен відповідати вимогам певної кредитної програми. Альтернативою банкам можуть бути кредитні спілки, але для отримання кредиту потрібно стати її членом і сплатити певні внески, термін кредиту становитиме не більше 1 року з невеликою сумою на покриття лише поточних потреб. Крім того, ставки в кредитних спілках зазвичай набагато вищі порівняно з банками і становлять у середньому 30 % річних.

В умовах кардинальної зміни бізнес-середовища особливого значення набуває цифровізація кредитування. Розглянемо зміни процесів кредитування в інших країнах. Так, у Німеччині більше 99 % компаній належать до МСБ, вони генерують 60 % усіх доходів корпорацій, що робить їх основою економіки країни. Проте близько 36 % усіх незабезпечених корпоративних кредитів у Німеччині на суму 279 млрд євро припадає саме на підприємства МСБ [13]. Результати аналізу сучасного стану кредитування в Німеччині свідчать, що класичний банківський кредит стає дедалі менш актуальним для суб'єктів МСБ, деякі з яких активно уникають часто повільних, непрозорих та надмірно бюрократичних процесів у банках. Багато підприємств МСБ не отримують індивідуальних пропозицій, адаптованих до їх реальних потреб, і вони також відзначають нерозуміння нових цифрових бізнес-моделей серед деяких банків. Останніми роками все більше суб'єктів МСБ Німеччини шукають альтернативні джерела фінансування, і ця тенденція значно посилилася в період кризи *COVID-19* і обумовленого нею масового припливу термінових заявок на отримання кредитів. Як наслідок, 86 % підприємств МСБ з готовністю розглядають альтернативи традиційним

банківським кредитам, тоді як 11 % уже скористалися цією можливістю, і ця тенденція посилюється [13]. Нині підприємства МСБ Німеччини можуть обирати між кредитними пропозиціями від банків, виробників, платформ цифрового банкінгу, альтернативних (прямих) кредиторів та інших гравців, а перевагу віддають бізнес-моделям, які можуть використовувати новітні цифрові технології для інтелектуального аналізу даних щодо розрахунку точних кредитних рейтингів та швидкого надання клієнтам індивідуальних пропозицій за допомогою цифрових платформ.

В оновленій інформації Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), опублікованій у квітні 2021 р., стверджується, що 34 % малих і середніх підприємств США не відкривалися повторно з січня 2020 р., крім того, вони мають менші можливості для доступу на ринок та отримання справедливого прибутку [14].

Результати дослідження кредитування МСБ у 2019 р. свідчать, що тільки 20 % компаній-заявників отримали запрошену суму фінансування, тобто 80 % не змогли одержати необхідні позики [15]. Частково проблема також пов'язана з використанням застарілих кваліфікаційних критеріїв. Так, небанківські кредитори добре освідомлені про те, що звіт про прибутки та збитки підприємства не відображає стійкості бізнесу, замість цього дані про транзакції та операції підприємства свідчать про здатність адаптуватися і працювати в складних умовах. Малі та середні підприємства США все більше усвідомлюють свої можливості приєднатися до фінансових технологій (*FinTech*): вони знають, що не будуть оцінюватися за традиційними кваліфікаційними критеріями, і їм не доведеться чекати обробки та залучення своїх кредитів упродовж наступних кількох місяців. Крім того, сам кредитний процес стає менш складним для позичальників: підприємствам не потрібно довго чекати, вони можуть просто зареєструватися у кредитора, переглядати онлайн-підказки, щоб завантажити інформацію, та подати заявку на отримання кредиту. В результаті час затвердження заявок для МСБ скорочується з 3–5 тижнів до 5 хв., а час доступності коштів – з 3 місяців до 24 год. [15].

Цифровізація кредитування в Україні має низку *переваг*, здатних привабити вітчизняний МСБ.

Широкий вибір програм кредитування, що дає змогу швидко оцінити переваги кожного з кредитних продуктів, його умови та порівняти з іншими існуючими. Так, на офіційному державному порталі підтримки МСБ можна ознайомитися зі всіма доступними джерелами фінансування, в тому числі й програмами кредитування з боку міжнародних та європейських інституцій [16]. Також відновлення кредитування президент та уряд назвали одним з пріоритетних напрямів державної політики і запровадили програму "Доступні кредити 5–7–9" [17], з повним переліком вимог до якої можна ознайомитися онлайн, швидко обрати устанovu та заповнити заявку на оформлення.

Спрощений цифровий процес подання заявок – замість трудомісткого процесу подання заявки, який вимагає багатьох документів, в умовах цифровізації кредитори пропонують просту програму для самообслуговування через електронний портал, яка потребує лише кілька простих кроків. Решта необхідних даних автоматично збираються кредитором, який здійснює цифровий попередній контроль та аналізує заявку позичальника. Процес можна завершити всього за декілька хвилини, не вимикаючи ноутбука чи телефона. Так, НБУ спільно з Міністерством цифрової трансформації серед заходів з цифровізації банківської системи запровадили програму цифрового шерингу документів, яка спростить доступ клієнтів до кредитних продуктів завдяки використанню цифрових документів [18]. Банки також визнають електронний цифровий підпис, що пришвидшує подання документів. Попередньо клієнт має змогу скористатися онлайн кредитним калькулятором, розрахувати суму платежу, позначити для себе ліміт основної суми кредитування та перевірити розрахунки на різні періоди. Після подання заявки її статус зручно моніторити онлайн в особистому кабінеті. Заявку можна подати за допомогою одного з трьох сервісів: через особистий кабінет, заповнивши стандартну форму; чат-бот на вебпорталі банку; телеграм-бот банку, який обрано для отримання кредиту. Все це можна зробити у будь-який час без черг та перерв на обід.

Гнучкі умови: наприклад, можливо змінити термін кредиту та погасити його до настання кінцевого строку погашення без додаткових витрат, щоб найкраще задовольнити потреби заявника. Оплатити кредит можливо не лише в касі банку, а й через онлайн-банкінг та в терміналі самообслуговування. Можна в режимі реального часу отримати кредит під заставу депозиту, в будь-який момент збільшити кредитний ліміт по карті (в рамках узгодженої з банком кредитної лінії), оформити заставу по гарантії.

Ефективна операційна модель: для спрощення зовнішніх та внутрішніх процесів цифрові кредитори малих та середніх підприємств запровадили автоматизовані процеси, які надають можливість здійснювати ефективні операції та прискорювати діяльність, дозволяючи клієнтам отримувати кредитні пропозиції упродовж кількох годин, а не тижнів. Крім того, рішення позичальника упорядковується в цифровому вигляді, а після прийняття дані автоматично контролюються та централізуються, забезпечуючи звітність у режимі реального часу.

Сегментація та орієнтація на потреби клієнта з метою виділення пріоритетних послуг для сегментів ринку відповідно до інтересів банків. Для успішної сегментації розглядаються відносини МСБ з банком, профіль бізнесу, аналіз портфеля, бажані продукти та послуги. Зосередившись на ключових сегментах, банки визначають

та детально проєктують процеси, які дають змогу підвищити ефективність їх діяльності в умовах кризи. Крім того, що вони пропонують більш досконалі процеси для малих та середніх підприємств, цифрові кредитори успішно застосували клієнтоорієнтований підхід, розробивши пропозиції, що адаптуються до конкретних потреб, а не просто виділяють необхідні фінанси. На додаток до легкого оформлення заявки на кредит із швидким прийняттям рішень, гнучкими умовами, простим управлінням кредитами та конкурентоспроможними цінами, МСБ мають доступ до більш широкого набору послуг: інтегровані банківські послуги, бухгалтерські рішення та фінансові поради.

Суттєва мобільна підтримка: постачальники потужного цифрового кредитування наразі добре оснащені можливостями мобільного каналу для обслуговуючого персоналу банків та МСБ. Створено окремі цифрові платформи саме для бізнесу, кожен банк пропонує завантажити мобільний застосунок для використання всіх переваг інтернет-банкінгу в режимі реального часу. Це має багато переваг: легкі, безперебійні цифрові платіжні операції; виявлення та повідомлення про шкідливі дії; захист клієнтського фонду та даних; забезпечення справедливого ставлення до клієнтів; запобігання оманливій інформації; легка ідентифікація/перевірка клієнта. У світі, що функціонує в умовах пандемії, мобільні телефони подолали розрив і стали ключовим каналом розподілу грошових переказів між фінансистами та малим бізнесом.

Цифрові альянси (рис. 4): з метою повної автоматизації кредитування суб'єктів МСБ, зокрема сільськогосподарського, створено спеціальну платформу *AgroApp*, що забезпечує повну інтеграцію всіх необхідних процесів [19].

Рис. 4. Цифровий альянс кредитування малого та середнього бізнесу

Джерело: розроблено авторами за [18–19].

Клієнт може через особистий кабінет на офіційному вебпорталі ознайомитися з переліком продуктів (кредитна лінія, форвардні контракти, кредити під заставу, кредити на придбання землі тощо), скористатися

підтримкою держави за програмою "Доступні кредити 5–7–9", отримати майно у лізинг та послуги страхування. Будь-яку з наявних пропозицій можна оформити заявкою також і через телеграм-бот. Попереднє прийняття рішення про кредитування займає не більше 24 год.

Цифровізація кредитування має й додаткові перспективи.

Впорядкованість рейтингового процесу. Враховуючи відносно малий розмір МСБ, низьку капіталізацію, відсутність надійної кредитної історії/інформації та сприйняття високого ризику, важливим є спрощений процес формування кредитного рейтингу з урахуванням моделей ціноутворення, ризиків та наявних протоколів прийняття рішень. Якби більшість кредиторів прийняли належну стратегію створення кредитного рейтингу, вони могли б надавати більш спроможні бізнес-пропозиції та мікрокредити через аналіз цифрової поведінки або цифрових слідів МСБ.

Розширена аналітика. Оцифрування МСБ поєднує процеси збору інформації та перевірки кредитних даних за допомогою аналітики, що дає змогу оцінити різні сценарії кредитування. Використовуючи аналітику великих даних, алгоритми машинного навчання (*ML*) та штучний інтелект (*AI*), платформи можуть аналізувати щоденні дані про продажі, щоб дослідити кредитний рейтинг власника бізнесу і запропонувати більше можливостей кредитування, покращити процеси андеррайтингу та зменшити загальні ризики.

Використання наведених переваг забезпечить доступність, швидкість, прозорість та індивідуальність умов кредитування, адаптованих саме під потреби кожного підприємства МСБ, а відповідно своєчасне отримання грошових коштів для розвитку бізнесу та задоволення клієнтських очікувань.

Висновки. Малий та середній бізнес загалом віддає перевагу власним коштам в умовах кризи внаслідок погіршення умов отримання позикових коштів. Цілеспрямована підтримка держави завдяки доступним програмам і політиці НБУ щодо пом'якшення умов кредитування є своєчасним заходом з підтримки функціонування сектора малого та середнього підприємництва, що сприятиме його відновленню та зростанню. Загалом динаміка кредитування МСБ України в умовах пандемії свідчить про готовність суб'єктів господарювання до широкого використання позикових коштів як інструменту стабілізації діяльності під час кризи. Проте офлайн-обмеженість джерел фінансування (банки та кредитні спілки), високі вимоги до позичальників і значні ризики надання кредитів суб'єктам МСБ стримують такі процеси.

Пандемія стала поштовхом для бурхливих цифрових трансформацій процесів кредитування суб'єктів МСБ із застосуванням інноваційних підходів до надання послуг, ведення клієнтських заявок, консультаційного обслуговування, забезпечення доступу до необхідної інформації у режимі реального часу, програмного забезпечення (мобільні

додатки, онлайн-платформи, чат-боти, телеграм-боти), сегментації кредитного ринку і адресних кредитних продуктів, налагодження взаємовідносин у межах цифрових альянсів.

Подальші наукові розробки будуть спрямовані на вивчення ефективності окремих інструментів FinTech у бізнес-процесах підприємств малого та середнього бізнесу.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистичні дані щодо діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 24.09.2021).
2. Волкова Н. І., Свірідова К. Д. Аналіз проблем кредитування малого та середнього бізнесу в сучасних економічних умовах. *Фінанси, облік, банки*. 2017. С. 55-62.
3. Погореленко Н. П., Коваль В. О. Кредитування малого та середнього бізнесу: аналіз діючих умов та підходи до підвищення ефективності його державної підтримки. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. Т. 21. Вип. 4(47). С. 218-223.
4. Романишин В. О., Уманців Г. В., Сясько І. В. Активізація кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 70-77.
5. Мазаракі А., Волосович С. FinTech: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 308 с.
6. Диба М. І., Гернего Ю. О. Диджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 7. С. 50-63.
7. Верба В. А. Передумови, драйвери та наслідки цифрової трансформації бізнесу. Стратегічні імперативи сучасного менеджменту: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 квіт. 2018 р.). Київ: КНЕУ, 2018. С. 491-496.
8. Гусева О. Ю., Легомінова С. В. Диджиталізація як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1 (23). С. 33-39.
9. Онищенко Ю. І. Банківська діяльність в умовах розвитку цифрових технологій. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 8 (73). С. 160-165.
10. Коваленко В. В. Розвиток FinTech: загрози та перспективи для банків України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 4(09). С. 127-133.
11. Шмуратко Я. А. Розвиток ринку fintech-кредитування. Трансформація фінансово-кредитних відносин в умовах цифрової економіки: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (20-21 квіт. 2019 р.). Одеса: ОНЕУ, 2019. С. 111-114.
12. Грошово-кредитна та фінансова статистика. *Національний Банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial> (дата звернення 20.09.2021).
13. Lehnen Pascal, Hildebrand Daniel and Löber Dominik. How banks can master the new competitive situation in the SME lending market and successfully adapt their business model. URL: <https://www.rolandberger.com/en/Insights/Publications/SME-lending-in-transition-opportunities-to-develop-future-oriented-business.html>.
14. 334 % of America's small businesses are still closed due to COVID-19. Here's why it matters. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/america-united-states-covid-small-businesses-economics>.

15. Benefits of Digitizing your Small-Business Lending. URL: <https://lendfoundry.com/blog/benefits-of-digitizing-your-small-business-lending>.
16. Портал для підприємців. URL: <https://sme.gov.ua/> (дата звернення 25.09.2021).
17. Програма "Доступні кредити 5-7-9". Урядовий портал. URL: <https://5-7-9.gov.ua> (дата звернення 25.09.2021).
18. НБУ та Мінцифри спільно працюють над цифровізацією банківської системи України. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-ta-mintsifri-spilno-pratsuyut-nad-tsifrovizatsiyeyu-bankivskoyi-sistemi-ukrayini> (дата звернення 24.09.2021).
19. Фінансування агробізнесу. URL: <https://agroapp.com.ua> (дата звернення 28.09.2021).

REFERENCES

1. Statystichni dani shchodo diialnosti subiektiv maloho ta serednoho biznesu [Statistics on the activities of small and medium-sized businesses]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. *ukrstat.gov.ua*. www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
2. Volkova, N. I., & Sviridova, K. D. (2017). Analiz problem kredytuvannia maloho ta serednoho biznesu v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Analysis of small and medium business lending problems in modern economic conditions]. *Finansy, oblik, banky – Finance, accounting, banks*, 3, 55-62 [in Ukrainian].
3. Pohorelenko, N. P., & Koval, V. O. (2021). Kredytuvannia maloho ta serednoho biznesu: analiz diiuchykh umov ta pidkhody do pidvyshchennia efektyvnosti yoho derzhavnoi pidtrymky [Lending of small and medium-sized businesses: analysis of current conditions and approaches to improving the effectiveness of its state support]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia – Market economy: modern theory and practice of management*. (Vol. 21). Issue 4 (47), (pp. 218-223) [in Ukrainian].
4. Romanyshyn, V. O., Umantsiv, H. V., & Siasko I. V. (2018). Aktyvizatsiia kredytuvannia sub'iektiv maloho ta serednoho pidpriemnytstva v Ukraini [Intensification of lending of small and medium enterprises in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 22, 70-77 [in Ukrainian].
5. Mazaraki, A., & Volosevych, S. (2019). FinTech. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
6. Dyba, M. I., & Herneho, Yu. O. (2018). Dydzhitalizatsiia ekonomiky: svitovi dosvid ta mozhyvosti rozvytku v Ukraini [Digitalization of the economy: world experience and opportunities for development in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 7, 50-63 [in Ukrainian].
7. Verba, V. A. (2018). Peredumovy, draivery ta naslidky tsyfrovoyi transformatsii biznesu. Stratehichni imperatyvy suchasnoho menedzhmentu [Prerequisites, drivers and consequences of digital business transformation. Strategic imperatives of modern management]. *Zb. materialiv IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (19–20 kvit. 2018 r.) – Collected papers of the IVth International scientific and practical conference (April 19-20, 2018). Kyiv: KNEU, 491-496 [in Ukrainian].
8. Husieva, O. Yu., & Lehominova, S. V. (2018). Dydzhitalizatsiia – yak instrument udoskonalennia biznes-protsesiv, yikh optymizatsiia [Digitalization as a tool for improving business processes, their optimization]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economics, management, business*, 1, 33-39 [in Ukrainian].
9. Onyshchenko, Yu. I. (2018). Bankivska diialnist v umovakh rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohii [Banking in the development of digital technologies]. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova – Odesa National University Herald*. (Vol. 23). Issue 8(73), (pp. 160-165) [in Ukrainian].
10. Kovalenko, V. V. (2018). Rozvytok FinTech: zahrozy ta perspektyvy dla bankiv Ukrainy [FinTech development: threats and prospects for Ukrainian banks]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk – Pryazovskiy economic herald*. Issue 4(09), (pp. 127-133) [in Ukrainian].

11. Shmuratko, Ya. A. (2019). Rozvytok rynku fintech-kredytuvannia. Transformatsiia finansovo-kredytnykh vidnosyn v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Development of the fintech lending market. Transformation of financial and credit relations in the digital economy]. *zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prak. Internet-konf. (20-21 kvitnia 2019 r.) – Collected papers of the International scientific and practical Internet conference (April 20-21, 2019)*. Odesa: ONEU, 111–114 [in Ukrainian].
12. Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka [Monetary and financial statistics]. *Natsionalnyi Bank Ukrainy – The National Bank of Ukraine*. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial> [in Ukrainian].
13. Lehnen, Pascal, Hildebrand, Daniel & Löber, Dominik. How banks can master the new competitive situation in the SME lending market and successfully adapt their business model. *www.rolandberger.com*. <https://www.rolandberger.com/en/Insights/Publications/SME-lending-in-transition-opportunities-to-develop-future-oriented-business.html> [in English].
14. 334 % of America's small businesses are still closed due to COVID-19. Here's why it matters. *www.weforum.org*. <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/america-united-states-covid-small-businesses-economics> [in English].
15. Benefits of Digitizing your Small-Business Lending. *lendfoundry.com*. <https://lendfoundry.com/blog/benefits-of-digitizing-your-small-business-lending/> [in English].
16. Portal dlia pidprijemtsiv [Portal for entrepreneurs]. *sme.gov.ua*. <https://sme.gov.ua> [in Ukrainian].
17. Prohrama "Dostupni kredyty 5-7-9" [Program "Available loans 5-7-9"]. *Uriadovyi portal. 5-7-9.gov.ua*. <https://5-7-9.gov.ua> [in Ukrainian].
18. NBU ta Mintsyfry spilno pratsiuiut nad tsyfrovizatsiieiu bankivskoi systemy Ukrainy [The NBU and the Ministry of Finance are working together to digitize Ukraine's banking system]. *Natsionalnyi bank Ukrainy – The National Bank of Ukraine. bank.gov.ua*. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-ta-mintsifri-spilno-pratsyuyut-nad-tsifrovizatsiyeyu-bankivskoyi-sistemi-ukrayini> [in Ukrainian].
19. Finansuvannia ahrobiznesu [Financing of agribusiness]. *agroapp.com.ua*. <https://agroapp.com.ua> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 12.10.2021.

Прийнято до друку 09.11.2021.

Публікація онлайн 24.02.2022.

УДК 316.722:330.341.1(477)

DOI: 10.31617/visnik.knute.2022(141)10

ОНИЩЕНКО Володимир,
д. е. н., професор, професор кафедри
світової економіки
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ONYSHCHENKO Volodymyr,
Doctor of Sciences (Economics),
Professor, Professor of the Department
of World Economy
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3742-5195
v.onyshchenko@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0003-3742-5195
v.onyshchenko@knute.edu.ua

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

CIVILIZATIONAL DISCOURSE OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Вступ. Країни, як і люди, одні здатні побудувати щасливе життя, інші ні, і це визначається цивілізованим культурним кодом нації, носіями якого є громадяни, які мають визначити динаміку та якість розвитку своєї держави..

Проблема. Найактуальнішою проблемою нашого економічного і соціального розвитку є якість населення та його здатність відтворювати людський і соціальний капітал та інституційне влаштування держави для її розвитку в обраному напрямку.

Мета – з'ясувати цивілізаційний контекст економічного розвитку України.

Методи. Матеріалом дослідження були роботи вітчизняних та зарубіжних спеціалістів. У процесі підготовки статті використано загальнонаукові методи дослідження: історичний, аналіз, синтез та абстрагування.

Результати дослідження. Україна не має свого чітко визначеного цивілізаційного коду, бо її культура – це коктейль із різним цивілізаційним змістом, породжений євразійським, радянським та європейським впливом, тобто маргінальна. Основні відмінності в політичному та економічному розвитку різних цивілізацій і країн зумовлені їх різними культурами, в тому числі економічною. Економічна культура пересічного українця дуже відрізняється від культури ЄС, до якої ми прагнемо. З об'єктивних причин вона є нефункціональною для ринкових перетворень, оскільки протягом трьох століть формувалася в умовах Російської імперії та

Introduction. Countries, like people, some are able to build a happy life, others are not, and this is determined by the civilized cultural code of the nation, which is carried by citizens who must determine the dynamics and quality of their state.

Problem. The most pressing problem of our economic and social development is the quality of the population and its ability to reproduce human and social capital and the institutional structure of the state for its development in the chosen direction.

The aim is to find out the civilizational context of Ukraine's economic development.

Methods. The research material was the work of domestic and foreign specialists. In the process of preparing the article, general scientific research methods were used: historical, analysis, synthesis and abstraction.

Results. Ukraine does not have its own clearly defined code of civilization, because its culture is a cocktail with different civilizational content, generated by Eurasian, Soviet and European influence, ie marginal. The main differences in the political and economic development of different civilizations and countries are due to their different cultures, including economic. The economic culture of the average Ukrainian is very different from the EU culture we aspire to. For objective reasons, it is non-functional for market transformations, as it was formed during the three centuries in the conditions of the Russian Empire and the USSR. Significant efforts are

© Онищенко В., 2022

Автор не отримувал прямого фінансування для цього дослідження.

Onyshchenko V. Cyvilizacijnyj dyskurs ekonomichnogo rozvytku Ukrainy. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*. 2022. №1. S 132-148. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)10](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)10)

132 ————— ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2022. № 1

СРСР. Потрібні значні зусилля для формування нової, сучасної якості людського капіталу та соціального капіталу держави. У цьому аспекті необхідні кардинальні зміни у сфері освіти та науки, які є рушійними силами їх розвитку.

Висновки. Економічна культура українців не має рис, які можуть бути рушійними силами інноваційного економічного та соціального розвитку. Для цього необхідне суспільство з новим людським і соціальним капіталом, відтворення якого потребує значних матеріальних ресурсів і часу.

Ключові слова: цивілізація, культура, економічна культура, людський капітал, соціальний капітал.

needed to form a new, modern quality of human capital and social capital of the state. In this aspect, radical changes are needed in the field of education and science, which are the driving forces of their development.

Conclusions. The economic culture of Ukrainians has no features that can be the driving force of innovative economic and social development. This requires a society with new human and social capital, the reproduction of which requires significant material resources and time.

Keywords: civilization, culture, economic culture, human capital, social capital.

JEL Classification O15

Вступ. Як і люди, одні країни здатні побудувати собі щасливе життя, а інші – ні. Видатні економісти доводять, що це визначається цивілізаційними особливостями, або так званим культурним кодом нації, носіями якого є його громадяни.

Проблема. Сьогодні найактуальнішою проблемою нашого економічного і соціального розвитку є людина – громадянин України, який має визначити траєкторію, динаміку та якість розвитку своєї держави. Тобто йдеться, по суті, про якість населення і його здатність до відтворення людського й соціального капіталу та інституційного облаштування своєї держави для її успішного розвитку в обраному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тему цивілізаційного дискурсу економічного розвитку світова наука має досить багато фундаментальних досліджень. Розпочав їх М. Вебер [1], а продовжили корифеї економічної науки Д. Норт, Д. Макклоскі, Д. Лал, С. Хантінгтон, Л. Харрісон, Е. Хелпман та ін. Щодо національних розвідок, то слід відзначити фундаментальні дослідження Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України "Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь" [2] та "Антропологічний код української культури і цивілізації" [3], в яких на основі сучасних теоретичних концепцій досліджено передумови, стан та перспективи реалізації нового етапу цивілізаційного розвитку України в контексті сучасних суспільно-політичних та економічних змін, визначено ризики і можливі загрози її державності, а також всебічно аналізуються історичні, теоретичні та методологічні засади формування, розвитку антропологічного коду української культури і цивілізації, що є надзвичайно важливим для розуміння потенції нації до інноваційного економічного та суспільного розвитку.

Змістовною є праця С. Пирожкова та Н. Хамітова "Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини" [4]. Автори ставлять і вирішують проблему винайдення

ефективної методології осягнення країни як суб'єкта історії, геополітики та світової економіки, пропонуючи методологію метаантропологічного потенціалізму, що дає змогу зрозуміти реальні можливості країни як у соціальному, так і економічному розвитку.

Заслуговують на увагу публікації Інституту демографії та соціального розвитку НАН України, в яких розглянуто цивілізаційний контекст відтворення демографічного потенціалу країни, а також фундаментальну проблему бідності, яка значно впливає на відтворення людського та соціального капіталу будь-якої держави [5; 6]. У цьому контексті цікава колективна монографія Інституту соціальної та політичної психології НАПН України "Соціальна психологія бідності" [7], в якій висвітлено результати першого в Україні й одного з перших у світовій науці дослідження "бідності як стилю життя", що має суттєвий негативний вплив на цивілізаційний та економічний розвиток України. Ґрунтовний аналіз проблеми цивілізаційного розвитку України зроблено Інститутом соціології НАН України у колективній монографії "Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір" [8].

Однак практично відсутні дослідження, які б ув'язували цивілізаційні особливості України з її економічним розвитком. Недостатньо говорити про наші економічні негаразди з платформи різних економічних теорій і практик, закликати брати приклад з успішних країн, як то Китай, Північна Корея, Японія, Ірландія. Потрібно насамперед поставити питання: *"Чому ми не в змозі цього зробити та чітко відповісти, що нам заважає"*.

Мета статті – уточнити цивілізаційний контекст економічного розвитку України.

Методи. Матеріалами дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних фахівців. Під час підготовки статті використано загальнонаукові методи дослідження: історичного, логічного аналізу, синтезу та абстракції.

Результати дослідження. Наріжним каменем, що покладено в основу формування людського та соціального капіталу суспільства, є його цивілізаційна сутність, яка сформувалася та формується впродовж всієї його історії. Що слід розуміти під цивілізаційною сутністю суспільства? Слушною є точка зору С. Хантінгтона, який відзначає, що у будь-якому випадку, незалежно від конкретних методологічних установок, історичних наукових традицій, сутність цивілізації пов'язується не з політичними чи етнічними реаліями, а з культурою [9, с. 12]. Культурою як здатністю людини формувати уявлення і знання про Світ, систему цінностей, яка регулює його суспільну та індивідуальну життєдіяльність і надає можливість їй облаштовувати своє життя відповідно до свого розуміння його індивідуальної та суспільної ефективності.

З існуючих цивілізацій для аналізу слід виділити безпосередньо ті, до яких належить Україна і з якими вона межує та зазнає певного впливу. Кардинально на неї вплинула євразійська цивілізація та "руський мир", на теренах якого у ХХ ст. виникла особлива "радянська

культура", що дала дивну суміш цих двох світів і активно формувала український світ століттями та й сьогодні має істотний вплив. Свій історичний слід упродовж досить довгого часу залишила Річ Посполита, особливо на заході України. І тільки останніх 30 років Україна досить активно контактує з євроатлантичним світом, але це менша частина населення, адже більшість його ніколи не була в "європах". А тому важко погодитися з твердженням С. Пирожкова та Н. Хамітова, що Україна "...знаходиться на межі двох цивілізацій – євроатлантичної та євразійської. Елементи кожної із цих цивілізацій є складовими українського суспільства, і вони по-різному виявляються у різних регіонах країни. З огляду на це, населенню України притаманна цивілізаційна двовекторність" [4, с. 270] .

Ці ж автори стверджують, що "основоположними цінностями, що поєднують Україну та євроатлантичну спільноту, є особистість та свобода, а також ідея свободи особистості та спільноти в царині політичної ідеології та правосвідомості. Цінність свободи співзвучна таким архетипам української культури, як індивідуалізм та світоглядна толерантність" [4, с. 132]. За тридцять років шляху до незалежності, формування національної самосвідомості, яке ще не скінчилося, говорити про цінність для українця "особистості та свободи" зарано. Індивідуалізм більшості українців знищено ще під час колективізації, голодомору та колгоспного устрою життя. Щодо "світоглядної толерантності", то звідки вона може взятися, якщо, за даними Моніторингу ІС НАН України, з опитуваних у 2020 р. українців 57.5 % жодного разу не виїжджали за кордон [10, с. 525]? Тобто вони не бачили, як живуть інші народи, які у них світи та чим вони відрізняються від українців. А тому "світоглядна толерантність" українця є гіпотезою авторів.

В основі цивілізації будь-якого народу знаходяться базові цінності, які він сповідує і на яких тримається суспільне життя та відтворення його людського і соціального капіталу. Саме вони формують, так званий, *цивілізаційний код нації*. Проте Україна не має свого чітко визначеного цивілізаційного коду, тому що її культура є коктейлем з різним цивілізаційним змістом: генерованим євразійським, радянським та європейським впливом, тобто вона маргінальна. В Україні впродовж радянського періоду сформовано особливу "породу" людей – радянську. Носіями цієї культури є здебільшого люди старше 55 років, яких, за даними Держстату України, на 01.01.2021 було 31.4 %, а 60 років і старше – 24.4 % від загальної чисельності населення [11, с. 41]. Значний вплив має численна російська діаспора та немала частина українців, які сповідують базові засади російської культури.

Межовий цивілізаційний стан України несе у собі серйозні загрози для неї, так як саме у цьому випадку, як зазначав С. Хантінгтон, між народами різної культурної ідентичності виникають конфлікти. "Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів"¹ [9, с. 14].

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі автора статті.

Спочатку в країнах, які знаходяться на лініях розлому, конфліктують між собою соціуми, що тяжіють до тієї чи іншої цивілізації, які згодом отримують підмогу від країн, що належать до споріднених цивілізацій. Приклад, розпад колишніх Югославії та СРСР. Тому сьогоденний конфлікт з Росією не є чимось ситуативним, а має глибинне соціокультурне підґрунтя, з рисами цивілізаційного протистояння. Україна хоче відірватися від євразійської цивілізації та "руського миру", бо як показала історія, вона нічого, окрім наруги над собою, не мала від нього. Україна намагається сформуванню свою цивілізаційну суб'єктивність "...як стан розвитку країни, коли вона сама творить свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів" [4, с. 21]. Росія, природно, цього не хоче, а тому всіляко заважає цьому процесу.

Результати соціологічного опитування 2021 р. до Дня незалежності свідчать, що 75 % опитаних ідентифікують себе громадянами України (11 % не відчують себе такими), натомість європейцями – 26 %, "радянською людиною" – 21 %. В усіх питаннях щодо поглядів на майбутнє України на міжнародній арені, не менше половини опитаних підтвердили свої прозахідні прагнення. Так, за вступ в ЄС виступають 64 %, у НАТО – 54 % [12]. Втім, як відзначають соціологи, "ціннісно-культурне поле українського суспільства характеризується суперечливим та дуже повільним відходом від пострадянських орієнтацій у сферах розбудови державного та політичного устрою, економіки, формування міжособистісних відносин, правовій системі тощо. Україна чітко задекларувала європейський шлях розвитку, однак, як свідчать емпіричні дані 2020 р., порівняно з результатами більшості країн ЄС, ціннісно-нормативна система є одним з бар'єрів руху в цьому напрямі" [13, с. 13].

Коли йдеться про інтеграцію до ЄС та НАТО, то наші економічні та політичні вигоди очевидні, а от Європа, крім проблем, нічого не отримує. Чому ми уникаємо цієї теми? Ми весь час просимо, а інколи і вимагаємо, матеріальної, моральної, політичної та військової підтримки і отримуємо її. А що натомість? Ми маємо демонструвати реальні вигоди від союзу з нами.

До того ж Європа сьогодні має внутрішні політичні проблеми. Особлива проблема – масова імміграція з небажаних для Європи країн. Політкоректність та мультикультуризм розмивають цивілізаційну ідентичність Заходу. Нині ЄС не є монолітним організмом, яким він був до 2004 р. та до виходу Великої Британії, що добре розуміють європейці. І, мабуть, ЄС чекають реформи, про що активно говорять його лідери.

ЄС має і матиме далі непрості проблеми з Росією. Адже її реінкарнація фактично як імперії стала істотною зовнішньою силою, яка заважає розвитку Європи. Вочевидь, Росія завжди буде проти вступу України до ЄС та НАТО. І ми повинні це розуміти та прикладати максимум зусиль для самостійного економічного та політичного розвитку за підтримки Європи та США. Україна повинна стати непогрозним бастионом на захисті Європи від Євразії.

Цивілізації формувалися під великим релігійним впливом. І це зрозуміло, бо упродовж тисячоліть кожна релігія формувала певну культуру як систему поглядів на Світ, на людину та на відносини між людьми у всіх без винятку сферах її буття та діяльності. Цей феномен слід враховувати у відносинах між країнами, але не перебільшувати його значення у контексті сучасності й особливо майбутнього. Як свідчить історія, релігійний феномен втрачає і втрачатиме свій вплив на формування цивілізаційних параметрів суспільств (країн). А тому важко погодитися з тезою С. Пирожкова та Н. Хамітова, що "...християнський гуманізм постає як духовно-культурний міст між Україною та євроатлантичною і євразійською цивілізаційними спільнотами, що звільняє від конфліктності й інтегрує з цими спільнотами, при цьому посилюючи, а не послаблюючи нашу суб'єктність" [4, с. 137].

Ми не можемо розібратися впродовж 30 років з національною церквою і об'єднатися навколо неї. У країні вирує ворожнеча між різними конфесіями православної церкви. То яке може бути становлення "практики християнського гуманізму", який може бути "духовно-культурний міст" і яке звільнення від конфліктності, якщо ми не можемо порозумітися між собою? До того ж, пошуки спільного на основі релігії сьогодні виглядають архаїчними, особливо якщо мається на увазі Україна та Євроатлантичний світ. Процес їх зближення потребує спільного знаменника, сформованого на цінностях, що можуть бути базовими для обох цивілізацій, а саме: *повага* до особистості, приватної власності та демократії європейського зразка; *інститути*, які стимулюють економічний та суспільний інноваційний розвиток. Проте Захід вже давно стоїть на них, а ми тільки намагаємося їх розбудувати.

У контексті цивілізаційної взаємодії "релігійну проблему" розглядає також В. Тарасевич, який пише: "Якщо реально існує демократія, яка виросла на католицько-протестантському ґрунті, то чому б не вивчити феномен православної демократії. Потребують ідентифікації православна економіка, свобода, справедливість та ін. Інакше кажучи, важливо зрозуміти *не тільки католицько-протестантську специфіку протоінститутів, але й православну, греко-католицьку, мусульманську* (курс. В.Т.). Після подібних дій стосовно кожного протоінституційного блоку можна розпочати аналіз їх реальних взаємодій і відповідних синергетичних ефектів" [14, с. 17–18].

Щодо релігійно-духовних пошуків В. Тарасевичем національних цінностей, то, на наш погляд, вони марні. Україна – світська держава, а тому у неї не може бути "православної демократії, економіки, свободи, справедливості" тощо, як це вважає В. Тарасевич. І взагалі, де він бачив "феномен православної демократії"? Усі православні країни, а особливо Росія, ніколи не були взірцем демократії. А що таке "православна економіка, свобода, справедливість"? Однак не чути, щоб хтось ці поняття обґрунтовував і пропонував відповідні моделі. До того ж православ'я – це ортодоксальне християнство, тобто воно мало змінилося від часів Візантії. Більш того, саме православні країни Європи

є найбільш відсталими в економічному, соціальному та політичному плані, хоча деякі з них є членами ЄС та НАТО. То чи можна розглядати його як основу для майбутнього цивілізаційного розвитку України?

Релігією сьогодення для українця має бути націоналізм, але не у тому розумінні, як його виставляють ортодоксальні націоналісти, а у сучасному уявленні, яке сформулював Ю. Харарі. Він переконаний, що: *по-перше*, необхідно сповідувати та активно просувати національні інтереси; *по-друге*, потрібно поєднувати інтернаціоналізм та націоналізм; *по-третє*, націоналізм – це любов до своїх співгромадян; *по-четверте*, хороший націоналіст ХХІ ст. – це глобаліст, оскільки глобалізм не заперечує унікальність кожного народу, а лише регулює відносини між ними [15].

Основні розбіжності політичного та економічного розвитку різних цивілізацій та країн обумовлені різницею у їх культурах, у тому числі й економічній. *Економічна культура* – це сукупність уявлень, понять і знань людини про процеси та явища економічного життя й нагромаджений суспільством і засвоєний господарський досвід як відбиток реальних соціально-економічних відносин. Економічна культура вбирає різноманітні моральні, релігійні й естетичні цінності та заломлює їх у просторі соціально-економічних відносин, пов'язаних з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ і послуг, "переплавляючи" їх у цілісну економічну свідомість, що є ядром цієї культури.

Кожній економічній системі відповідає особлива базова модель економічної культури, яка у конкретній країні виявляється в національних специфічних формах. Немає "гарних" і "поганих" економічних культур, є культури *функціональні* або *дисфункціональні* відносно існуючої моделі економічного життя країни. Наприклад, українська та російська економічні культури є, за об'єктивних причин, дисфункційними до ринкових трансформацій, оскільки вони упродовж багатьох століть формувалися в умовах рабства (кріпацтва), усупільненої власності (община та соціалізм), відчуження приватної власності від більшості населення. Тобто дисфункційність обумовлена протиріччями між існуючими неформальними інститутами суспільства, під якими, як правило, розуміють стійкі моральні, культурні та соціальні ендогенні установки, які сприймають більшість членів суспільства і які *a priori* використовуються у повсякденному житті, та формальними, що запроваджуються у ході економічних та соціально-політичних реформ. Тобто, якщо реформування відбувається з втіленням у суспільство інститутів, які не відповідають його неформальним інститутам, то воно буде проходити важко і довго. Приклад – Україна та інші пострадянські країни.

Базою економічної культури держави є *економічний менталітет нації*, який формується впродовж тривалого історичного періоду і є основою неформальних економічних інститутів суспільства. Недостатнє знання національного економічного менталітету властиве нашим керівникам і особливо їх закордонним радникам, що значно перешкоджає

реформам. В. Дем'янюк правильно відзначає, що "потрібно починати з нуля. В Україні вже точаться дискусії про те, що в нас є проблеми в ментальності, і потрібні системні зміни. А насамперед – необхідні фундаментальні дослідження, щоб зрозуміти, які українці зараз" [16]. Проте потрібно ще раз підкреслити, що зміни у ментальності – справа копійка і потребує значного часу. Цікаві праці у цьому напрямі Д. Богині та М. Семикіної [17], О. Стражного [18], М. Степико [19] та ін.

Здійснивши аналіз економічної ментальності українців, Д. Богиня та М. Семикіна дійшли висновку, що пересічному українцю притаманні такі ментальні характеристики, які безпосередньо впливають на його економічну поведінку [17, с. 82]:

консерватизм у мисленні, відсутність швидкої реакції на зміну обставин і адекватної корекції ринкової поведінки, нестача ринкового мислення як урядовців, так і підприємців;

звичка до безвідповідальності; намагання отримати винагороду, не доклавши належних зусиль; відсутність ощадливого ставлення до робочого часу; недбале ставлення до інструкцій, правил, законів; неповага до діяльності колег; інертність, безініціативність на робочому місці; зневажливе ставлення до навколишнього середовища, власного здоров'я; намагання працювати у колективі, а не індивідуально;

схильність до патерналізму, саме тому ефективність будь-яких змін люди, насамперед, пов'язують з особистістю керівника, а не з власними зусиллями.

Крім того, нашій культурі притаманний високий рівень запобігання невизначеності, що перешкоджає інноваційності бізнесу. В Україні мало людей, які почали б розвивати щось дійсно нове. Наш бізнес примітивний. Для того, щоб зробити прорив, необхідно взятися за інновації, передусім за такі що змінюють співвідношення цінностей на ринку (дизруптивні інновації).

Українцям здебільшого властива риса, яка також суттєво заважає розвитку підприємництва, особливо інноваційного. Йдеться про надання істотної переваги отримання прибутку якомога швидше над можливим більшим доходом у віддаленій перспективі. А. Грінспен пов'язує таку поведінку з інтелектуальним розвитком суспільства [20, с. 21]. Проте, на наш погляд, більш важливим є матеріальний стан суспільства. Бідність, як дефіцит ресурсів, змушує людину фокусуватися на нагальних проблемах та ігнорувати більш віддалені, навіть якщо їх вирішення припускає більший прибуток. Це ми спостерігаємо у повсякденному житті нашої країни і її громадян.

Особливе місце в Україні займає корупція, що стала системною основою суспільства, породжує недовіру та нищить справедливість. Україна щороку втрачає від корупції 40–50 млрд дол. США. В чому причина такої високої корумпованості українського суспільства? Відомо, що міцний інститут приватної власності – запорука низького рівня корупції. Проте історично склалося, що населення сучасної України

проживало на територіях держав Речі Посполитої, Польщі, Російської імперії, де інститут приватної власності був набагато слабший, ніж у Нідерландах чи Великій Британії, тому й рівень корупції був завжди високий, особливо у Російській імперії. За радянських часів були відсутні приватна власність та приватні економічні інтереси і, як наслідок, – навіть розуміння поваги до приватної власності. І раптом з'явився інститут приватної власності, але культура залишилася "радянською", що й сприяло розквіту корупції. Побутова корупція спричиняє ділову та політичну, адже всі наші чиновники і політики – "від народу". Це значно підсилюється тим, що у нашому житті забагато держави і, як наслідок, – всевладдя бюрократії. Вона має в своєму розпорядженні державу, яку використовує як приватну власність. Тому за владу йде така відчайдушна боротьба на всіх її рівнях. Масштаби корупції значні, а ставлення українців до неї толерантне, на що вказує *The Corruption Perceptions Index 2020*, за яким Україна посідає 117 місце з 179 країн [21].

Економічній культурі українців властиве ухиляння від сплати податків. Як слушно зауважив відомий український економіст В. Черняк: "Патріотизм – це передусім готовність сплачувати податки". Статистика ДПСУ 2020 р. свідчить, які ми патріоти: "За оцінкою ДПСУ, втрати України від застосування схем з ухилення (мінімізації) сплати податків становлять близько 7.7 млрд дол. США на рік, у тому числі: зарплата в "конвертах" – 4.3 млрд дол. США, діяльність "скруток" і конвертаційних центрів – 1.5 млрд дол. США, офшори – 0.8 млрд дол. США, підакцизні товари – 1.0 млрд дол. США, збитки державних підприємств – 0.1 млрд дол. США. Так, загальні доходи населення 2020 р. без урахування податків становили 3.4 трлн грн, з яких 1.9 трлн грн – це заробітна плата та інші трудові доходи. При цьому обсяги виторгу підприємств торгівлі, що фіксуються через касові апарати, 2020 р. становили менш як 1.3 трлн грн. Це означає, що лише 38 % витрат домогосподарств фіксується через фіскальний чек зі сплатою відповідних податків і зборів" [22].

Що чекає економіку України? Якщо тенденції нашого суспільного і економічного розвитку не будуть кардинально змінені у плані динаміки реформ, якщо ми не будемо мати чіткої дорожньої карти – то деградація. Наша економіка стає все більш примітивною. Для ілюстрації сказаного: частка сільського, лісового та рибного господарств, добувної промисловості та торгівлі у валовій доданій вартості країни становила у 2019 р. 27.8 %, а переробної промисловості – 10.8 % [23, с. 186]. Обсяг реалізованої інноваційної для ринку продукції становив у 2020 р. всього 0.2 % від обсягу всієї реалізованої промислової продукції [23, с. 244, 422]. Такий стан економіки впливає на всі аспекти життя суспільства, в тому числі на відтворення його людського та соціального капіталу, важливих атрибутів будь-якої цивілізації.

На людський капітал держави, як відзначається у "Стратегії людського розвитку України", сьогодні припадає лише 34 % національного багатства (середній показник у державах Європи та Центральної Азії –

62 %), а продуктивність праці становить лише 22 % продуктивності праці у державах Європейського Союзу [24]. У рейтингу *The Human Capital Index 2020* Україна посідає 54 місце з 173 країн [25]. Проте, як відзначають експерти Світового банку, за 10 останніх років цей індекс практично не змінився, що свідчить про деградацію національного людського капіталу.

Головною метою "Стратегії людського розвитку України" є: "Розбудова освіченого, добросоціального, інклюзивного та інноваційного суспільства, в якому кожен громадянин має рівні можливості для навчання та розвитку, а наука є складовою економічного зростання" [24]. Однак для цього потрібні вчителі, професори та науковці.

Справедливою є думка Отто фон Бісмарка, що ставлення держави до вчителя – це державна політика, яка засвідчує або силу держави, або її слабкість [26]. Проте в Україні вчитель – не шанована професія. На сьогодні середня заробітна плата вчителя першої категорії у державній установі – 6.6 тис. грн або 210 євро на місяць. У Польщі, на яку полюбляє рівнятися українська влада, середня зарплата вчителя в державній установі освіти становить 1 210 євро на місяць. В інших країнах-сусідках України учителі в середньому заробляють: у Словаччині – 1 342 євро на місяць, Угорщині – 1 116 євро, Румунії – 979 євро [27].

Щодо якості загальної освіти, процитуємо висновок В. Новікова: "Результати дослідження опанування українськими учнями компетенцій виявили нижчі за середнє у країнах ОЕСР значення в усіх галузях *PISA*: читацької, математичної, природничо-наукової грамотності" [28, с. 55–56]. З цього маємо "гуманітаризацію" вищої освіти. Наприклад, кількість заяв абітурієнтів у 2020 р. на спеціальності "Право", "Менеджмент" та "Економіка" перевищили заяви на спеціальності "Хімія", "Математика" та "Фізика" у 37 разів. А хто ж буде створювати та запроваджувати нові технології? Сьогодні ввели до ЗНО математику, але який супротив цьому.

Непроста ситуація склалася у сфері вищої і професійно-технічної освіти України. Для аналізу скористаємося Звітом НАЗЯВО за 2019 р. та статистикою за 2019 р. [29], які достатньо повно характеризують її стан, на відміну, від офіційного Статистичного щорічника за 2020 р.

Так, станом на листопад 2019 р. в Україні з чисельністю населення приблизно 42 млн зареєстровано 671 заклад вищої освіти, тобто на 1 млн населення мали два роки тому 16 ЗВО. Для порівняння: у Польщі – 12; у Нідерландах, Німеччині, Франції, Великій Британії, де процес забезпечення якості вищої освіти має тривалу й успішну традицію, кількість ЗВО на мільйон населення є приблизно однаковою і коливається від 4 до 6 [29, с. 16]. У нас у містах, де 30 років тому був педінститут і два технікуми, сьогодні є декілька національних університетів (наприклад м. Луцьк, м. Чернігів, м. Хмельницький та ін.), що викликає подив у світі. Кількість студентів у ЗВО (університети, академії, інститути) на 2019/20 н. р. становила 1 266.1 тис. осіб, або, за оцінкою автора, це 65 % молоді віком від 17 до 25 років, якої, за статистикою, було близько 2 млн осіб. Такого немає ніде у світі.

Ще одна статистична довідка: серед майже 1.3 млн студентів університетів, академій та інститутів 400 тис. (31 %) навчаються на заочній формі, 2200 (0.2 %) – на вечірній [29, с. 24]. При цьому, як відзначається у звіті, спостерігається цікава закономірність: у приватних ЗВО відсоток студентів заочної форми різко зростає і досягає позначки майже 50 %, що зумовлює серйозні запитання до якості вищої освіти для студентів-заочників у цих закладах [29, с. 24].

Стосовно фінансування вищої освіти, то, за даними Міністерства фінансів України, за державним замовленням навчається 44 % студентів, за контрактом – 56 % [29, с. 24]. За даними МОН України, у 2019 р. держава сплачувала за навчання одного студента-бюджетника у середньому 43 000 грн, а середня ціна за контракт становила 16 500 грн [30]. Однак ми бідна країна, то нащо утримуємо майбутніх безробітних? Зараз ця проблема поступово вирішується, але необхідні більш рішучі дії. Люди мають цінити вищу освіту у прямому сенсі. До того ж необхідна достойна оплата професорсько-викладацькому складу.

У 2018 р. університети, академії, інститути України випустили 171 тис. спеціалістів. За спеціальностями випускники ЗВО України розподілилися таким чином: соціально-економічний і гуманітарний напрям – 44 %, інженери – 16 %, медики – 8 %, педагоги – 7 %, транспортники – 6 %, природничі науки – 4 %, архітектура і будівництво – 3 %, сфера послуг – 3 %, інші – 9 % [29, с. 25–26]. Констатуємо колосальну кількісну перевагу студентів соціально-економічного і гуманітарного напрямку – 75 тис. осіб.

Про якість підготовки випускників ЗВО говорити досить складно, адже в Україні досі не проводився і не проводиться системний моніторинг працевлаштування. А тому неможливо визначити, яка частка молодих людей знайшли роботу взагалі та за спеціальністю зокрема. Так, у 2019 р. серед офіційно зареєстрованих безробітних майже 50 % становили люди з вищою освітою. Для порівняння – частка безробітних з професійною освітою становить лише 30 % [29, с. 26]. Ця сфера вищої освіти потребує реформування, яке вже більш-менш почалося, але, як завжди, все проходить повільно і потайки від суспільства.

Інша болюча проблема, яка тісно пов'язана з освітою, – *розвиток науки*. Щодо науки, то варто звернутися до інтерв'ю Президента НАН України, опублікованого в "Українській правді" від 16.12.2020, де наведено цифри, що характеризують її стан у нашому головному науковому центрі – НАН України [31]. Станом на 01.12.2020 до складу Академії входило близько 170 установ – дослідницьких інститутів, національних бібліотек, природних заповідників, дендропарків, науково-технічних центрів, в яких працювало близько 26 тис. співробітників, з яких 16 тис. – це науковці. Серед них 2.5 тис. докторів наук і 7.5 тис. кандидатів наук. Щодо фінансування, то у 2020 р. обсяг видатків за загальним фондом держбюджету для Академії становив 4.62 млрд грн, які забезпечують лише дві третини мінімальних потреб Академії.

Середній вік усіх наукових співробітників Академії на початку 2020 р. становив 53.9 років. Серед них середній вік академіків НАН України – 77.1 рік; членів-кореспондентів – 71.4; докторів – 64.9; кандидатів наук – 51.1. Стосовно зарплати, то молодший науковий співробітник за умови повної зайнятості отримує приблизно від 7 до 9 тис. грн, науковий співробітник – від 7.5 до 10 тис. грн, старший науковий співробітник – від 9 до 15 тис. грн, провідний науковий співробітник – від 10 до 18 тис. грн, головний науковий співробітник, керівник наукового підрозділу – від 10 до 20 тис. грн. Середня заробітна плата в Академії на сьогодні становить лише 9 тис. грн. Це на 28 % менше, ніж зарплата в промисловості.

Поки країни Заходу, особливо Китай, стимулюють приріст наукового потенціалу, Україна, відзначає Президент НАН України, продовжує втрачати найцінніше, що у неї є – розумних і творчих людей. Якщо у Польщі, Німеччині, Великій Британії та США чисельність дослідників з 2013 по 2018 р. зросла відповідно на 44.6, 15.8, 9.8 та 6.4 %, то в Україні, навпаки, скоротилася на 19.4 %.

Звернімося до проблеми *соціального капіталу*, відтворення якого ґрунтується на цивілізаційній парадигмі суспільства. Про соціальний капітал написано багато, але його структура, якісна та кількісна оцінки, ефективність – питання відкрите. Поширене його визначення, яке надав Ф. Фукуяма, "соціальний капітал – це набір неформальних цінностей і норм, які поділяються членами групи та роблять можливою співпрацю всередині неї заради досягнення спільної мети" [32, с. 30].

Однак у наведеному визначенні не зовсім зрозуміло, про яку співпрацю заради досягнення якої спільної мети йдеться. Адже "співпраця", "колективні дії" та "спільна мета" можуть бути нав'язані суспільству і завдати йому значної шкоди. Історія це знає – фашизм, нацизм, комунізм тощо. З формальної точки зору, соціальний капітал тогочасних Італії, Німеччини та СРСР був високим, але результати його реалізації – катастрофічними. До того ж, не можна обмежувати механізм формування соціального капіталу тільки "неформальними цінностями і нормами". Формальні цінності, тобто ідеологія суспільства, відіграють значну роль у його відтворенні.

А тому *соціальний капітал суспільства* – це його неформальні й формальні цінності та норми, які поділяють члени суспільства, і на основі яких вони відтворюють соціальні та економічні відносини для досягнення спільної мети, що не суперечить цінностям, моральним та етичним нормам суспільства і законам його держави.

Атрибутом соціального капіталу є категорія "довіра" як одна з визначальних умов відтворення соціального капіталу, оскільки без неї не може бути ефективних колективних дій. Довіра увійшла й до економічного дискурсу. Наприклад, Ф. Фукуяма пише, що успіх самореалізації конкретного суспільства залежить не від ринкових принципів і не від прихильності традиціям, а від рівня довіри, що існує

у суспільстві [32, с. 127]. Твердження це перебільшене, але вплив довіри на успіх самореалізації суспільства, як колективної дії, не викликає сумнівів.

Якщо говорити про "довіру" як про соціально-економічну категорію, то на індивідуальному рівні довіра – це очікування однією людиною від іншої дії, яка їй потрібна для реалізації власних інтересів. На рівні соціальних угруповань – це оцінка кожним їх членом вірогідності того, що всі інші поводитимуться і діятимуть згідно з його очікуваннями. *Рівень довіри* – це вірогідність такої дії. Отже, довіра – це очікування того, що певні суб'єкти поводитимуться згідно з прийнятими (або узгодженими) нормами, не на шкоду інтересам тих, хто ці норми поділяє.

Рівень довіри впливає на:

- рівень трансакційних витрат у суспільстві – чим вищою є довіра, тим меншими є витрати (теорема Коуза), при цьому суспільні інституції працюють ефективно;
- розв'язання "проблеми безбілетника" та її наслідків;
- розвиток приватної власності та бізнесу;
- інші характеристики.

З довірою в Україні у соціально-економічному та політичному контекстах є проблеми. Соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України засвідчує, що у 2020 р. 95 % опитуваних переважно і цілком довіряють сім'ї та родичам, сусідам – 50 %, колегам – 38 %; церкві і духовенству – 37.2 %. А до влади довіра низька: поліції – 6.9 %, судам – 7.4 %, Президенту – 22.4 %, Верховній Раді – 9.4 %; уряду – 9.9 %, місцевим органам врядування – 33.1 %, політичним партіям – 6.4 % [10, с. 468–477]. Проте все ж таки настане час, коли ми виберемо владу, якій будемо довіряти і з якою будемо торувати шлях до кращого майбутнього.

Висновки. В основі цивілізації будь-якого народу знаходяться базові цінності, які він сповідує і на яких тримається суспільне життя та відтворення його людського і соціального капіталу, що формують, так званій, *цивілізаційний код нації*. Україна не має свого чітко визначеного цивілізаційного коду, її культура є коктейлем з різним цивілізаційним змістом, генерованим євразійським, радянським та європейським впливами, тобто вона маргінальна.

Основні відмінності у політичному та економічному розвитку різних цивілізацій полягають у різних культурах, у тому числі й економічній. *Економічна культура* – це сукупність уявлень, понять і знань людини про процеси та явища економічного життя й нагромаджений суспільством і засвоєний господарський досвід як відбиток реальних соціально-економічних відносин. Тобто це здатність суспільства до відтворення людського та соціального капіталу, інституційного облаштування своєї держави для її розвитку у вибраному напрямі.

Економічній культурі українця притаманні риси, які не можуть бути драйверами інноваційного економічного та соціального розвитку, а саме: корупція, ухиляння від оподаткування, порушення законів у економічній діяльності та у побуті, недовіра до всіх, крім близьких родичів, страх перед невизначеністю та ін. Для економічного драйвера країні потрібне суспільство з новим людським та соціальним капіталом, відтворення якого потребує значних матеріальних ресурсів та часу.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму; пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Наш Формат, 2018. 216 с.
2. Рафальський О. О. та ін Антропологічний код української культури і цивілізації: монографія. У 2-х кн.; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2020.
3. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: нац. Доповідь; ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України, 2016. 284 с.
4. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 254 с.
5. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу; Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань: Видавець "Сочінський М.М.", 2020. 456 с.
6. Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення: кол. Монографія; за ред. Е.М. Лібанової; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2019. 270 с.
7. Белавіна Т. І. та ін. Соціальна психологія бідності: монографія; за ред. В. О. Васютинського; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2016. 294 с.
8. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2003. 603 с.
10. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін; Інститут соціології НАН України, 2020. Вип. 7(21). 547 с.
11. Населення України 2020. Демографічний щорічник. Київ: Держстат України, 2021. 184 с.
12. Покоління незалежності: цінності та мотивації. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html.
13. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ: Український центр європейської політики, 2020. 215 с.
14. Тарасевич В. М. Чверть століття незалежності України: актуальні контексти та імперативи соціально-економічних реформ. *Економіка України*. 2017. № 7. С. 4-21
15. Харарі Ю. Н. Виступ на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, 2020. URL: <https://nv.ua/opinion/recommends/budushchee-mira-yuval-noy-harari-o-tom-chto-zhdet-chelovechestvo-v-21-veke-poslednie-novosti-50066647.html?fbclid=IwAR34G9WmtWMB>.
16. Дем'янюк В. Ментальність як драйвер економіки. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/mentalnist-yak-drayver-ekonomiki-.html>.

17. Богиня Д. П., Семикіна М. В. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практик. Київ: Шторм, 2003. 382 с.
18. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: Книга, 2008. 368 с.
19. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
20. Гринспен А. Карта и территория. Риск, человеческая природа и проблемы прогнозирования. М.: Альпина Паблишер, 2018. 412 с.
21. The Corruption Perceptions Index 2020. URL: https://images.transparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103053.pdf.
22. Колонка Голови Державної податкової служби України Олексія Любченка. *Дзеркало тижня*. 2021. 29 березня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kolonka-golovi-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-oleksiya-lyubchenka-u-vidanni-dzerkalo-tizhnya-29-berezhnya-2021-r>.
23. *Статистичний щорічник України за 2020 рік*. Держстат України. Київ. 2021. 454 с.
24. Стратегія людського розвитку. Затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021>.
25. The Human Capital Index – 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>.
26. Бисмарк О. URL: <https://ru.citaty.net/tsitaty/463243-otto-fon-bismark-otnoshenie-gosudarstva-k-uchiteliu-eto-gosudarstven>.
27. Скільки вчителі заробляють в Україні та інших європейських державах. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/08/27/infografika/obshhestvo/skolko-uchitelya-zarabatyvayut-ukraine-i-drugix-evropejskix-stranax>.
28. Новіков В. М. Якість освіти. PISA-2018. Оцінка і потенціал підвищення. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 2(40). С. 50-70
29. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік; заг. ред. С. Квіта. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с.
30. Вартість контрактного навчання має відповідати фактичним витратам університету. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vartist-kontraktного-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryad-uhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist>.
31. Загородній А. Якщо не припинити відтік мізків, наука в Україні помре ще до середини ХХІ століття. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/16/7276754>.
32. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию; пер. с англ. М.: АСТ, 2004. 730 с.

REFERENCES

1. Veber, M. (1994). *Protestanska etyka i dukh kapitalizmu* [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. (O. Pohorilyi, Trans). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Rafalskyi, O. O. et al. (2020). *Antropolohichniy kod ukrainskoi kultury i tsyvilizatsii* [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization]. u 2 kn.; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa [in Ukrainian].
3. *Tsyvilizatsiyniy vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia* (2016). [Civilizational choice of Ukraine: the paradigm of understanding and strategy of action: nat. report]; red. kol.: S. I. Pyrozhkov, O. M. Maiboroda, Yu. Zh. Shaihorodskyi ta in.; Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv: NAN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Pyrozhkov, S. & Khamitov, N. (2020). *Tsyvilizatsiina subiektnist Ukrainy: vid potentsii do novoho svitohliadu i buttia liudyny* [Civilizational subjectivity of Ukraine: from potentials to a new worldview and human existence]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

5. Libanova, E. M. (2020). Bidnist naselennia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu [Poverty of the population of Ukraine: methodology, methods and practice of analysis]; Nats. akademiia nauk Ukrainy, In-t demohrafii ta sots. doslidzhen im. M. V. Ptukhy. Uman: Vydavets "Sochynskiy M. M." [in Ukrainian].
6. Liudskiy rozvytok v Ukraini. Otsinka ta prohnoz rivnia zhyttia [Human development in Ukraine. Assessment and forecast of living standards] (2019). E.M. Libanova (Ed.); NAN Ukrainy, In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy. Kyiv [in Ukrainian].
7. Bielavina T. I. ta in. (2016). Sotsialna psykholohiia bidnosti [Social psychology of poverty]; V. O. Vasiutynskoho (Ed.); Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
8. Stan suchasnoho ukrainskoho suspilstva: tsyvilizatsiinyi vymir [The state of modern Ukrainian society: the dimension of civilization] (2017). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Khantynhton, S. (2003). Stolknovenye tsyvylyzatsiy [The Clash of Civilizations]. Moscow: AST [in Russian].
10. Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring of social change]. 2020. Vol. 7(21). Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Naseleattia Ukrainy 2020 [The population of Ukraine 2020] (2021). *Demohrafichnyi shchorichnyk – Demographic Yearbook*. Kyiv: Derzhstat Ukrainy. [in Ukrainian].
12. Pokolinnia nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsii [Generations of independence: values and motivations]. http://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivatsii.html [in Ukrainian].
13. Svitove doslidzhennia tsinnosti 2020 v Ukraini [World Values Survey 2020 in Ukraine]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky [in Ukrainian].
14. Tarasevych, V. M. (2017). Chvert stolittia nezalezhnosti Ukrainy: aktualni konteksty ta imperatyvy sotsialno-ekonomichnykh reform [A quarter of a century of Ukraine's independence: current contexts and imperatives of socio-economic reforms]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 4-21 [in Ukrainian].
15. Kharari, Yu.N. Vystup na Vsesvitnomu ekonomichnomu forumi v Davosi, 2020 [Speech at the World Economic Forum in Davos, 2020]. <https://nv.ua/opinion/recommends/budushchee-mira-yuval-noy-harari-o-tom-cho-zhdet-chelovechestvo-v-21-veke-poslednie-novosti-50066647.html?fbclid=IwAR34G9WmtWMB> [in Ukrainian].
16. Demianiuk, V. Mentalnist yak draiver ekonomiky [Mentality as a driver of the economy]. *gazeta.dt.ua*. <http://gazeta.dt.ua/internal/mentalnist-yak-drayver-ekonomiki-.html> [in Ukrainian].
17. Bohynia, D. P. & Semykina, M.V. (2003). Mentalnyi chynnyk u sferi pratsi: problemy teorii ta praktyk [Mental factor in the area of labor: problems of theory and practice]. Kyiv: Shtorm [in Ukrainian].
18. Strazhnyi, O. C. (2008). Ukrainskyi mentalitet: Iliuzii. Mify. Realnist [Ukrainian mentality: Illusions. Myths. Reality]. Kyiv: Knyha [in Ukrainian].
19. Stepyko, M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
20. Hrynshpen, A. (2018). Karta y terrytoryia. Rysk, chelovecheskaia pryroda y problemy prohnozyrovanyia [Map and territory. Risk, human nature and forecasting problems]. Moscow: Alpyna Pablysher [in Russian].
21. The Corruption Perceptions Index 2020. Retrieved from https://images.transparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103053.pdf [in English].
22. Kolonka Holovy Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy Oleksiia Liubchenka u vydanni "Dzerkalo tyzhnia" [Column of the Chairman of the State Tax Service of Ukraine Oleksii Liubchenko]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror Weekly*, 29 bereznia 2021 r. <https://www.kmu.gov.ua/news/kolonka-golovi-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-oleksiya-lyubchenka-u-vidanni-dzerkalo-tizhnya-29-bereznia-2021-r> [in Ukrainian].

23. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2020 rik – Statistical Yearbook of Ukraine for 2020*. (2021). Derzhstat Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
24. *Stratehiia liudskoho rozvytku. Zatverdzhena Ukazom Pryzydenta Ukorainy vid 2 chervnia 2021 roku №225/2021* [Human development strategy, approved by the Decree of the President of Ukraine of June 2, 2021 № 225/2021]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> [in Ukrainian].
25. The Human Capital Index – 2020. <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital> [in English].
26. Bysmark, O. *ru.citay.net*. <https://ru.citay.net/tsitay/463243-otto-fon-bismark-otnoshenie-gosudarstva-k-uchiteliu-eto-gosudarstven> [in Russian].
27. Skilky vchyteli zarobliaiut v Ukraini ta inshykh yevropeiskykh derzhavakh [How much do teachers earn in Ukraine and other European countries?]. <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/27/infografika/suspilstvo/skilky-vchyteli-zaroblyayut-ukrayini-ta-inshyx-evropejskyx-dezhavax> [in Ukrainian].
28. Novikov, V. M. (2020). Yakist osvity. PISA-2018. Otsinka i potentsial pidvyshchennia [Quality of education. PISA-2018. Evaluation and potential for improvement]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 2(40), 50-70 [in Ukrainian].
29. Richnyi zvit Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2019 rik (2020) [Annual report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education for 2019]. S. Kvit (Ed). Kyiv: Natsionalne ahent stvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [in Ukrainian].
30. Vartist navchannia povynna vidpovidaty faktychnym vytratam universytetu [The cost of contract training should correspond to the actual costs of the university]. <https://mon.gov.ua/ua/news/vartist-kontraktnogo-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryad-uhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobiv> [in Ukrainian].
31. Zagorodnij, A. Jakshho ne prypnyty vidtik mizkiv, nauka v Ukrai'ni pomre shhe do seredyny XXI stolittja [If the brain drain is not stopped, science in Ukraine will die by the middle of the XXI century]. *www.pravda.com.ua*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/16/7276754> [in Ukrainian].
32. Fukuiama, F. (2004). *Doverye: sotsyalnye dobrodetely y put k protsvetanyiu* [Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity]. (Trans). Moscow: АСТ [in Russian].

Надійшла до редакції 01.12.2021.

Прийнято до друку 07.12.2021.

Публікація онлайн 24.02.2022.